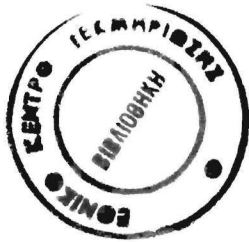
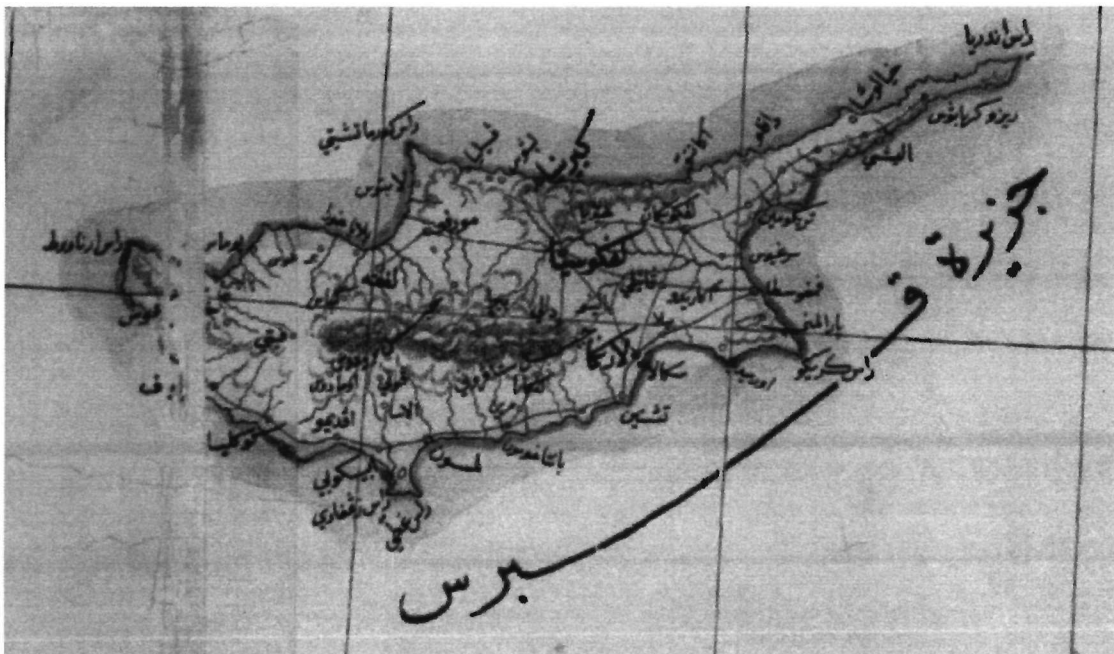

Μπουλετή Ελένη

Η αγγλική πολιτική απέναντι στην τουρκοκυπριακή κοινότητα
1878-1950. Η πορεία προς την εθνοποίηση της μουσουλμανικής –
κυπριακής κοινότητας.

Διδακτορική Διατριβή

Αθήνα 2008

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Πίνακας Περιεχομένων

Πίνακας Περιεχομένων	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις των Τουρκοκυπρίων.....	4
Προβληματική της έρευνας.....	7
Δομή της εργασίας.....	16
Ευχαριστίες.....	20
A. ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΚΥΠΡΙΟΙ ΣΤΟ ΑΠΟΙΚΙΟΚΡΑΤΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	21
I. Η ενσωμάτωση στοιχείων του οθωμανικού παραδοσιακού συστήματος στη βρετανική αποικιακή νεωτερικότητα: οι θρησκευτικές κοινότητες.....	22
I. 1. Οθωμανική παράδοση και βρετανική νεωτερικότητα στην πρώιμη διαχείριση των μουσουλμανικών θρησκευτικών γαιών [βακούφιών]. Βρετανική απογραφή και μεθοδεύσεις για τα Mazbuta βακούφια της Κύπρου.....	35
I. 2. Βρετανική απογραφή και μεθοδεύσεις για τα Mulhaka βακούφια της Κύπρου.	61
I. 3. Οθωμανική παράδοση και βρετανική νεωτερικότητα στην οργάνωση του Enkaf (Ίδρυμα Ιερής Κτημοσύνης) και της μουσουλμανικής θρησκείας.....	83
II. Η εισαγωγή στοιχείων αποικιακής νεωτερικότητας στους μουσουλμανικούς κοινοτικούς θεσμούς από τη βρετανική διοίκηση.....	103
II. 1. Νεωτερικές μεταρρυθμίσεις στον τομέα της κοινοτικής παιδείας.....	106
II. 2. Η κοινοτική εκπροσώπηση σε βρετανικό αποικιακό πλαίσιο. Ο πρώιμος ρόλος των οθωμανών μελών (βουλευτών) του Νομοθετικού Συμβουλίου.....	122
II. 3. Οθωμανική παράδοση και βρετανική νεωτερικότητα στους διοικητικούς θεσμούς της κοινότητας. Αντιφάσεις και ζυμώσεις μεταξύ του νέου και του παλαιού μηχανισμού. Το παράδειγμα του Çorlulu Ali Paşa Vakouf.....	162
II. 4. Τα θρησκευτικά [Sheri] δικαστήρια και η πρώιμη διαμάχη για τη διατήρησή τους υπό "οθωμανικό" κοινοτικό έλεγχο	237
B. ΟΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ - ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΠΕΔΙΟ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΕΓΧΟ ΤΗΣ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ.....	252
I. Το «Ίδρυμα Ιερής Κτημοσύνης» και ο ρόλος του στην παγίωση της βρετανικής πολιτικής παρεμβατικότητας στην τουρκοκυπριακή κοινότητα.....	253
I. 1. Πρώιμες διεκδικήσεις από το αποικιοκρατικό καθεστώς. Η παλαιά καθεστηκυία τάξη σε νεωτερικό αντιαποικιοκρατικό πλαίσιο.	255
I. 2. Η βρετανική προσπάθεια για έλεγχο των μουσουλμανικών κοινοτικών θεσμών ως βασική αιτία της αντιαποικιοκρατικής αντίδρασης των οθωμανών θρησκευτικών αξιωματούχων. Αντεγκλήσεις για τον έλεγχο της βακούφικης διαχείρισης. Το παράδειγμα του Abdullah Pasha Vakouf.....	282
II. Εσωτερικοί και εξωτερικοί παράγοντες που συνέβαλλαν στη γέννηση του τουρκοκυπριακού εθνικισμού	326
II. 1. Η συνύπαρξη των δύο κοινοτήτων στο βρετανικό αποικιοκρατικό πλαίσιο, παράγοντας αφύπνισης και συσπείρωσης της μουσουλμανικής κοινότητας.	328
II. 2. Νέες ιδεολογικές προσλήψεις των Τουρκοκυπρίων. Σταδιακή μετάβαση από τη μειονοτική εθνοτική ομάδα στο οθωμανικό - τουρκικό έθνος.	343
II. 3. Η έξοδος της κοινότητας από τον Α' παγκόσμιο πόλεμο, αντίδραση του τουρκοκυπριακού τύπου στην απομόνωση και ανεξαρτητοποίηση της κοινότητας.....	362

III. Πόλωση των σχέσεων μεταξύ των κοινοτήτων και της βρετανικής διοίκησης και ανάπτυξη του τουρκοκυπριακού εθνικισμού	376
III. 1. Ενσωμάτωση παραδοσιακών θρησκευτικών θεσμών και ιδρυμάτων στο εθνικιστικό πλαίσιο. Βρετανικές αντιδράσεις και πόλωση.....	378
III. 2. Εμπέδωση του Τουρκοκυπριακού εθνικισμού και εφαρμογή του στο τουρκοκυπριακό κοινοτικό πλαίσιο. Βρετανικές αντιδράσεις και περαιτέρω πόλωση του κλίματος. Οι ειλογές του Νομοθετικού Συμβουλίου και το νόημα τους.....	399
III. 3. Τα Οκτωβριανά και ο αντίκτυπος στην Τουρκοκυπριακή κοινότητα. Ανταγωνισμός μεταξύ των βασικών παρατάξεων της κοινότητας για την κυριαρχία στο μουσουλμανικό θρησκευτικό χώρο.	420
III. 4. Ο Τουρκοκυπριακός εθνικισμός εμπεδώνεται παρά τις αντίξοες κοινωνικές συνθήκες. Δημιουργία τουρκοκυπριακών κομμάτων.	438
Συμπεράσματα	460
ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	497
Αρχεία.....	497
Ελλάδα	497
Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΙΑΥΕ)	497
Μεγάλη Βρετανία	498
English National Archives	498
Κύπρος.....	500
Κρατικά αρχεία Κύπρου	500
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία	502
Ελληνική Βιβλιογραφία	511

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις των Τουρκοκυπρίων

Η ιστορία της Κύπρου έχει απασχολήσει εκτενώς την ιστοριογραφία, ιδίως την ελληνική και την τουρκική. Ωστόσο, οι Έλληνες ιστορικοί και λιγότερο οι Τούρκοι συνάδελφοι τους επικεντρώθηκαν στην παρουσίαση και ανάλυση του κυπριακού προβλήματος και όχι της ιστορίας του νησιού. Η ελληνική ιστοριογραφία προσέγγισε την ιστορία του νησιού κυρίως με την πρόθεση να ερμηνευτεί από την ελληνοκυπριακή «εθνική» οπτική το κυπριακό πρόβλημα και να προβληθούν οι ελληνοκυπριακές θέσεις. Ως εκ τούτου, η πλειοψηφία των μελετών επικεντρώθηκε στις πιο πρόσφατες περιόδους της ιστορίας του νησιού που αργότερα χαρακτηρίστηκαν σαν «κυπριακό ζήτημα» και που σε γενικές γραμμές τοποθετούνται μετά την εξέγερση των Ελληνοκυπρίων έναντι της βρετανικής κυβέρνησης, τον Οκτώβρη του 1931.

Για την πλειοψηφία των προαναφερθεισών ιστοριογραφικών προσεγγίσεων, η τουρκοκυπριακή κοινότητα ήταν ανύπαρκτη. Οι αναφορές σε αυτή είναι εξαιρετικά περιορισμένες, συχνά με σκοπό την περιγραφή ενός γενικότερου πλαισίου μέσα στο οποίο δραστηριοποιήθηκε η ελληνοκυπριακή κοινότητα. Στην πλειοψηφία τους, οι αναφορές στην τουρκοκυπριακή κοινότητα έγιναν προκειμένου να καταδειχθεί η πρόθεση της να συμπαραταχθεί με τη βρετανική διοίκηση, ιδιαίτερα στο πλαίσιο του Νομοθετικού Συμβουλίου. Θεωρήθηκε ότι οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές συνεργάστηκαν με τα διορισμένα μέλη της διοίκησης στο Νομοθετικό Συμβούλιο, ανατρέποντας *arriori* κάθε προσπάθεια των Ελληνοκύπριων βουλευτών για μεταρρυθμίσεις και επιβεβαιώνοντας συνειδητά το βρετανικό αποικιακό μοτίβο του «διαίρει και βασίλευε».

Υπάρχουν περιπτώσεις μετριοπαθών και εμπεριστατωμένων προσεγγίσεων από ιστορικούς, που εντρυφήσαν και σε πιο πρώιμες και λιγότερο φωτισμένες περιόδους της ιστορίας του νησιού. Ο Γ. Γεωργαλλίδης στο παρελθόν είχε αναλύσει πολύπλευρα την περίοδο από το 1907 έως και το 1931 υπογραμμίζοντας τις βρετανικές αποικιακές επιρροές στην ιστορία του νησιού, ενώ από τη γενιά των νεότερων ιστορικών, ο Στέφανος Παπαγεωργίου παρουσίασε την πρώτη περίοδο της «αγγλοκρατίας» στην Κύπρο, από το 1878 έως και το 1914.¹

Ωστόσο στην πλειονότητα των ιστοριογραφικών προσεγγίσεων, η αναφορά στην τουρκοκυπριακή κοινότητα γίνεται μεν με συνέπεια στα γεγονότα αλλά εμβόλιμα, προκειμένου κάποια κίνηση της να συγκριθεί με αντίστοιχη κίνηση της ελληνοκυπριακής πλευράς ή να τη δικαιολογήσει. Κατά συνέπεια ακόμη και στις πιο μετριοπαθείς και άρτιες προσπάθειες δεν αποτυπώθηκε η ιστορία του νησιού συνολικά, εφόσον οι δύο μεγαλύτερες κοινότητες του νησιού δεν είχαν ισότιμη καταγραφή της εξέλιξης και της πορείας τους μέσα στο χρόνο. Και ενώ σημαντικό τμήμα της ιστορίας του νησιού δεν είχε θέση στα έργα των ιστορικών, ειδικό βάρος έχει δοθεί στην παρουσίαση των σχέσεων των Ελληνοκυπρίων με την «μητροπολιτική» Ελλάδα και τις διαβουλεύσεις μεταξύ των δύο μερών για τον κοινό στόχο της ένωσης. Συχνά η καταγραφή των ιστορικών γεγονότων στην Κύπρο και στην Ελλάδα ήταν παράλληλη, ώστε να αξιολογείται η επίδραση που είχαν στο νησί οι εξελίξεις στη μητρόπολη αλλά και το αντίστροφο. Ουσιαστικά επρόκειτο για μια «ελληνοκεντρική»

¹ G. S. Georgiallides, *A political and administrative history of Cyprus, 1918-1926: With a survey of the foundations of British rule*. Nicosia: Cyprus Research Centre, 1979. *Cyprus and the governorship of Sir Ronald Storrs: The causes of the 1931 crisis*. Nicosia: Cyprus Research Centre, 1985. *Επετηρίς III 1969-1970, Churchill's 1907 visit to Cyprus: a political analysis* Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1970. Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, *Η πρώτη περίοδος της «Αγγλοκρατίας» στην Κύπρο, 1878-1914, Πολιτικός Εκσυγχρονισμός και Κοινωνικές Αδράνειες* Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1996.

θεώρηση της ιστορίας του νησιού, άμεσα εξαρτώμενη από τα τεκταινόμενα στην Ελλάδα και τη Μεγάλη Βρετανία και λιγότερο από τους ντόπιους πληθυσμούς.

Αναφορικά με τη βρετανική περίοδο διακυβέρνησης του νησιού, γενική πεποίθηση των ιστορικών ήταν ότι η τουρκοκυπριακή πλευρά συνεργάστηκε με τη βρετανική αποικιακή κυβέρνηση και στήριξε τις μεθοδεύσεις της, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της λειτουργίας του Νομοθετικού Συμβουλίου, λειτουργώντας έτσι ως αντίποδας των ελληνοκυπριακών επιδιώξεων. Αντίστοιχη –αν και σε μικρότερη έκταση– υπήρξε η αντιμετώπιση του θέματος της ιστορίας της Κύπρου από τους Τούρκους ιστορικούς. Οι απόπειρες καταγραφής της ιστορίας του νησιού επικεντρώθηκαν αντίστοιχα στην τουρκοκυπριακή κοινότητα. Αναφορές στο «αντίπαλο δέος» χρησιμοποιούνται εμβόλιμα για να δικαιολογήσουν την πεποίθηση ότι η κοινότητα κινδύνευσε από τα ενωτικά σχέδια των Ελληνοκυπρίων και της Ελλάδας και ως εκ τούτου υπήρξε δικαιολογημένη και επιβεβλημένη η τουρκική παρουσία και παρέμβαση για την υπεράσπιση των Τουρκοκυπρίων. Η γενική πεποίθηση ήταν ότι η κοινότητα ως μειοψηφικός πληθυσμός στο νησί ήταν υποχρεωμένη να αντιστέκεται στην τάση των Ελληνοκυπρίων για καταπάτηση των δικαιωμάτων τους και προσάρτηση του νησιού στην Ελλάδα χωρίς τη δική τους συγκατάθεση. Η συγκεκριμένη «αδύναμη» θέση των Τουρκοκυπρίων, καθιστούσε τη βρετανική παρουσία απαραίτητη και την τουρκική προστασία σωτήρια.

Τέλος, ιστοριογραφικές προσεγγίσεις έγιναν και από Βρετανούς ιστορικούς και μελετητές. Καθώς οι παλαιότεροι από αυτούς είχαν συχνά χρηματίσει ως διοικητικοί υπάλληλοι του νησιού, ήταν αναμενόμενο οι προσεγγίσεις τους να αντανakλούν τη βρετανική αποικιακή οπτική. Ωστόσο και οι πιο σύγχρονες προσεγγίσεις Βρετανών μελετητών αποπειρώνται να δικαιολογήσουν τη βρετανική παρουσία στο νησί, να εξάρουν την προσφορά της και να επιρρίψουν τις ευθύνες για το «κυπριακό

πρόβλημα» στις δύο κοινότητες. Στη συνέχεια θα παρατεθούν ορισμένα στοιχεία για την προβληματική της παρούσας εργασίας.

Προβληματική της έρευνας

Η έρευνα μου επιδιώξε να φωτίσει τις διαδικασίες οι οποίες οδήγησαν στη μετάβαση από ένα εθνοθρησκευτικό σύνολο όπως ήταν η μουσουλμανική κοινότητα Κύπρου το 1878, στην τουρκοκυπριακή κοινότητα του 1949. Κύριος άξονας των παραπάνω διεργασιών υπήρξε το αποικιακό βρετανικό πλαίσιο και η καταλυτική του επιρροή σε προϋπάρχουσες δομές κοινωνικής συγκρότησης όπως η οθωμανική εξουσία και –στην περίπτωση της τουρκοκυπριακής κοινότητας- η μουσουλμανική θρησκεία.

Όπως προαναφέρθηκε, συχνή πεποίθηση της ελληνικής ιστοριογραφίας υπήρξε η *arriori* και μακροχρόνια συνεργασία μεταξύ των Τουρκοκυπρίων και της βρετανικής διοίκησης, ιδιαίτερα στο πλαίσιο λειτουργίας του Νομοθετικού Συμβουλίου. Η αναλογία των ψήφων λειτουργούσε έτσι ώστε οι αθροισμένες βρετανικές και τουρκοκυπριακές ψήφοι να υπερτερούν των ελληνοκυπριακών. Εφόσον η έρευνα καταδεικνύει ότι το αποτέλεσμα των ψηφοφοριών ήταν όντως αυτό, το ερώτημα που προκύπτει είναι κατά πόσο οι Τουρκοκύπριοι είχαν ενταχθεί εξ αρχής συνειδητά στο βρετανικό αποικιακό πλαίσιο και αν λειτούργησαν μέσα σε αυτό όπως ανέμενε η βρετανική διοίκηση. Αν και κατά πόσο αντιστάθηκαν στην αποικιακή δεισδυσία των Βρετανών ή ανταποκρίθηκαν μόνο σε επιλογές που η βρετανική αποικιακή πολιτική του «διαίρει και βασίλευε», εφαρμογή της οποίας αποτέλεσε η δομή του Νομοθετικού Συμβουλίου και η κατανομή των ψήφων, άφηνε να διαφανούν ως μονόδρομος. Για να φωτιστούν τα συγκεκριμένα ερωτήματα είναι ανάγκη να ερευνηθεί η πραγματική φύση της σύμβασης της Κύπρου και οι ειδικές συνθήκες που η βρετανική αποικιακή κυβέρνηση αντιμετώπισε στην περίπτωση της διοίκησης της τουρκοκυπριακής κοινότητας του νησιού.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1878, ουσιαστικά εξαναγκάστηκε να συμφωνήσει στην παραχώρηση του νησιού μέσω της σύμβασης της Κύπρου μετά από πολλές βρετανικές πιέσεις. Αντίστοιχα η βρετανική κυβέρνηση είχε τις ενστάσεις της σχετικά με τη χρησιμότητα της νέας της αποικίας, όταν την είχε πλέον αποκτήσει. Η σπουδή με την οποία υπεγράφη η σύμβαση [Cyprus Convention] άφηνε πολλά ζητήματα να λυθούν μετά την έλευση των Βρετανών στο νησί.² Ένα από τα σημαντικότερα, υπήρξε το θέμα των θρησκευτικών περιουσιών [vaqf, πληθυντικός Evkaf] σε συνδυασμό με το θρησκευτικό νόμο που απέρρεε από το σουλτάνο, ο οποίος ήταν η απόλυτη αρχή στο νησί. Αφού διαπιστώθηκε ότι ήταν αδύνατο να κυβερνηθεί το νησί από μια αρχή –και μάλιστα κοσμική– ενώ μια άλλη θρησκευτική αρχή νομοθετούσε, ακολούθησε συμπληρωματική συμφωνία στις 14 Αυγούστου του ίδιου έτους που έδινε νομοθετικά δικαιώματα στη βασίλισσα χωρίς ωστόσο να καταργεί το θρησκευτικό νόμο.

Παράλληλα η Υψηλή Πύλη ήγειρε δικαιώματα αμέσως μετά την έλευση των Βρετανών στο νησί ζητώντας τα ετήσια έσοδα από τις θρησκευτικές γαίες του νησιού που θεωρητικά ανήκαν στο Θεό και στην πράξη, στην κυβέρνηση του σουλτάνου. Όταν η βρετανική διοίκηση διεμήνυσε ότι η δημόσια γη είχε περάσει στη διοικητική της δικαιοδοσία και ο σουλτάνος μπορούσε να αποζημιωθεί μόνο για όση γη ήταν «ατομικά» δική του, το οθωμανικό κράτος απέδειξε ότι ο σουλτάνος κατείχε ως «περιουσία του Στέμματος» το μεγαλύτερο μέρος του νησιού.

Προκειμένου να προλάβουν ανάλογες αξιώσεις στο μέλλον, οι Βρετανοί αναγκάστηκαν να κάνουν συμπληρωματική συμφωνία στις 3

² Για το κείμενο της Σύμβασης και τα άρθρα που αφορούσαν στη μουσουλμανική κοινότητα, βλ, George Hill. *A History of Cyprus: The Ottoman Province The British Colony, 1571-1948*. Vol. 4. Cambridge: The University Press, 1952, σελ. 300-303.

Φεβρουαρίου 1879 με την οποία ορίστηκε αρχικά ετήσια αποζημίωση προς το Σουλτάνο προκειμένου να μην εγείρει στο μέλλον εδαφικές αξιώσεις ατομικά ή με άλλο τρόπο στο νησί. Παρά το γεγονός ότι η επίσημη οθωμανική κυβέρνηση αυτή την πρώτη περίοδο ενδιαφέρθηκε κυρίως για εισπρακτικούς λόγους για το νησί και όχι για τους υπηκόους της, διαπιστώθηκε ότι τα περιθώρια παρέμβασης της ήταν σημαντικά, ιδιαίτερα στην περίπτωση της μουσουλμανικής κοινότητας, γεγονός που δε διέλαθε και της προσοχής της βρετανικής διοίκησης, η οποία χωρίς προηγούμενη προετοιμασία και με πενιχρούς πόρους έπρεπε να διοικήσει το νησί και να παρουσιάσει ει δυνατόν και φορολογικά έσοδα.

Οι προαναφερθείσες δυσχέρειες είχαν ως αποτέλεσμα την επικέντρωση της βρετανικής διοίκησης στον αποτελεσματικό έλεγχο της μουσουλμανικής μάλλον παρά της χριστιανικής κοινότητας κατά τα πρώτα χρόνια της παρουσίας της στο νησί. Το επόμενο ερώτημα είναι κατά πόσο ο έλεγχος της κοινότητας και ο εγκλωβισμός της στο αποικιακό πλαίσιο έγινε με όρους νεωτερικότητας, ανάλογους μιας κοσμικής αποικιακής εξουσίας όπως η βρετανική. Όπως και σε άλλες περιπτώσεις αποικιών του Στέμματος, η διοίκηση προσεταιρίστηκε το θρησκευτικό στοιχείο και δεν έθιξε την αρχή των χωριστών κοινοτήτων, προκειμένου να κυβερνήσει τον πληθυσμό κατετμημένο και άρα με μικρότερες πιθανότητες να τον αντιμετωπίσει συνασπισμένο στο μέλλον.

Γι αυτό κυρίως το λόγο, και καθώς δεν επιθυμούσε ρηξικέλευθες και ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις, διατήρησε τον κοινοτικό διαχωρισμό των millet, ομάδων με εθνοθρησκευτικά χαρακτηριστικά, που προϋπήρχε επί οθωμανικής περιόδου. Ιδιαίτερα στην περίπτωση της τουρκοκυπριακής κοινότητας, η επιλογή αυτή ήταν που διευκόλυνε τη διείσδυση των βρετανικών ελεγκτικών μηχανισμών στους σημαντικότερους διοικητικούς, θρησκευτικούς και οικονομικούς θεσμούς της κοινότητας.

Αν και επί οθωμανικής περιόδου η τουρκοκυπριακή κοινότητα συνιστούσε την άρχουσα τάξη του νησιού, ουσιαστικά μέσω της σύμβασης και της χριστιανικής αποικιακής εξουσίας, η κοινότητα παγιδεύτηκε στο ρόλο της μειοψηφούσας θρησκευτικής κοινότητας, ενός millet. Με βάση τους όρους της σύμβασης της Κύπρου, επικεφαλής του τοπικού τμήματος διαχείρισης των ιερών γαιών [βακουφιών] του νησιού [Evkaf] ορίστηκαν ένας Βρετανός διοικητικός υπάλληλος και ένας μουσουλμάνος, εγκεκριμένος εξ αρχής από τη βρετανική διοίκηση.

Η σύμβαση συνολικά, εξασφάλισε μια συνέχεια διάδοχης εξουσίας και αποδοχής, ειδικά από τη μουσουλμανική κοινότητα, για τους Βρετανούς. Αντίστοιχη μετάβαση, με την οθωμανική κυβερνητική συναίνεση, έγινε και για τους διοικητικούς θεσμούς της κοινότητας και ειδικά το Evkaf. Το «Ίδρυμα Ιερών Κτημοσύνης» συγκέντρωνε το μεγαλύτερο μέρος της οικονομικής, κοινωνικής και θρησκευτικής ζωής της κοινότητας, ενώ και όλοι οι υπόλοιποι κοινοτικοί θεσμοί (θρησκευτικά [Sheri] δικαστήρια, τοπική αυτοδιοίκηση, θρησκευτικοί αξιωματούχοι και κοινοτικό εκπαιδευτικό σύστημα) ήταν οργανικά και άρρηκτα συνδεδεμένα μαζί του. Συμβόλιζε δε και τη θέση της κοινότητας ως οθωμανικής άρχουσας κοινότητας του νησιού, διασφαλίζοντας το δεσμό της με την κατοχή και νομή της γης και τα βακουφικά έσοδα.

Η βρετανική αποικιακή κυβέρνηση νομιμοποίησε επομένως το ρόλο και τη θέση της στην κεφαλή της κοινότητας διαδεχόμενη την οθωμανική αυτοκρατορική εξουσία. Μόνο αποδεχόμενη αυτή τη διαδοχή, θα μπορούσε και η ίδια η κοινότητα να διατηρήσει τη θέση της ως άρχουσας τάξης του νησιού, με αυξημένη πρόσβαση σε κρατικά λειτουργήματα και την υποστήριξη από την κρατική εξουσία, της θέσης και του ρόλου της στο νησί. Επομένως οι μουσουλμάνοι της Κύπρου ήταν σε θέση να διατηρήσουν την ιδιότητα τους ως Οθωμανοί μουσουλμάνοι μόνο επικυρώνοντας τη βρετανική εξουσία ως συνέχεια της οθωμανικής.

Ωστόσο η πεποίθηση της ελληνικής ιστοριογραφίας ότι η κοινότητα πειθαναγκάστηκε να υπακούσει συνολικά στα κελεύσματα της νέας εξουσίας, υπήρξε τουλάχιστο υπερβολική. Αν και η βρετανική διείσδυση στους σημαντικότερους μουσουλμανικούς θεσμούς ήταν ταχύτατη και νομιμοποιημένη από την «άνωθεν» οθωμανική εξουσία, οι αντιδράσεις σημαντικής μερίδας της κοινότητας υπήρξαν και άμεσες και έντονες.

Οι θρησκευτικοί αξιωματούχοι του νησιού, που νομιμοποιούσαν το ρόλο τους στην οθωμανική εξουσία, αντιλήφθηκαν άμεσα τις βρετανικές προθέσεις για εκκοσμίκευση των κοινοτικών θεσμών και ελέγχου των εσόδων τους. Αντέδρασαν έντονα καταγγέλλοντας τόσο στην ίδια την κοινότητα όσο και στο Υπουργείο του Ενκaf στην Κωνσταντινούπολη ότι οι θρησκευτικοί νόμοι είχαν παραβιαστεί και η κοινότητα στερούνταν σταδιακά του δικαιώματος της να αυτοδιοικείται. Η βρετανική διοίκηση αντέδρασε περιθωριοποιώντας όσους μουσουλμάνους αξιωματούχους είχαν ρόλους αμιγώς θρησκευτικούς, τους οποίους δεν ήταν σε θέση ή δεν επιθυμούσε να αφομοιώσει. Σταδιακά η θέση του μουφτή έχασε σημαντικές αρμοδιότητες για να καταργηθεί εντελώς το 1929, ενώ ο ρόλος του καδή της Κύπρου ή *bas kadi* αποδυναμώθηκε σημαντικά.

Αντίθετα ο ρόλος του μουσουλμάνου επιτρόπου του Ενκaf ενισχύθηκε από τη βρετανική διοίκηση περαιτέρω, ώστε να αποτελέσει την –ελεγχόμενη από τη βρετανική διοίκηση– πολιτική και θρησκευτική κεφαλή της κοινότητας. Οι βρετανικές κινήσεις ευαισθητοποίησαν ένα μεγαλύτερο τμήμα της κοινότητας το οποίο, μέσω πλέον και του τύπου, και πάντα με τους θρησκευτικούς προκαθημένους ως επικεφαλής, εξέφρασαν τα πρώτα αντιαποικιακά αισθήματα της κοινότητας. Τα αισθήματα αυτά βρήκαν εκφραστικά εργαλεία στην επιχειρηματολογία των Νεότουρκων που έγινε ευρύτερα γνωστό στο νησί μετά την εκδήλωση του κινήματος του 1908.

Σε ερώτημα σχετικά με τα πρώιμα διακυβεύματα του τουρκοκυπριακού πρωτογενούς εθνικισμού, η απάντηση θα ήταν ότι η εθνικιστική ιδεολογία των Νεότουρκων, προσαρμόστηκε από τους Τουρκοκύπριους στις δικές τους κοινοτικές ανάγκες και έως και το 1922 περίπου είχε κυρίως αντιαποικιοκρατικό περιεχόμενο. Κύριος σκοπός της ήταν η αναχαίτιση της βρετανικής αποικιακής διείσδυσης, διεκδίκηση μεγαλύτερης αυτονομίας και δυνατότητα αυτοδιοίκησης των κοινοτικών θεσμών. Για την εξυπηρέτηση των συγκεκριμένων κοινωνικών αναγκών, οι Τουρκοκύπριοι που στερούνταν πρόσβασης στην αποικιακή διοίκηση, αλλά είχαν επαφή με τα τεκταινόμενα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, μετακένωσαν τις εθνικιστικές ιδέες των Νεότουρκων στο αποικιοκρατούμενο, κοινοτικό πλαίσιο που είχαν να διαχειριστούν.

Μετά την εκδίωξη των ελληνικών στρατευμάτων από τη Μικρά Ασία και την εδραίωση της κεμαλικής εξουσίας στην Τουρκία, ο τουρκοκυπριακός εθνικισμός αναπτύχθηκε με δύο βασικούς άξονες επιρροής: την Τουρκία, ως ανεξάρτητο και ισχυρό εθνικό κέντρο, χωρίς τις αδυναμίες του οθωμανικού παρελθόντος που επέτρεψαν τη διείσδυση των αποικιοκρατών, και τον ελληνοκυπριακό εθνικισμό, ο οποίος έχοντας αναπτυχθεί νωρίτερα από τον τουρκοκυπριακό, φαινόταν να είναι σε θέση να διεκδικήσει περισσότερη ανεξαρτησία από την αποικιακή διοίκηση και να διαφυλάξει τους κοινοτικούς θεσμούς του αλώβητους. Σε αυτή τη βάση, οι Τουρκοκύπριοι εθνικιστές ήταν αναμενόμενο να παίρνουν παραδείγματα από την ελληνοκυπριακή κοινοτική οργάνωση και εκπροσώπηση έναντι των Βρετανών.

Παράλληλα, η απόλυτη αξίωση των Ελληνοκυπρίων για ένωση του νησιού με την Ελλάδα, με την ταυτόχρονη πρόθεση για περιθωριοποίηση της μειοψηφούσας τουρκοκυπριακής κοινότητας, είχαν ως αποτέλεσμα την αντίστοιχη τουρκοκυπριακή αντίδραση, η οποία αξίωνε προσάρτηση του νησιού στην Τουρκία, εφόσον η βρετανική διοίκηση επέλεγε σε κάποια

χρονική στιγμή να αποχωρήσει. Ωστόσο, ο κατά τους Έλληνες ιστορικούς βασικός σύμμαχος των Τουρκοκυπρίων έναντι των ελληνοκυπριακών επιδιώξεων, δηλαδή η βρετανική αποικιακή κυβέρνηση, αποτελούσε σύμφωνα με την ίδια την κοινότητα το βασικό της δυνάστη.

Ως εκ τούτου, η προοδευτική μερίδα της κοινότητας διεκδίκησε πιο μαχητικά από το παρελθόν διοικητική αυτονομία, ενώ η βρετανική διοίκηση ενίσχυσε περαιτέρω το ρόλο του μουσουλμάνου επιτρόπου του Ενκaf, συγκεντρώνοντας στο πρόσωπο του έως και επτά αξιώματα ταυτόχρονα. Παράλληλα η πλήρης απογύμνωση του ιδρύματος του Ενκaf από τις κοινωνικές του παροχές και αγαθοεργίες, καθώς και η απαλλοτρίωση μεγάλων βακουφιών με εφάπαξ αποζημιώσεις στους δικαιούχους τους [mutevellis], αφενός απαξίωσαν το ίδρυμα στα μάτια των Τουρκοκυπρίων και αφετέρου το αποσύνδεσαν στην κοινοτική συνείδηση από το οθωμανικό παρελθόν, καθιστώντας το ένα αμιγώς βρετανικό και οικονομικά υποβαθμισμένο τμήμα της διοίκησης.

Τη δεκαετία του 1920 είναι πλέον διακριτές οι δύο αντιμαχόμενες τάσεις ή κόμματα στους κόλπους της κοινότητας: οι *enkafcılar*, φίλα προσκείμενοι στην ηγεσία του Ενκaf και εξαρτώμενοι από τη βρετανική διοίκηση και οι *muerizlar*, κεμαλιστές στην πλειοψηφία τους, οι οποίοι διεκδικούσαν «αποβρετανοποίηση» των κοινοτικών θεσμών και εκφράζονταν κυρίως μέσω του τύπου. Σταθερό τους αίτημα υπήρξε η δυνατότητα για εκλογή εναλλακτικής πολιτικής κεφαλής για την κοινότητα, πέρα από το διορισμένο και κατευθυνόμενο από τους Βρετανούς μουσουλμάνο επίτροπο. Στο πρότυπο του αρχιεπισκόπου – εθνάρχη, οι κεμαλιστές Τουρκοκύπριοι διεκδίκησαν την επαναφορά της θέσης του μουφτή, με τη δυνατότητα να εκλέγεται απευθείας από την κοινότητα. Η πρακτική της εκλογής δεν εφαρμοζόταν γενικά στη μουσουλμανική θρησκεία και το συγκεκριμένο αίτημα ήταν ενδεικτικό του πολιτικού ρόλου που οι κεμαλιστές επιθυμούσαν να αναλάβει ο νέος μουφτής.

Η δυναμική της «ανανεωτικής μερίδας» των *muerizlar* και η γενική δυσαρέσκεια της κοινότητας έναντι της βρετανικής διοίκησης ήταν τέτοιες, ώστε στις βουλευτικές εκλογές του 1931 οι τρεις θέσεις των Τουρκοκυπρίων στο Νομοθετικό Συμβούλιο καλύφθηκαν από δύο κεμαλιστές και ένα μετριοπαθή βουλευτή, ενώ ο μουσουλμάνος επίτροπος δεν κατάφερε για πρώτη φορά να εκλεγεί. Παράλληλα ιδρύθηκε «Τουρκικό Εθνικό Συμβούλιο» από την προοδευτική μερίδα της κοινότητας, κατά το πρότυπο του Εθνικού Συμβουλίου των Ελληνοκυπρίων. Το Συμβούλιο προχώρησε και σε εκλογή μουφτή, την οποία ωστόσο ουδέποτε αναγνώρισε η βρετανική διοίκηση, παρά τις συνεχείς εκκλήσεις του.

Η κοινότητα είχε πλέον τακτική ενημέρωση για τα τεκταινόμενα στην Τουρκία μέσω του τύπου αλλά και επαφή με την πολιτική της μέσω του Τούρκου προξένου. Ως εκ τούτου τα εθνικά αισθήματα της κοινότητας ήταν έκδηλα σε κάθε εθνική επέτειο της Τουρκίας, ή σε περιστάσεις όπως η επίσκεψη του πολεμικού πλοίου *Hamidiye* που επισκέφθηκε το νησί το 1939 και έγινε δεκτό με μεγάλο ενθουσιασμό από τον τουρκοκυπριακό πληθυσμό. Ωστόσο η απροθυμία της τουρκικής κυβέρνησης να εμπλακεί στις τουρκοκυπριακές αντεγκλήσεις με τη βρετανική κυβέρνηση περιόριζαν το εύρος των κινήσεων των κεμαλιστών της κοινότητας.

Παράλληλα η άτεγκτη στάση της βρετανικής διοίκησης έναντι των τουρκοκυπριακών αξιώσεων, όξυνε περαιτέρω τα πνεύματα και δημιούργησε εσωτερικές εντάσεις στην προοδευτική τουρκοκυπριακή μερίδα. Ως εκ τούτου, τα κόμματα που είχαν αρχίσει να εμφανίζονται αυτή τη δεκαετία, με ερεθίσματα κυρίως από την Τουρκία, είχαν σημαντικό πρόβλημα όχι στα ερεθίσματα τους στην κοινότητα, αλλά στην πρόσβαση τους στη βρετανική κυβέρνηση που δεν τα αναγνώριζε. Ο ρόλος τους ωστόσο ήταν πολύ σημαντικός, καθώς η σύσταση του «Τουρκικό Εθνικό Συμβούλιο» αποτέλεσε την αφετηρία για μια ιδεολογική ζύμωση ετών, τα

αποτελέσματα της οποίας θα ήταν εμφανή μετά το 1950, οπότε και οι συνθήκες θα το επέτρεπαν. Η δεκαετία του 1940 έκλεισε με τους προοδευτικούς Τουρκοκύπριους να ζητούν κομματική εκπροσώπηση στη διοίκηση, αυτονομία του Ενκaf από αυτή και διαχείριση του από εκλεγμένο μουσουλμανικό συμβούλιο και σταθερά, την εκλογή θρησκευτικού προκαθημένου για την κοινότητα τους.

Με δεδομένα τα παραπάνω, τα ερωτήματα της παρούσας μελέτης συγκεντρώνονται στα εξής: στο βρετανικό αποικιακό πλαίσιο στο οποίο η τουρκοκυπριακή κοινότητα λειτούργησε μετά τη σύμβαση της Κύπρου, ενδιαφέρομαι να μελετήσω: α. Κατά πόσο η κοινότητα μπήκε σε αυτό το πλαίσιο συνειδητά και συνεργάστηκε με τους Βρετανούς ή οδηγήθηκε σε αυτή τη διαδρομή από τους βρετανικούς αποικιακούς χειρισμούς, β. Ποιοι ήταν οι τρόποι με τους οποίους οι Βρετανοί διοικητικοί ιθύνοντες προσεταιρίστηκαν μουσουλμανικούς θρησκευτικούς θεσμούς προκειμένου να τους ελέγξουν εκ των έσω και ταυτόχρονα να ποδηγετήσουν την κοινότητα, γ. Ποιες ήταν οι πρώτες αντιδράσεις των Τουρκοκυπρίων, από ποιες κοινωνικές μερίδες προήλθαν και ποια ήταν τα αποτελέσματά τους, δ. Πότε εμφανίστηκαν οι πρώτες αντιαποικιοκρατικές τάσεις μελών της κοινότητας και ποια ιδεολογικά κινήματα προσεταιρίστηκαν για να τις εκφράσουν, ε. Πότε αναπτύχθηκε ο τουρκοκυπριακός εθνικισμός, πόσο επηρεάστηκε θεωρητικά από τα τεκταινόμενα στην Τουρκία και σε ποια πρακτικά ζητήματα εκπροσώπησης από την ελληνοκυπριακή κοινότητα, στ. Πως αυτός ο εθνικισμός εκδηλώθηκε απέναντι στη βρετανική αποικιακή παρεμβατικότητα και ποιες οι διεκδικήσεις του, ζ. Πώς δημιουργούνται τα πρώτα τουρκοκυπριακά κόμματα, ποια υπήρξε η σχέση τους με το «εθνικό κέντρο», η εξέλιξη και οι διεκδικήσεις τους έως το 1949.

Δομή της εργασίας

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη: στο πρώτο παρουσιάζονται οι κοινοτικοί θεσμοί και οργάνωση κατά τη μεταβατική περίοδο μετά την υπογραφή της σύμβασης της Κύπρου και το αποικιακό πλαίσιο που δημιουργείται για τη λειτουργία τους από τη βρετανική διοίκηση. Κατά το δεύτερο μέρος αναλύονται οι αντιδράσεις από την πλευρά της κοινότητας στις βρετανικές μεθοδεύσεις, καθώς και μια σειρά κοινωνικών και ιδεολογικών ζυμώσεων που έχουν ως αφετηρία τις βρετανικές αποικιακές μεθοδεύσεις αλλά σταδιακά αποκτούν και επιρροές από τα τεκταινόμενα στην κεμαλική Τουρκία και την ελληνοκυπριακή κοινότητα.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύεται, εισαγωγικά, η δομή της τουρκοκυπριακής θρησκευτικής κοινότητας την περίοδο της υπογραφής της σύμβασης της Κύπρου [Cyprus Convention] καθώς και τα άρθρα της σύμβασης που την αφορούν άμεσα. Κατόπιν καταγράφεται η εφαρμογή των άρθρων στην πράξη από τη βρετανική διοίκηση. Κομβικό σημείο αποτέλεσε η προσαρμογή τους στο αποικιακό πλαίσιο εξουσίας που εγκαθιδρύθηκε, καθώς και οι πρώιμες αλλά έντονες αντιδράσεις της κοινοτικής θρησκευτικής – διοικητικής ελίτ, η οποία βάσει των όρων της σύμβασης είχε διατηρήσει τις διοικητικές της αρμοδιότητες, διαπίστωνε ωστόσο ότι στο κοσμικό – αποικιακό διοικητικό σύστημα που θα ρύθμιζε στο εξής τις κοινοτικές υποθέσεις, έχανε όλες τις ουσιαστικές της εξουσίες.

Στη συνέχεια αναλύονται οι βρετανικές κινήσεις για τη σταδιακή εγκατάσταση ενός αποικιακού πλαισίου εκκοσμίκευσης και ελέγχου των βασικών παραμέτρων που ρύθμισαν την οικονομική, κοινωνική και θρησκευτική ζωή της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Έτσι παρακολουθούνται ξεχωριστά οι βρετανικές κινήσεις παρέμβασης στον τομέα του θρησκευτικού οικογενειακού δικαίου και των θρησκευτικών [Sheri] δικαστηρίων, στον τομέα της τοπικής αυτοδιοίκησης καθώς και της

εκπαίδευσης. Αναλύεται ο ρόλος των μουσουλμάνων βουλευτών του Νομοθετικού Συμβουλίου κατά τα πρώτα έτη λειτουργίας του θεσμού.

Ειδική μνεία γίνεται στο θεσμό του Ενκαφ [Ίδρυμα Ιεράς Κτημοσύνης] που αποτελούσε το βασικότερο οικονομικό – διοικητικό θεσμό της κοινότητας, συγκεντρώνοντας ταυτόχρονα και δικαστική εξουσία. Διατρέχοντας άμεσα ή έμμεσα όλους τους υπόλοιπους κοινοτικούς μηχανισμούς, αποτελούσε μαζί με τις θρησκευτικές περιουσίες, τα βακούφια [vaqf, πληθυντικός Ενκαφ] το βασικό μηχανισμό εξουσίας της κοινότητας αλλά και σύνδεσης της με το οθωμανικό παρελθόν. Ως εκ τούτου αποτέλεσε το βασικό στόχο ελέγχου της βρετανικής διοίκησης. Καταγράφηκαν οι τρόποι με τους οποίους η βρετανική διοίκηση αρχικά μελέτησε και κατέγραψε την ιστορία και τα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου θεσμού και κατόπιν αποπειράθηκε – και πέτυχε- να τον ελέγξει.

Ακολούθως σημειώνονται οι πρώτες αντιδράσεις των Τουρκοκυπρίων που διαβιούσαν τόσο σε εδάφη της αυτοκρατορίας όσο και στην Κύπρο, ενώ μετά από εκκλήσεις θρησκευτικών αξιωματούχων της κοινότητας και η επίσημη οθωμανική εξουσία αποπειράθηκε –αν και απρόθυμα- να εμπλακεί στο ζήτημα. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα των διενέξεων μεταξύ της νέας, αποικιακής διοίκησης του Ενκαφ και μελών της κοινότητας, αναφέρεται το βακούφι Chorloulou Ali Pasha. Η συγκεκριμένη περίπτωση κρίνεται σημαντική λόγω της μεγάλης οικονομικής σημασίας του βακουφιού, αλλά και επειδή στη μακροχρόνια διένεξη για την επιμελητεία του, φάνηκε ανάγλυφη η πρώιμη και βαθιά αντίθεση της πλειοψηφίας της κοινότητας στη βρετανική παρεμβατικότητα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η σταδιακή διείσδυση και ο έλεγχος εκ των έσω του βασικού μουσουλμανικού θεσμού της κοινότητας, του Ενκαφ. Εξετάζονται οι τρόποι με τους οποίους η νέα εξουσία δημιουργεί ερείσματα και μηχανισμούς ελέγχου για κάθε έκφραση της

λειτουργίας της κοινότητας. Σύμβολο της βρετανικής παρέμβασης υπήρξε ο μουσουλμάνος επίτροπος του Enkaf που διοριζόταν από τη διοίκηση. Παράλληλα, οι θρησκευτικοί αξιωματούχοι της κοινότητας αντιδρούν πιο σθεναρά και οι πρώτες αντιαποικιοκρατικές δηλώσεις κυκλοφορούν στον τύπο της κοινότητας.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρακολουθούνται και άλλοι παράγοντες, πέρα από τη βρετανική αποικιακή διείσδυση που επηρεάζουν την κοινότητα και θέτουν τα πρώτα σπέρματα για την ανάπτυξη εθνικιστικών τάσεων στους κόλπους της. Ιδιαίτερα μετά την επανάσταση των Νεότουρκων το 1912, οι επιρροές από τα τεκταινόμενα στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αυξάνονται, και επικοινωνούνται κυρίως μέσω του τύπου.

Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζεται η επιρροή που η τουρκοκυπριακή κοινότητα δέχθηκε στη διαμόρφωση του εθνικισμού της από το «σύννοικο στοιχείο», τους Ελληνοκύπριους. Ο ανταγωνισμός με τη βρετανική διοίκηση είναι πλέον δεδομένος, καθώς και η αντιαποικιακή στάση της πλειοψηφίας της κοινότητας. Ωστόσο από την δεκαετία του 1920 και έπειτα –με σημείο τομής το 1922- ο τουρκοκυπριακός εθνικισμός έχει αρθρωθεί και η μερίδα της κοινότητας που εμφορείται από αυτόν, επιδιώκει να εγκολπωθεί και να υιοθετήσει τους τρόπους έκφρασης που παρατηρεί στην ελληνοκυπριακή κοινότητα. Σε αυτό το πλαίσιο κινούνται οι πολλαπλές προσπάθειες για σύσταση κόμματος που θα μπορούσε να διεκδικήσει επαρκώς από τη βρετανική διοίκηση περισσότερη αυτονομία για την κοινότητα και τους θεσμούς της και η σύσταση «Συμβουλίου των Μουσουλμάνων» κατά τα πρότυπα του «Εθνικού Συμβουλίου» των Ελληνοκυπρίων. Τέλος στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και το σταθερό τουρκοκυπριακό αίτημα με το οποίο κλείνει η δεκαετία του 1940, για δικαίωμα εκλογής μουφτή κατά τα πρότυπα του αρχιεπισκόπου – εθνάρχη.

Η μελέτη μου στηρίχθηκε σε υλικό από τρία αρχεία: το Κρατικό Αρχείο Κύπρου (ΚΑΚ), το Εθνικό Βρετανικό Αρχείο (English National Archives, ENA), και το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών (ΙΑΥΕ). Στο Κρατικό Αρχείο Κύπρου μελέτησα βρετανικά διοικητικά έγγραφα προς την κεντρική κυβέρνηση του Λονδίνου, που αφορούσαν στην τουρκοκυπριακή κοινότητα και στην Τουρκία από το 1876 έως και το 1955.

Στο Εθνικό Βρετανικό Αρχείο μελέτησα βρετανικά κυβερνητικά έγγραφα κατά το ίδιο χρονικό διάστημα που αφορούσαν στην τουρκοκυπριακή κοινότητα του νησιού αλλά και τις ελληνοβρετανικές και τουρκοβρετανικές σχέσεις κατά την ίδια περίοδο.

Στο Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών μελέτησα προξενικές αναφορές από την Κύπρο, το Λονδίνο και την Κωνσταντινούπολη αναζητώντας από τα έτη 1876 έως και το έτος 1947 που ήταν διαθέσιμα για τους ερευνητές.

Στο Κυπριακό Κέντρο Τύπου (PIO) στη Λευκωσία είχα την ευκαιρία να αποδελτιώσω τόσο ελληνοκυπριακό όσο και τουρκοκυπριακό τύπο. Από τον ελληνοκυπριακό τύπο χρησιμοποίησα για συμβουλευτικούς λόγους μεμονωμένα φύλλα της *Ελευθερίας*, ενώ από τον τουρκοκυπριακό τύπο αποδελτίωσα συστηματικά τη *Söz* της περιόδου 1913 –1945, *Hakkikat* της περιόδου 1926-1932 είτε σταχυολογημένα σε βρετανικά αρχεία είτε στο τουρκικό πρωτότυπο. Επιπλέον είχα πρόσβαση στη Cyprus Gazette της περιόδου 1936 – 1950. Κάποια μεμονωμένα φύλλα ετών πριν το 1936 βρήκα σε σχετικούς φακέλους του Βρετανικού Εθνικού Αρχείου. Τέλος, φύλλα της *Hakkikat* της περιόδου 1931-1945 και της *Vakit* της περιόδου 1938-1940 αποδελτίωσα από το Αρχείο Βόρειας Κύπρου στην Κερύνεια.

Ευχαριστίες

Αν και η συγγραφή μιας διατριβής αποτελεί γενικά μια μοναχική διαδικασία, συμβάλλουν σημαντικά στην ολοκλήρωση της οι εξωτερικές επιρροές και η εμπειρία των ανθρώπων που την καθοδηγούν και την ενθαρρύνουν. Θα ήθελα λοιπόν να ευχαριστήσω τον επόπτη μου Στέφανο Παπαγεωργίου ο οποίος μου έδωσε τις πρώτες κατευθύνσεις αναφορικά με τη βιβλιογραφία και την έρευνα, καθώς και για τις σημαντικές παρατηρήσεις του επί του κειμένου. Καίρια ήταν η συμβολή της Σίας Αναγνωστοπούλου στη διαμόρφωση της εργασίας, καθώς ήταν πάντα θετική και πάντα διαθέσιμη να τη διαβάσει, να τη σχολιάσει και να τη διορθώσει. Ανεκτίμητη ήταν και η ψυχολογική της υποστήριξη και καθοδήγηση σε όλες τις φάσεις, τόσο της έρευνας όσο και της συγγραφής. Ευχαριστώ ακόμη τον Αλέξη Ηρακλείδη για τη συμβολή του τόσο στη βιβλιογραφία όσο και σε προτάσεις για έρευνα και συλλογή πρωτογενούς υλικού.

Πέρα από τους καθηγητές της επιτροπής της διατριβής μου, θα ήθελα να ευχαριστήσω το προσωπικό του Κέντρου Τύπου και Πληροφοριών της Λευκωσίας για τη βοήθεια τους στην κάλυψη ενός μεγάλου χρονικού διαστήματος με υλικό σε εφημερίδες, ελληνοκυπριακές και τουρκοκυπριακές, αλλά και την εφημερίδα της βρετανικής διοίκησης [Cyprus Gazette]. Ακολουθώντας, το προσωπικό του Κρατικού Αρχείου Κύπρου, για την προθυμία και την ευελιξία τους να εξυπηρετήσουν σε μια έρευνα που εκτεινόταν σε ένα μεγάλο χρονικό διάστημα και ήταν μεγάλη σε όγκο.

Σε ατομικό επίπεδο, θα ήθελα να ευχαριστήσω το Γιάννη Παπαδόπουλο που είχε την καλοσύνη και την υπομονή να διαβάσει ολόκληρη την εργασία μου και να κάνει σημαντικές παρατηρήσεις που βελτίωσαν την τελική της μορφή.

**Α. ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΚΥΠΡΙΟΙ ΣΤΟ ΑΠΟΙΚΙΟΚΡΑΤΙΚΟ
ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ**

I. Η ενσωμάτωση στοιχείων του οθωμανικού παραδοσιακού συστήματος στη βρετανική αποικιακή νεωτερικότητα: οι θρησκευτικές κοινότητες

Η Σύμβαση της Κύπρου, η οποία σήμανε για το νησί τη μετάβαση εξουσίας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στη βρετανική διοίκηση, συνάφθηκε στο πλαίσιο του Συνεδρίου του Βερολίνου. Το συνέδριο προέκυψε καθώς η Μεγάλη Βρετανία, θορυβημένη από τους όρους της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου (3 Μαρτίου 1878), αντέδρασε στην προοπτική της περαιτέρω ενίσχυσης του ρόλου της Ρωσίας στα Βαλκάνια μέσω της δορυφόρου της Βουλγαρίας.³ Έχοντας ως συγκυριακό σύμμαχο την Αυστροουγγαρία, η οποία είδε αρνητικά την εδαφική επέκταση της Βουλγαρίας στα δυτικά Βαλκάνια, απαίτησε τη σύγκληση νέου συνεδρίου με την πρόθεση να ανατρέψει την εις βάρος της διαμορφούμενη κατάσταση.

Ο σκοπός της επετεύχθη στο Συνέδριο του Βερολίνου (13 Ιουνίου-13 Ιουλίου 1878) το οποίο διοργανώθηκε με πρωτοβουλία και υπό την προεδρία του Γερμανού καγκελάριου Βίσμαρκ [Otto, príγκιπας von Bismarck]. Στο συνέδριο συμμετείχαν όλα τα κράτη που είχαν υπογράψει τη Συνθήκη των Παρισίων του 1856, η οποία είχε τερματίσει τον Κριμαϊκό Πόλεμο. Με βάση τις συμφωνίες του συνεδρίου, κατά τις τέσσερις εβδομάδες που ακολούθησαν, χαράχτηκαν τα σύνορα στα Βαλκάνια και τη Μικρά Ασία.⁴

³ Με τους όρους της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου προβλεπόταν εκτός των άλλων η συγκρότηση ευρύτατου αυτόνομου βουλγαρικού κράτους. Βλέπε Παπαγεωργίου Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, *Η πρώτη περίοδος της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο (1878-1914)*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1996, σελ 74.

⁴ Σύμφωνα με τις αποφάσεις του Συνεδρίου, η Μεγάλη Βουλγαρία που προβλεπόταν από τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου μοιράστηκε σε τρία μέρη: το τμήμα βορείως της

Στο πλαίσιο του συνεδρίου αλλά σε χωριστή μυστική διαπραγμάτευση μεταξύ της βρετανικής και της οθωμανικής αντιπροσωπείας, έγιναν οι πρώτες διαπραγματεύσεις για τους όρους της Σύμβασης. Την 4^η Ιουνίου 1878, συνάφθηκε η Σύμβαση της Κύπρου [Cyprus Convention]⁵ μεταξύ της Μ. Βρετανίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ουσιαστικά υπήρξε απότοκος της δεινής διεθνούς θέσης της δεύτερης, μετά τη Διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης και τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, καθώς και της εκβιαστικής σχεδόν εμμονής της πρώτης, αφενός να μην παραμείνει θεατής των διεθνών εξελίξεων που λάβαιναν χώρα στο συνέδριο του Βερολίνου, και αφετέρου να ενισχύσει τη θέση και το ρόλο της στην περιοχή, αποδυναμώνοντας ταυτόχρονα τις βλέψεις και επιδιώξεις των αντιπάλων της χωρών.⁶

βαλκανικής οροσειράς έγινε αυτόνομη ηγεμονία, φόρου υποτελής στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, με χριστιανό ηγεμόνα που δεν θα ανήκε σε καμιά ευρωπαϊκή ηγεμονική οικογένεια. Η ανατολική Ρωμυλία, η περιοχή νότια της οροσειράς θα γινόταν αυτόνομη οθωμανική επαρχία με χριστιανό διοικητή, ο οποίος θα οριζόταν από την Πύλη με την προηγούμενη έγκριση των Μεγάλων Δυνάμεων. Η δυτική Ρωμυλία (Μακεδονία και Θράκη) θα επανέρχονταν στην κυριαρχία των Οθωμανών. Η Σερβία και το Μαυροβούνιο έγιναν ανεξάρτητα κράτη με μικρή εδαφική προσαύξηση. Η Ρουμανία ανεξαρτητοποιήθηκε αλλά παραχώρησε τη νότια Βεσσαραβία στη Ρωσία και προσαρτώντας ως αντάλλαγμα τη Δοβρουσά. Η Αυστρία ανέλαβε τη διοίκηση τη Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης και απέκτησε το δικαίωμα να διατηρήσει φρουρά στη στρατηγικά κρίσιμη οθωμανική επαρχία του Νόβι Παζάρ. Η Ρωσία προσάρτησε το Βατούμ, το Καρς και το Αρδαχάν, ενώ το Μπαγιαζίτ και η κοιλάδα του Αλασκέρτ επιστράφηκαν στην Πύλη. Βλέπε Χάιντς Ρίχτερ, «Ιστορία της Κύπρου, Τόμος Πρώτος, 1878-1949» Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2007, σελ 39.

⁵ Βλέπε George Hill. *ό.π.*, σελ. 300-303. Επίσης, United Kingdom. Parliament. *Correspondence respecting the convention between Great Britain and Turkey of June 4, 1878. C. 2057.* London: Harrison, 1878.

⁶ Για τους λόγους που υπαγόρευσαν στη Μ. Βρετανία την υπογραφή της Συνθήκης της Κύπρου αναλυτικά, βλέπε, Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, *ό.π.* σελ. 84-88.

Η Μεγάλη Βρετανία επιδίωξε σθεναρά και τελικά απέκτησε το δικαίωμα διοίκησης του νησιού ως αντίβαρο στη διαφαινόμενη επέκταση της Ρωσίας είτε στρατιωτικά, είτε μέσω επιρροής προς τις βαλκανικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όταν ωστόσο η ρωσική παρουσία στα Βαλκάνια περιορίστηκε με το συνέδριο του Βερολίνου, η κατοχή της Κύπρου έχασε μεγάλο μέρος από τη στρατηγική σημασία της.

Η κοινή γνώμη της Βρετανίας σε ένα βαθμό θεωρούσε, ότι μέσω της σύμβασης προσέφερε υπηρεσίες σε ένα πλειοψηφικά χριστιανικό και καταπιεσμένο πληθυσμό. Η διαδικασία της συμφωνίας που βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη και κυρίως η κυβέρνηση του πρωθυπουργού Disraeli που επιθυμούσε τη διατήρηση του αποικιοκρατικού προσανατολισμού της χώρας και τη διατήρηση της πάσης θυσία ως ναυτική υπερδύναμη με αποικίες και λιμάνια υπό τον έλεγχο της, συνείνεσαν ώστε η σύμβαση να ολοκληρωθεί. Εξάλλου κατά την συγκεκριμένη περίοδο ήταν κοινή η άποψη ότι «το κέντρο βάρους της βρετανικής αυτοκρατορίας βρισκόταν στην αχανή έκταση της νότιας Ασίας, που συνιστούσε την αυτοκρατορία των Ινδιών».⁷

Επιπλέον, οι απόψεις στα κυβερνητικά κλιμάκια της Μ. Βρετανίας δίστασαν αναφορικά με τη «χρησιμότητα» που θα μπορούσε να έχει η Κύπρος από άποψη στρατηγικής. Το άνοιγμα του καναλιού του Σουέζ το 1869, αποδυνάμωσε την αποτελεσματικότητα της βρετανικής ναυτικής βάσης στη Μάλτα, που απείχε αρκετά από την έξοδο του στη θάλασσα της Μεσογείου. Μια ναυτική βάση στην Κύπρο θα μοίραζε την απόσταση, και αυτό φαίνεται πως αποτέλεσε και το βασικό επιχείρημα του Βρετανού πρωθυπουργού Benjamin Disraeli, -μαζί με την εγγύτητά της στα στενά Βοσπόρου και Δαρδανελίων- στις προσπάθειές του να πείσει για το εγχείρημα τη βασίλισσα Βικτορία, χαρακτηρίζοντας το νησί ως «το κλειδί

⁷

Ό.π., σελ 39.

για τη δυτική Ασία», τονίζοντας ότι «στην πρόσκτηση της Κύπρου η κίνηση δεν είναι μεσογειακή. Είναι ινδική».⁸

Ο διάδοχος του *Disraeli, William Gladstone*, αντίπαλος από την αρχή της προηγούμενης άποψης, θεωρούσε ότι το νησί θα έπρεπε να εγκαταλειφθεί από τη Μ. Βρετανία, χαρακτηρίζοντας τη συνθήκη «ανόητη»⁹, χωρίς όμως να κατορθώσει να πείσει ούτε τη βασίλισσα αλλά ούτε και τη βρετανική κοινή γνώμη. Ωστόσο οι εξελίξεις των επόμενων ετών φάνηκαν να δικαιώνουν τις απόψεις του. Το 1882 η Αίγυπτος περιήλθε σε βρετανική κατοχή προσφέροντας έτσι στους Άγγλους δυνατότητα για άμεση εποπτεία των Στενών, καθώς και πρόσβαση σε προστατευμένα και υδατοβαθή λιμάνια, σε αντίθεση με το θεωρούμενο από πολλούς ακατάλληλο για ναυλοχία και σε κακή κατάσταση λιμάνι της Αμμοχώστου.¹⁰

Μεγαλύτερες αντιρρήσεις και δισταγμούς για τη σύμβαση είχε φυσικά η οθωμανική πλευρά. Αν και υπεγράφη στις 4 Ιουλίου από τον Οθωμανό Υπουργό Εξωτερικών *Safvet Paşa* και το Βρετανό πρέσβη *Layard*, ο σουλτάνος *Abdul Hamid* καθυστέρουσε την έκδοση επικυρωτικής απόφασης [*firman*] της σύμβασης, εκμεταλλευόμενος τη διορία των τεσσάρων εβδομάδων που προβλεπόταν για την έκδοση της, ώστε να βελτιώσει τους όρους της με πρόσθετες διαπραγματεύσεις. Σε ένδειξη δυσαρέσκειας και αναθεωρητικής διάθεσης, ο σουλτάνος απέλυσε την κυβέρνηση του *Rüstü Paşa*, μία μέρα μετά την υπογραφή της σύμβασης και όρισε ως μεγάλο βεζίρη (πρωθυπουργό) το *Safvet Paşa* πρώην αρχηγό του αυτοκρατορικού στόλου [*kapudan Paşa*].

⁸ James A. McHenry, *The Uneasy Partnership in Cyprus, 1919-1939. The Political and diplomatic Interaction between Great Britain, Turkey and the Turkish Cypriot Community*, Garland publishing, Inc, New York and London, 1987. σελ 17. Επίσης βλέπε John Reddaway, *Burdened with Cyprus: The British Connection*, London, 1986, σελ. 9.

⁹ Βλ, *ό.π.*, σελ 18.

¹⁰ Βλ, *ό.π.*, σελ 16.

Η νέα κυβέρνηση έθεσε τρεις πρόσθετους όρους: τη διατήρηση του μουσουλμανικού θρησκευτικού δικαστηρίου στο νησί [Mehkeme-I Sheri], την αποδοχή από πλευράς των Βρετανών ότι σε περίπτωση επιστροφής της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν θα απαιτούνταν από μέρους της οποιαδήποτε αποζημίωση και ο διορισμός του διαχειριστή [muhassebedji ή delegate] των μουσουλμανικών θρησκευτικών ιδρυμάτων του νησιού [vakf, πληθυντικός Evkaf] θα γινόταν από την οθωμανική κυβέρνηση όπως και πριν. Ο Βρετανός πρέσβης στην Πύλη *Layard* απεδέχθη τον πρώτο όρο, το Λονδίνο το δεύτερο, απέρριψαν όμως εν μέρει τον τρίτο, διότι θα οδηγούσε σε δυαρχία τη διοίκηση του νησιού.¹¹

Λόγω της βρετανικής απόφασης να μην υποστηρίξει στρατιωτικά αλλά μόνο διπλωματικά –και αυτό εν μέρει– την αυτοκρατορία στους τελευταίους πολέμους που διεξήγε πριν το Συνέδριο του Βερολίνου αλλά και της επιμονής της για την παραχώρηση της Κύπρου καθώς και άλλων παρασκηνιακών συμφωνιών των Βρετανών στο πλαίσιο του συνεδρίου, χειροτέρεψαν σταδιακά οι σχέσεις μεταξύ των δύο κυβερνήσεων. Η δυσαρέσκεια προήλθε από την πλευρά των Οθωμανών, που θεώρησαν ότι εξαπατήθηκαν σε ένα βαθμό από τους Βρετανούς, οι οποίοι δεν υποστήριζαν την αυτοκρατορία όσο έπρεπε, ενώ ταυτόχρονα προσπαθούσαν να υπεξαιρέσουν ότι μπορούσαν από εκείνη.¹²

Προκειμένου να μη ναυαγήσει η σύναψη της σύμβασης και να μη διαταραχθούν οι βρετανικές σχέσεις με την Πύλη, ο Βρετανός πρέσβης συμφώνησε στο μεγαλύτερο μέρος των οθωμανικών αιτημάτων και τα πρόσθετα άρθρα της σύμβασης επικυρώθηκαν μεταξύ των ιδίων αξιωματούχων στις 3 Ιουλίου 1878, ενισχύοντας κατά πολύ την παρουσία και το ρόλο της οθωμανικής εξουσίας στο νησί, στο πλαίσιο του νέου

¹¹ Κίνδυνος που δεν απεφεύχθη εντελώς, όπως θα καταφανεί σε αμέσως επόμενες περιόδους.

¹² Βλέπε G. S. Georghallides, *ό.π.* σελ 6.

διοικητικού μηχανισμού που επρόκειτο να εγκαθιδρυθεί.¹³ Ένα επιπλέον άρθρο, που ενίσχυε τη βρετανική πλευρά και επέτρεπε στην κυβέρνηση του Λονδίνου να είναι ή κυρίαρχη εξουσία στην Κύπρο, υπογράφηκε στα Θεραπειά στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου, στις 14 Αυγούστου του ίδιου έτους και όρισε ότι το δικαίωμα να νομοθετεί συντεταγμένα καθώς και να συντάσσει εμπορικές και διπλωματικές οδηγίες με πλήρη και καθολική ισχύ για την κυβέρνηση της Κύπρου, εκχωρούνταν πλήρως στη βασίλισσα της Αγγλίας από τον Οθωμανό σουλτάνο.

¹³ Τα έξι επιπρόσθετα άρθρα της Σύμβασης είχαν ως εξής: «Συνομολογείται μεταξύ των δύο Υψηλών Συμβαλλομένων μερών ότι η Αγγλία συμφωνεί ως προς τους ακόλουθους όρους σχετικά με την κατοχή και τη διοίκηση της νήσου Κύπρου. 1. θα συνεχίσει να υφίσταται επί της νήσου μουσουλμανικό θρησκευτικό δικαστήριο, το οποίο θα λαμβάνει ρητώς γνώση θρησκευτικών θεμάτων και μόνο, σχετικών με τον μουσουλμανικό πληθυσμό της νήσου. 2. το Συμβούλιο Θρησκευτικών Ιδρυμάτων της Τουρκίας [Ministry of Evkaf] θα ορίζει ένα μουσουλμάνο κάτοικο του νησιού για την επίβλεψη, σε συνεργασία με έναν εκπρόσωπο διορισμένο από τις βρετανικές αρχές, της διοίκησης, της περιουσίας, των κεφαλαίων, και των γαιών που ανήκουν σε τζαμιά, κοιμητήρια, μουσουλμανικά σχολεία και άλλα θρησκευτικά ιδρύματα υφιστάμενα στην Κύπρο. 3. η Αγγλία θα καταβάλει στην Πύλη το εκάστοτε πλεόνασμα από τα έσοδα έναντι των δαπανών για το νησί. Αυτό το πλεόνασμα θα υπολογίζεται και θα καθορίζεται επί τη βάση του μέσου όρου των τελευταίων πέντε ετών, που κατά δήλωση ανέρχεται 22,936 πουργιά [purses] ποσό που θα επαληθεύεται τακτικά στο μέλλον, χωρίς να περιλαμβάνεται το προϊόν των Γαιών του Κράτους ή του Στέμματος που ενοικιάστηκαν ή πωλήθηκαν κατά την περίοδο αυτή. 4. η Υψηλή Πύλη μπορεί ελεύθερα να ενοικιάζει και να πωλεί γαίες και άλλα περιουσιακά στοιχεία επί της Κύπρου ανήκοντα στο οθωμανικό Στέμμα και Κράτος το προϊόν των οποίων δεν αποτελεί μέρος των εσόδων του νησιού που αναφέρονται στο άρθρο 3. 5. Η αγγλική κυβέρνηση μέσω των αρμόδιων αρχών μπορεί να πωλεί αναγκαστικά, σε εύλογη τιμή, γαίες απαιτούμενες για κοινωφελή έργα ή άλλους δημόσιους σκοπούς και ακαλλιέργητες γαίες. 6. Εάν η Ρωσία επιστρέψει στην Τουρκία το Καρς και τα άλλα εδάφη που κατέκτησε στην Αρμενία κατά τη διάρκεια του τελευταίου πολέμου, η Αγγλία θα εκκινώσει τη νήσο της Κύπρου και η Σύμβαση της 4^{ης} Ιουλίου 1878 θα τερματιστεί. George Hill, *ό.π.*, σελ 300-303.

Την 7^η Ιουλίου υπεγράφη από το σουλτάνο το φιρμάνι που μεταβίβασε τη διοίκηση της Κύπρου στους Βρετανούς. Τρεις ημέρες αργότερα στο νησί έφτασε το πλοίο «Σαλαμίς» με το Sami Pasha που έφερε το φιρμάνι και το βρετανό διπλωμάτη Walter Baring (βρετανικός στόλος υπό τον αντιναύαρχο Hay είχε ήδη φτάσει από την 4^η του μήνα). Στις 12 Ιουλίου οι Βρετανοί ανέλαβαν και επίσημα τη διοίκηση του νησιού και στις 22 το ίδιου μήνα αφίχθη ο sir Garnet Wolseley, ο οποίος ανέλαβε καθήκοντα ως ύπατος αρμοστής και ανώτατος διοικητής του νησιού [High Commissioner and Commander- in- Chief].

Η σπουδή με την οποία συνετάχθη η σύμβαση μεταξύ των δύο κυβερνήσεων αλλά και η απροθυμία του σουλτάνου να εκχωρήσει στη βρετανική κυβέρνηση ξεκάθαρες και ολοκληρωμένες εξουσίες αναφορικά με την Κύπρο έγιναν εμφανείς στα προβλήματα που ανέκυψαν από τους πρώτους μήνες της διοίκησης του νησιού από τους Βρετανούς. Το κενό εξουσίας στο θέμα της θέσπισης νόμων και διαταγμάτων έγινε αντιληπτό από τη βρετανική πλευρά και καλύφθηκε άμεσα με τη συμφωνία της 12^{ης} Αυγούστου, χωρίς βέβαια να γίνει διαχωρισμός μεταξύ των κοσμικών – νεωτερικών νόμων με του οποίους νομοθετούσε η βρετανική κυβέρνηση και των θρησκευτικών νόμων που ίσχυαν στην περίπτωση των θρησκευτικών δικαστηρίων, τα οποία οι Βρετανοί είχαν δεσμευτεί να διατηρήσουν για την εκδίκαση θρησκευτικών υποθέσεων του μουσουλμανικού πληθυσμού.

Ένα δεύτερο σημαντικό σημείο τριβής των δύο εξουσιών αποτέλεσε το άρθρο IV της σύμβασης, δηλαδή το δικαίωμα που διατήρησε η Πύλη να ενοικιάζει και να πωλεί γαίες που ανήκαν στο «οθωμανικό Στέμμα και Κράτος». Μετά από πολλές διαπραγματεύσεις και παλινωδίες και των δύο πλευρών, η βρετανική διοίκηση υποχρεώθηκε να καλύψει το κενό στη διαπραγμάτευση της σύμβασης με έρευνα των θρησκευτικών νόμων στην Κύπρο, συνεννοήσεις με την κεντρική κυβέρνηση του Λονδίνου και τους

Βρετανούς διπλωμάτες στην Κωνσταντινούπολη. Στις 3^η Φεβρουαρίου 1879 υπεγράφη άλλη μια συμπληρωματική συμφωνία μεταξύ των δύο μερών (Α. Η. Layard και Καραθεοδωρή πασάς), η οποία όρισε ότι σε αντάλλαγμα για τα δικαιώματα του Σουλτάνου και του οθωμανικού κράτους σε γη στο νησί, η βρετανική κυβέρνηση θα κατέβαλλε μια ετήσια αποζημίωση 5000 λιρών.¹⁴

Η –σε σύντομο χρονικό διάστημα- μετατόπιση της Κύπρου «στα μετόπισθεν» του στρατηγικού σχεδιασμού των Βρετανών, σε συνδυασμό με τους αρχικούς δισταγμούς μεγάλης μερίδας των κυβερνώντων για τη σημασία της κατοχής της, μείωσαν το ενδιαφέρον για επενδύσεις Βρετανών ιδιωτών στο νησί, και κράτησαν τις κρατικές επιχορηγήσεις στο μικρότερο δυνατό επίπεδο.

Επιπλέον, μέχρι και το 1914 τουλάχιστον, οπότε και καταλύθηκε μονομερώς από τη Μ. Βρετανία η σύμβαση της Κύπρου (με το αιτιολογικό ότι ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος έβρισκε τις δύο χώρες σε αντίπαλους συνασπισμούς), στο νησί επικρατούσε ένα ιδιαίτερο πολιτικό-διοικητικό σύστημα: η Κύπρος είχε «υπενοικιαστεί» στη Μ. Βρετανία από την Οθωμανική αυτοκρατορία. Αφενός η πρώτη όφειλε να καταβάλλει ετησίως ένα ποσό στην Υψηλή Πύλη εν είδει ενοικίου,¹⁵ αφετέρου σε ορισμένα ζητήματα θρησκευτικής και οικονομικής φύσης που αφορούσαν στη

¹⁴ Ενδεικτικά βλέπε ΕΝΑ, FO 421/ 31.

¹⁵ Το ποσό αυτό όπως αναλύεται και στη συνέχεια, συγκεντρωνόταν από τη βρετανική διοίκηση κατόπιν βαρύτερης φορολογίας των κατοίκων του νησιού. Τα έσοδα αυτά, που δεν επέστρεφαν με κάποιο τρόπο στους φορολογούμενους, συνέτειναν στην απίσχνανση του πλούτου του νησιού και στην επιβράδυνση της προόδου του. Από πολύ νωρίς, χριστιανοί και μουσουλμάνοι αντιπρόσωποι (βουλευτές, όπως ονομάστηκαν) του Νομοθετικού Συμβουλίου, ζητούσαν από κοινού τη διακοπή της καταβολής του. Βλέπε ΕΝΑ, *ό.π.*

μουσουλμανική κοινότητα του νησιού¹⁶ η Υψηλή Πύλη διατηρούσε δικαίωμα επέμβασης.

Συγκεκριμένα, τα μουσουλμανικά (θρησκευτικά ή οικογενειακά όπως αποκαλούνταν) δικαστήρια *Mehkemei Sheri* [στα βρετανικά αρχεία *Sheri Tribunals*] θα εξακολουθούσαν να λειτουργούν, αποκλειστικά για την εκδίκαση των υποθέσεων των μουσουλμάνων που αφορούσαν σε οικογενειακό εθιμικό δίκαιο, καθώς και σε κληρονομικά και ζητήματα διαζυγίων.

Η Υψηλή Πύλη διατηρούσε το δικαίωμα πώλησης ή εκμίσθωσης γαιών ή άλλων κτημάτων που ανήκαν στο σουλτανικό στέμμα ή στο σουλτανικό κράτος *Arazi Miriye ve Emlaki Humayun*. Επιπλέον η Μ. Βρετανία δικαιούνταν να εξαγοράζει αναγκαστικά γαίες απαραίτητες για δημόσια έργα, καθώς και ακαλλιέργητη γη. Τέλος, η Υψηλή Πύλη διατηρούσε το δικαίωμα να ορίζει ντόπιο μουσουλμάνο, ως υπεύθυνο [Muhassebedji και μετάπειτα καλείται από τους Βρετανούς Delegate] για τη διαχείριση του Ιδρύματος της Ιεράς Κτημοσύνης *Evkaf*.¹⁷

Από τα παραπάνω τεκμαίρεται, ότι, παρά το γεγονός ότι η Μ. Βρετανία θα διοικούσε το νησί, η φιλοσοφία και ο τρόπος διοίκησης θα παρέμενε οθωμανικός, τουλάχιστον για τους μουσουλμάνους κατοίκους του. Δηλαδή θα παρέμενε *θρησκευιοκεντρικός* με το κράτος και τη θρησκεία άρρηκτα συνδεδεμένα, ένα κράτος *οθωμανικό*, που αν και ουσιαστικά, υλικά, δεν υφίστατο για τους μουσουλμάνους κατοίκους του νησιού πλέον, ωστόσο θα εξακολουθούσε να υπάρχει, να διέπει την κοινότητα, εφόσον υπήρχε η μουσουλμανική θρησκεία και οι θεσμοί της.

Προσπάθεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν να διατηρήσει

¹⁶ Που όπως θα αναλυθεί και στη συνέχεια διεξοδικά, στην περίπτωση της μουσουλμανικής κοινότητας αποτελούσαν στοιχεία συνδεδεμένα και αλληλεξαρτώμενα μεταξύ τους και συνάμα από την κρατική εξουσία.

¹⁷ Παπαγεωργίου, ό.π., σελ 79.

όχι μόνο τα οικονομικά συμφέροντά της στο νησί, αλλά, αναφορικά με τους μουσουλμάνους *υπηκόους* της, που έως τότε στελέχωναν και διοικητικά την κρατική μηχανή, να μην υπήρχε, ει δυνατόν, ουσιαστική αλλαγή καθεστώτος.

Η Μ. Βρετανία, αν και κατεξοχήν φορέας της νεωτερικότητας στην Ευρώπη εκείνη την περίοδο, διατήρησε τους οθωμανικούς θεσμούς αυτοδιοίκησης στην Κύπρο, με ταυτόχρονη εισαγωγή διοικητικών θεσμών βασιλικής αποικίας. Ουσιαστικά τα *millet*, οι θρησκευτικές κοινότητες, εξακολούθησαν να υπάρχουν στις βασικές τους γραμμές, με τις κεφαλές τους, τον θρησκευτικό αρχιδικαστή [*mufti*] και τον αρχιεπίσκοπο αντίστοιχα να έχουν μειωμένες κατά πολύ αρμοδιότητες σε σχέση με το οθωμανικό παρελθόν, αλλά πάντως να διατηρούν αναγνωρισμένους ρόλους, και συχνά να μιλούν αντιπροσωπεύοντας τα «ποιμνιά» τους.¹⁸ Στα πλαίσια της αποικιοκρατικής διοικητικής λογικής των Βρετανών, οι κύριες θρησκευτικές κοινότητες όχι μόνο διατηρήθηκαν, αλλά έγινε και μια σαφής προσπάθεια να οριστούν η μία απέναντι στην άλλη, η μια σαν αντίποδας, ή αντίθετο της άλλης, ώστε να μην χρειαζόταν κάποια στιγμή να τις αντιμετωπίσουν συνασπισμένες.¹⁹

¹⁸ McHenry, *ό.π.*, σελ. 27

¹⁹ Παραδείγματος χάριν, για μεγάλο διάστημα τα βρετανικά κατάστιχα απογραφής κατέτασσαν το κυπριακό πληθυσμό σε δύο κύριες κατηγορίες: στους «μουσουλμάνους» και τους «μη μουσουλμάνους». Αργότερα η διαίρεση γινόταν μεταξύ «μουσουλμάνων» και «χριστιανών» (μετά από έντονες διαμαρτυρίες των δευτέρων). Τέλος μεταξύ «Τούρκων» και «Ελλήνων». Οι εκφράσεις «Τούρκοι, Κύπριοι» και «Έλληνες Κύπριοι» χρησιμοποιήθηκαν αρχικά από τουρκοκυπριακές και ελληνοκυπριακές εφημερίδες αντίστοιχα, και σταδιακά χρησιμοποιήθηκαν και στα βρετανικά διοικητικά έγγραφα. Δόκιμο εξάλλου θα ήταν στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι η μουσουλμανική κοινότητα των πρώτων χρόνων της βρετανικής διακυβέρνησης δεν παρουσίαζε απόλυτη κοινωνική και θρησκευτική ομοιογένεια. Οι μουσουλμάνοι που διαβιούσαν στις πόλεις ελάχιστα κοινά παρουσίαζαν (αλλά και ελάχιστα ταυτίζονταν) με εκείνους της υπαίθρου. Μέχρι και την έλευση των Βρετανών υπήρχαν στην ύπαιθρο μουσουλμάνοι αθίγγανοι έγχρωμοι και αλβανοί που συχνά

Αρχικά τα διοικητικά ζητήματα της Κύπρου καθορίζονταν από το βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών. Το Δεκέμβριο του 1880 η διοικητική του αναδιοργάνωση περιήλθε στην δικαιοδοσία του Colonial Office (Γραφείο ή Υπουργείο Αποικιών). Μεταξύ του κυβερνήτη και του λαού λειτουργούσε, έχοντας κυρίως συμβουλευτικό χαρακτήρα, το Νομοθετικό Συμβούλιο που απαρτιζόταν από εκλεγμένα μέλη από τις δύο κοινότητες – τρεις μουσουλμάνοι και εννέα χριστιανοί - καθώς και έξι διορισμένα [ex officio] μέλη προερχόμενα από τη βρετανική διοίκηση.

Κάθε κοινότητα αναλάμβανε να εκλέξει τους δικούς της αντιπροσώπους και ο αριθμός τους αντικατόπτριζε την πληθυσμιακή δύναμη της κοινότητας, δίνοντας στην πραγματικότητα τη δυνατότητα στη βρετανική διοίκηση να εκμεταλλεύεται τους φόβους της κάθε μιας – ιδιαίτερα της μουσουλμανικής λόγω του μικρότερου πληθυσμού της-

εργαζόντουσαν υπό καθεστώς δουλοπαροικίας. Βλέπε Ζιάκα Γρ., *Ιστορία των Θρησκειμάτων Β', το Ισλάμ*, Θεσσαλονίκη 1983, σελ 401-403. Η πλειοψηφία των μουσουλμάνων του νησιού ανήκε, σύμφωνα και με τους βρετανούς Luke, Mangoian και Storrs, στο Σούννι Ισλάμ, και στην απόχρωση των Χαναφιτών. Βλέπε Luke H. – Jardin D. *The Handbook of Cyprus*, London 1920, σελ 54. Mangoian L.& H, *The island of Cyprus*, Nicosia 1947, σελ 19. Storrs S.R.- O'Brien B.J. *The Handbook of Cyprus*, London 1930, σελ 59. Στις διάφορες απογραφές που διενεργήθηκαν από τη βρετανική διοίκηση από τα πρώτα χρόνια της άφιξης της στο νησί, οι μουσουλμάνοι παρουσιάζονταν σαν ένα και αδιαίρετο σύνολο, ενώ οι χριστιανοί κατανέμονταν κατά δόγμα (π.χ. ορθόδοξοι, καθολικοί, Αρμένιοι, Κόπτες, Προτεστάντες και άλλοι). Βλέπε Αρχείο Τμήματος Στατιστικής και Ερευνών, *Report on the Census of Cyprus*, 1881 Λονδίνο 1884, Πίνακας VIII, σελ 37. Τέλος, μέχρι και την έλευση των Βρετανών, οι μουσουλμάνοι αποτελούσαν στο νησί την «άρχουσα τάξη», στελεχώνοντας τις διοικητικές υπηρεσίες του νησιού, αλλά στα πλαίσια μιας πολυεθνικής αυτοκρατορίας, όπου και το χριστιανικό millet είχε προνόμια και θρησκευτική-διοικητική κεφαλή αναγνωρισμένη από την κεντρική εξουσία. Και αν εξαιρέσει κανείς την δικαιολογημένη ένταση που δημιούργησε η σταδιακά εντεινόμενη προσπάθεια των Ελληνοκυπρίων για ένωση με την Ελλάδα, οι σχέσεις των δύο κοινοτήτων μέχρι και την έλευση των βρετανών ήταν και πολλές και σχετικά απρόσκοπτες. Βλέπε επίσης McHenry,ό.π., σελ 24.

στρέφοντάς τη μια ενάντια στην άλλη.²⁰ Η βρετανική διοίκηση ήλεγχε έξι ψήφους στο Νομοθετικό Συμβούλιο, προερχόμενες από τους ισάριθμους Βρετανούς διορισμένους εκπροσώπους. Συχνά με τους Βρετανούς συνέπρατταν οι μουσουλμάνοι αντιπρόσωποι, ώστε και με τις δικές τους τρεις ψήφους να δημιουργείται ισοψηφία έναντι των εννέα ψήφων των χριστιανών αντιπροσώπων.

Μέσω αυτής της ισοψηφίας απορρίπτονταν πολλά ψηφίσματα των Ελληνοκυπρίων κυρίως, που είχαν στόχο την ενίσχυση του «εθνικού» τους αισθήματος, ή προωθούσαν ενωτικούς σκοπούς. Αλλά και στις περιπτώσεις που η διοίκηση προσπαθούσε να περάσει κάποιο σχέδιο νόμου και οι ελληνοκυπριακή πλευρά αντιδρούσε φθάνοντας τα πράγματα στο αδιέξοδο της ισοψηφίας, ήγειρε δικαίωμα βέτο ο κυβερνήτης με διπλή προεδρική ψήφο, και το επίμαχο νομοσχέδιο εγκρινόταν. Τέλος, ακόμη και στη σπάνια περίπτωση που η μουσουλμανική πλευρά συνέπραττε με τη χριστιανική, οπότε και η διπλή ψήφος δεν αρκούσε για την έγκριση του νομοσχεδίου, το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας ανατρεπόταν με κυβερνητική εντολή και η επιθυμητή από τη διοίκηση νομοθετική ρύθμιση εφαρμοζόταν με «Διάταγμα εν Συμβουλίων» [Order in Council].²¹

Όπως προαναφέρθηκε, η βρετανική κυβέρνηση είχε δεσμευτεί μέσω της σύμβασης της Κύπρου να διατηρήσει ορισμένες από τις διοικητικές δομές των Οθωμανών στη διοίκηση του νησιού. Η βρετανική διοίκηση ωστόσο συνάντησε σημαντικές δυσκολίες στην προσπάθειά της να

²⁰ McHenry ό.π., σελ 26. Για την πληθυσμό της κάθε κοινότητας και την εξέλιξη του με την πάροδο των ετών βλέπε Παράρτημα 1.

²¹ Αυτό συνέβαινε στα πρώτα χρόνια της βρετανικής διακυβέρνησης κυρίως στα νομοσχέδια αύξησης ή επιβολής νέων φόρων. Αυτές ήταν και οι κύριες περιπτώσεις στις οποίες οι δύο κοινότητες καταψήφιζαν κάτι από κοινού. Αργότερα και σε περιόδους πιο απολυταρχικής διακυβέρνησης του νησιού, τα διατάγματα αυτά έγιναν πιο συχνά, χωρίς απαραίτητα το νομοθέτημα να έχει τεθεί προηγουμένως στην ψηφοφορία του Νομοθετικού Συμβουλίου.

ενσωματώσει το διοικητικό μοντέλο της θρησκευτικής κοινότητας στο σκελετό του νεωτερικού κράτους που εγκαθίδρυσε.

Εκτός από τα προβλήματα πρακτικής φύσεως (σύγκρουσης εξουσιών και αρμοδιοτήτων) που ανέκυψαν μεταξύ οθωμανικών και βρετανικών θεσμών (και τα οποία θα παρουσιαστούν αναλυτικά μέσα από διοικητικά έγγραφα της κάθε περιόδου και ξεχωριστά για κάθε διοικητικό ζήτημα), οι ίδιοι οι Βρετανοί αξιωματούχοι αρχικά δεν είχαν τη δυνατότητα να εντάξουν μια θρησκευτική και συνάμα διοικητική έννοια σαν το millet, μέσα στα πλαίσια του κοσμικού κράτους που προσπάθησαν να οργανώσουν.

Τη σταδιακή ατόνηση των μουσουλμανικών θεσμών και της λειτουργίας τους παρακολουθούσε φυσικά και η ίδια η μουσουλμανική κοινότητα αρχικά ανήμπορη να αντιδράσει και προσηλωμένη στους κανόνες του millet, διχασμένη κατόπιν μεταξύ (βρετανικής και αργότερα τουρκικής) νεωτερικότητας και οθωμανικής παράδοσης. Στη διαδικασία αυτή της συνειδητοποίησης ενός νέου συνόλου, μιας νέας κοινότητας μέσα από τις εναπομείνουσες και –λόγω ανάγκης– εξελισσόμενες νόρμες της παλαιάς, σημαντικό ρόλο έπαιξε για τους Τουρκοκύπριους και η παρακολούθηση των κινήσεων του ιστορικά «άλλου», του χριστιανικού millet, που προσπαθούσε επίσης να προσαρμοστεί και να διαχειριστεί τη νέα πραγματικότητα.

Στη συνέχεια αναζητούνται σε βασικούς τομείς της κοινωνικής ζωής της τουρκοκυπριακής κοινότητας τα στοιχεία που πιστοποιούσαν την διατήρηση του οθωμανικού τρόπου σκέψης και δράσης μέσα στο νεωτερικό «βρετανικό» διοικητικό πλαίσιο. Η θεματική διάκριση που θα αποπειραθούμε να κάνουμε είναι καθαρά για λόγους νοήματος και μόνο. Η έρευνα καταδεικνύει ότι και οι δύο κοινότητες –η μουσουλμανική ίσως σε μεγαλύτερο βαθμό και για περισσότερο διάστημα– είχαν συνυφασμένες τις έννοιες της θρησκείας, της δικαιοσύνης και της παιδείας, ακόμα και της

πολιτικής εκπροσώπησης σε ένα κοινό και αδιαίρετο μόρφωμα, αυτό του millet, μέσα από το οποίο προσδιοριζόταν σχεδόν κάθε πτυχή της κοινωνικής τους ζωής και λειτουργίας.

I. 1. Οθωμανική παράδοση και βρετανική νεωτερικότητα στην πρώιμη διαχείριση των μουσουλμανικών θρησκευτικών γαιών [βακουφιών]. Βρετανική απογραφή και μεθοδεύσεις για τα Mazbuta βακούφια της Κύπρου.

Τα άρθρα της σύμβασης της Κύπρου που αφορούσαν στις γαίες του νησιού, είχαν στην πλειοψηφία τους ως σκοπό να ρυθμίσουν τη διαχείριση όσων ανήκαν απευθείας στο οθωμανικό κράτος και το Σουλτάνο (άρθρα IV & V, καθώς και η πρόσθετη συμφωνία – διευθέτηση πάνω στο άρθρο IV που υπογράφηκε στις 3 Φεβρουαρίου 1879). Οι συγκεκριμένες διευθετήσεις άφηναν εκτός ένα μεγάλο μέρος των ακίνητων και κινητών περιουσιών του νησιού, που ανήκαν σε θρησκευτικά ιδρύματα, ο ρόλος των οποίων στην κοινωνική ζωή -ιδιαίτερα της μουσουλμανικής κοινότητας- ήταν ιδιαίτερα σημαντικός τόσο για την οικονομική της εξέλιξη, όσο και για την κοινωνική της συνοχή και συνέχεια.

Για τη διευθέτηση των ζητημάτων των γαιών που ανήκαν στην Οθωμανική κυβέρνηση και προσωπικά το Σουλτάνο ακολουθήθηκε μια ευθεία, νεωτερική οδός, καθώς στα άρθρα που τους αφορούσαν έγινε ευθεία αναφορά σε όρους όπως γη, ιδιοκτησία, πώληση και εκμίσθωση, ακριβώς με τον ίδιο τρόπο που η βρετανική πλευρά περιέγραψε τα δικά της δικαιώματα στις απαλλοτριώσεις γαιών ή περιουσιών του νησιού στο άρθρο V της σύμβασης.

Αντίθετα, στην περίπτωση των θρησκευτικών περιουσιών που είχαν ένα σημαντικό ρόλο στην οικονομική και κοινωνική κοινοτική ζωή –

ιδιαίτερα των μουσουλμάνων του νησιού- τα άρθρα της σύμβασης έμειναν κυρίως στην διευκρίνιση των θρησκευτικών και διοικητικών αρμοδιοτήτων της παλαιάς και της νέας διοίκησης και δεν υπεισήλθαν στην ουσία της μελλοντικής μορφής που αυτές οι περιουσίες θα έπαιρναν.

Έτσι το άρθρο I όρισε ότι τα μουσουλμανικά θρησκευτικά δικαστήρια [Mehkeme-i Sheri] θα εξακολουθούσαν να λειτουργούν στο νησί και να ρυθμίζουν τις διαφορές των μουσουλμάνων κατοίκων σε θρησκευτικά ζητήματα. Το δεύτερο άρθρο προέβλεπε ότι : «ένας μουσουλμάνος κάτοικος του νησιού θα οριστεί από το Υπουργείο για τη διοίκηση των θρησκευτικών ιδρυμάτων στην Τουρκία [Evkaf] προκειμένου να προΐσταται, σε συνεργασία με έναν επίτροπο [Delegate] που θα οριστεί από τη βρετανικές αρχές, στη διοίκηση και διαχείριση των περιουσιών, γαιών και κεφαλαίων που χρησιμοποιούνται για την ενίσχυση τζαμιών, κοιμητηρίων, μουσουλμανικών σχολείων και άλλων θρησκευτικών ιδρυμάτων που υπάρχουν στην Κύπρο».²²

Από τη διατύπωση και μόνο καθίσταται σαφές ότι το κεντρικό διοικητικό όργανο, το Υπουργείο του Evkaf στην Κωνσταντινούπολη και κατ' επέκταση η οθωμανική κυβέρνηση δεν εξοβελίστηκαν από τη διοικητική τους αρμοδιότητα στο αντίστοιχο τμήμα της Κύπρου, αλλά ορίστηκαν συνδιαχειριστές του με τη βρετανική διοίκηση του νησιού. Τυπικά τουλάχιστο, η σύνδεση του κυπριακού Evkaf με το οθωμανικό διοικητικό κέντρο δεν προέκυπτε από τη διατύπωση της σύμβασης, παρά μόνο έμμεσα, μέσω του διορισμού από εκείνο του μουσουλμάνου επιτρόπου.

Ωστόσο, δεν δόθηκε και καμία άλλη διευκρίνιση σχετικά με το εύρος ή το είδος των αρμοδιοτήτων της οθωμανικής και της βρετανικής πλευράς στο συγκεκριμένο τμήμα της διοίκησης, στο οποίο φάνηκε βάσει της διατύπωσης ότι οι δύο πλευρές θα λειτουργούσαν ισότιμα. Όπως δεν

²² Για το κείμενο της Συνθήκης της Κύπρου βλέπε George Hill, *ό.π.* σελ. 300-303.

δόθηκαν επιπλέον διευκρινίσεις για τις ιδιαιτερότητες που το συγκεκριμένο είδος περιουσιών και κεφαλαίων παρουσίαζε, καθώς και για τον τρόπο με τον οποίο το συγκεκριμένο τμήμα θα λάμβανε το διττό, θρησκευτικό και συνάμα κοσμικό χαρακτήρα που χρειαζόταν προκειμένου να λειτουργήσει.

Χρήσιμο θα ήταν σε αυτό το σημείο να γίνει μια αναδρομή στην ιστορία των θρησκευτικών γαιών (βακουφιών) στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, προκειμένου να γίνουν σαφέστερα τα προβλήματα με τα οποία ήρθε αντιμέτωπη η βρετανική διοίκηση όταν κλήθηκε να τα διαχειριστεί, αλλά και να αναδειχθούν οι τρόποι με τους οποίους αποπειράθηκε να τα αντιμετωπίσει.

Από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του οθωμανικού κράτους δωρεές για αγαθοεργίες και θρησκευτικά ιδρύματα που ονομάστηκαν *vakf* [vaqf, πληθυντικός *Evkaf*] γίνονταν στις νεοκατακτηθείσες περιοχές, προκειμένου να ενισχυθούν θρησκευτικές, εκπαιδευτικές και κοινωνικές δραστηριότητες των τοπικών κοινωνιών.²³ Ο νομικός ορισμός του «vakf» σύμφωνα με τον Ισλαμικό νόμο και το *Akhamu' I – Evkaf* (Νόμοι και κανόνες του Evkaf) είναι ο ακόλουθος: «Vakf είναι η δέσμευση της ίδιας της περιουσίας και η δέσμευση των εσόδων της με τέτοιο τρόπο ώστε αν και τα έσοδα θα διατίθενται στους ανθρώπους, η ίδια η περιουσία να θεωρείται ότι ανήκει στο θεό. Είναι το αντίστοιχο της αφιέρωσης».²⁴

²³ Το πρώτο βακούφι ως ισλαμικό ίδρυμα συστάθηκε 700 χρόνια πριν την επίσημη ίδρυση του οθωμανικού κράτους στη Μεδίνα από τον προφήτη Μωάμεθ ο οποίος αφιέρωσε επτά φυτείες με δέντρα για το σκοπό της ενίσχυσης του Ισλάμ και της προσφοράς καταφυγίου στους φτωχούς, ενώ ταυτόχρονα είχε ορίσει από τα έσοδα των φυτειών να προκύπτει και ένα σταθερό εισόδημα για την οικογένεια του. Βλέπε Ahmet C. Gazioğlu, *The Turks In Cyprus, A Province Of The Ottoman Empire*, K. Rustem & Brother, London 1990, σελ.189-190.

²⁴ Πρόκειται για μετάφραση του M. H. Altan από τα οθωμανικά στα σύγχρονα τουρκικά του κειμένου του Akhamoul Evkaf. Εκδόθηκε από την διοίκηση του Evkaf στην Κύπρο [Cyprus Evkaf Administration] το 1970 στη Λευκωσία. Βλέπε. Gazioğlu, *ό.π.*

Εφόσον κάθε περιουσία που αφιερώνεται στο σκοπό του *vakf* θεωρείται περιουσία του θεού, κατά συνέπεια δεν είναι δυνατό να πουληθεί, αγοραστεί, μεταβιβαστεί, κληροδοτηθεί, υποθηκευτεί ή δωρηθεί εκ νέου. Σύμφωνα με τον M. H. Altan ο οποίος μετέφρασε το οθωμανικό κείμενο του *Akhamu' l – Evkaf* από τα οθωμανικά στα τουρκικά, επρόκειτο για περιουσία που αφιερώθηκε προς όφελος των πιστών, και καθώς θεωρούνταν ότι ανήκει στο θεό, δεν ήταν δυνατό να μεταβιβαστεί στην ιδιοκτησία κανενός προσώπου ή ιδρύματος. Θα πρέπει να συντηρείται και να χρησιμοποιείται «για τον δηλωμένο και καταγεγραμμένο σκοπό του *vakf* έως το τέλος του κόσμου».

Καθώς η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε ως βάση της τον ισλαμικό νόμο και το μουσουλμανικό θρησκευτικό δίκαιο, οι κανόνες του Ισλάμ, τόσο οι καταγεγραμμένοι όσο και οι εθιμικοί, ρύθμιζαν κάθε τομέα της διοίκησης της αυτοκρατορίας και της κοινωνικής ζωής των υπηκόων. Ουσιαστικά η δημιουργία των βακουφιών αποτέλεσε ένα ισοδύναμο του «κράτους πρόνοιας» των νεωτερικών εθνών – κρατών, υποκαθιστώντας δημόσιες υπηρεσίες που δε διέθετε η αυτοκρατορία, συνεισφέροντας στην τόνωση της οικονομίας, και δίνοντας ακόμη κίνητρα για συγκέντρωση του πληθυσμού σε μεγάλες πόλεις.

Με το Σουλτάνο να δίνει το παράδειγμα, πολλά μέλη της κυβερνητικής ελίτ ίδρυσαν βακούφια που αφορούσαν σε μια πληθώρα έργων κοινής ωφέλειας όπως σχολεία, νοσοκομεία, υδραγωγεία, δημόσια λουτρά, χάνια, καταστήματα, στεγασμένες αγορές, ξενώνες, δρόμους, γέφυρες, αρδευτικά κανάλια, αγροκτήματα [*ziftliks*] και φυσικά τζαμιά.²⁵

²⁵ Μετά την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης το 1453, ο Σουλτάνος Μεχμέτ ο Β' ίδρυσε *vakf* στην πόλη προκειμένου να βοηθήσουν οικονομικά στην ανοικοδόμηση της. Είκοσι πέντε πανδοχεία [*Kervan sarays*], δεκατέσσερις εστίες δημόσιας δωρεάν σίτισης για τους φτωχούς [*imarethane*] πέντε νοσοκομεία και κλειστές αγορές [*kapali çarsı*] είναι ορισμένα από τα έργα κοινής ωφέλειας που δημιουργήθηκαν από ιδρύματα *vakf*. Ό.π., σελ. 190.

Η αφιέρωση βακουφιών υπήρξε επίσης βασικός μηχανισμός για την ενίσχυση της παιδείας στην αυτοκρατορία, με τη δημιουργία θρησκευτικών σχολών στις οποίες μελετούνταν το Ισλάμ [Medresse], υποτροφιών για τους σπουδαστές και βιβλιοθηκών.

Η δημιουργία τους εξυπηρετούσε συνήθως πάνω από έναν κοινωφελείς σκοπούς καθώς όταν ένας δωρητής με την περιουσία που αφιέρωνε στο θεό ένα τζαμί για τη λατρεία του, όριζε ένα μέρος του κληροδοτήματος να δαπανάται στη συντήρηση του, και το υπόλοιπο κεφάλαιο είχε το δικαίωμα να το διαθέσει σε άλλους σκοπούς όπως τη δημιουργία μιας βρύσης κοινής χρήσης, αρδευτικών έργων για τα κτήματα της κοινότητας, ενός μαγειρείου για τους φτωχούς, ενός θρησκευτικού σπουδαστηρίου [Medresse] ή μιας βιβλιοθήκης. Τα ιδρύματα αυτά ωφελούσαν την κοινωνία του χωριού ή της ευρύτερης περιοχής και της έδιναν δυνατότητες για περαιτέρω ανάπτυξη.

Η ποικιλία και η έκταση των Evkaf (πληθυντικός του vakf) είχε γίνει τόσο ευρεία και η σημασία τους για την αυτοκρατορία τόσο μεγάλη ώστε το 1828 όταν Σουλτάνος ήταν ο Mahmud II, δημιουργήθηκε το αντίστοιχο υπουργείο, με σκοπό τη διοίκηση και διαχείριση των vakf ιδρυμάτων και περιουσιών. Η διοίκηση των Evkaf γινόταν σύμφωνα με το Akhamul Evkaf που θεωρήθηκε η ιδρυτική τους πράξη. Όλοι οι επιμέρους κανόνες και νόμοι έπρεπε να συμμορφώνονται στις γενικές διατάξεις του. Σύμφωνα με αυτές τα vakf χωρίστηκαν σε τρεις γενικές κατηγορίες, στα Evkaf-ı Mazbuta, Evkaf-ı Mülhaka και Evkaf-ı Müstesna.

Στην πρώτη κατηγορία συμπεριλήφθηκαν τα βακούφια που ανήκαν διοικητικά απευθείας στο αντίστοιχο υπουργείο, και ήταν επίσης γνωστά ως «βακούφια του Στέμματος». Τα έσοδα τους αποδίδονταν απευθείας στο θησαυροφυλάκιο του Evkaf στην Κωνσταντινούπολη. Οι περιουσίες που ανήκαν εξ αρχής σε αυτή την κατηγορία είχαν κατά κανόνα αφιερωθεί από

σουλτάνους και μέλη της κυβερνητικής ελίτ –πασάδες, διοικητές- και για λόγους τιμής και υστεροφημίας έφεραν στην πλειοψηφία τους το όνομα του αφιερωτή τους.

Επιπλέον, περιουσίες που αρχικά ενέπιπταν σε άλλες κατηγορίες και τελούσαν υπό επιτροπεία άμεση ή έμμεση, ήταν πιθανό να ενταχθούν στην κατηγορία *Mazbuta* [ή *Mazbuta* σε βρετανικά κείμενα] εφόσον εξέλιπαν οι επίτροποι ή οι δικαιούχοι αυτών. Τέλος σε περίπτωση αποδεδειγμένης εγκατάλειψης της περιουσίας από τον επίτροπο/ επιτρόπους, που επικυρωνόταν από κυβερνητική απόφαση, με αφορμή είτε καταγγελία ιδιώτη είτε τους περιοδικούς ελέγχους της αρμόδιας υπηρεσίας, η περιουσία χαρακτηριζόταν *Mazbuta* και επέστρεφε στη δικαιοδοσία του Υπουργείου του *Evkaf*.

Στην κατηγορία *Mülhaka* ενέπιπταν τα περισσότερα μεσαίας ή μικρής έκτασης βακούφια. Επρόκειτο για περιουσίες που διοικούνταν από επιτρόπους [*mutevellis*]. Τόσο οι επίτροποι όσο και οι όροι διοίκησης των περιουσιών αυτών είχαν οριστεί μέσω των αφιερωματικών πράξεων [*vakfiye* ή *vakfiieh*] που ήταν απαραίτητες για τη δημιουργία και όριζαν όλες τις λεπτομέρειες της λειτουργίας τους.

Ως *Evkaf-1 Müstesna* χαρακτηριζόνταν εν γένει τα βακούφια που διέπονταν από ιδιαίτερο διαχειριστικό καθεστώς. Διοικούνταν από επιτρόπους, με τη διαφορά ότι η κυβέρνηση ή το αρμόδιο τμήμα του *Evkaf* δεν είχαν καμία ελεγκτική αρμοδιότητα για τις συγκεκριμένες περιουσίες. Ουσιαστικά βρίσκονταν υπό τον πλήρη έλεγχο των επιτρόπων τους, ιδιαίτερα κατά την περίοδο πριν την ίδρυση του Υπουργείου του *Evkaf*. Σταδιακά, και από τους επιτρόπους των συγκεκριμένων περιουσιών αναγνωρίστηκε ως ανώτερη διοικητική και εφετική –για νομικές διαφορές- αρχή το Υπουργείο της Κωνσταντινούπολης. Στη περίπτωση της Κύπρου η μόνη περιουσία τέτοιου είδους ήταν το «*Celaliye vakfı*» ή *Mevlevi Tekke*, στη Λευκωσία.

Η πρακτική για τη σύσταση βακουφιών στην Κύπρο ήταν σύμφωνη με ότι επικρατούσε και στην υπόλοιπη αυτοκρατορία την περίοδο της προσάρτησης της. Τα πρώτα βακούφια συστάθηκαν αμέσως μετά την κατάκτηση του νησιού το 1571. Δημιουργοί τους ο σουλτάνος Selim II, ο κατακτητής του νησιού Lala Mustapha Pasha, και κάποιοι άλλοι πασάδες όπως οι Aga Cafer και Haydar Pasha. Μέρος των εσόδων των βακουφιών αυτών ορίστηκε να αποδίδεται στις ιερές πόλεις Μέκκα και Μεδίνα υπέρ των φτωχών και ονομάστηκαν Haremeyn-i Şerifeyn.

Άλλα βακούφια της Κύπρου που έφεραν αυτή την ονομασία και είχαν αντίστοιχη λειτουργία και συστάθηκαν περίπου την ίδια περίοδο ήταν τα Evkaf του Selim II, το βακούφι του σαντζακιού της Κυρήνειας [Girne Sancağı] γνωστό ως το αγρόκτημα ή φάρμα της Λαπήθου, το βακούφι του Cafer Pasha, το βακούφι του Mehmet Bey Ebubekir, στο σαντζάκι της Πάφου, και το βακούφι του Khorloulou Ali Pasha, μέρος του οποίου θεωρούνταν και το Girne Sancağı και για το οποίο γίνεται ειδική ανάλυση σε επόμενο κεφάλαιο της παρούσης εργασίας.²⁶

Αυτές οι θρησκευτικές περιουσίες βρίσκονταν υπό τη διοίκηση του Υπουργείου Haremeyn Evkaf στην Κωνσταντινούπολη. Κάθε χρόνο αξιωματούχοι στέλνονταν στο νησί και κατόπιν ελέγχου των οικονομικών των βακουφιών υπολογιζόταν το ποσό που θα εξέπιπτε από αυτές προκειμένου να σταλεί στη Μεδίνα και τη Μέκκα. Το συνολικό ποσό εισπράττονταν αρχικά από το υπουργείο στην Κωνσταντινούπολη και μαζί με τα έσοδα από αντίστοιχα βακούφια στην υπόλοιπη αυτοκρατορία αποστέλλονταν στις ιερές πόλεις.

Κατά τη χρονική περίοδο που η Κύπρος προσαρτήθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε επικρατήσει η τακτική η σύσταση βακουφίου οιασδήποτε κατηγορίας να γίνεται με βάση ένα ιδρυτικό έγγραφο που περιέγραφε λεπτομερώς τους όρους λειτουργίας του, το

²⁶

Ό.π., σελ 191, και ENA, FO 78/5116, καθώς και σελ 122 της παρούσης εργασίας.

vakfiye. Σύμφωνα με τον ισλαμικό νόμο ο δημιουργός του κληροδοτήματος είχε το δικαίωμα να ορίσει μέσω του ιδρυτικού του εγγράφου τον τρόπο διοίκησης του καθώς και τη χρήση των εισοδημάτων του με κάθε λεπτομέρεια και για πάντα.

Μέσω του *vakfiye* ο κληροδότης όριζε επίσης και κάποιο άτομο ή άτομα –συνήθως τους απογόνους του- οι οποίοι ήταν επιφορτισμένοι να επιβλέπουν την περιουσία και να διασφαλίσουν ότι τηρούνταν οι όροι της αφιέρωσης.²⁷ Σύμφωνα με το *Akhamul- Evkaf* ο *mutevelli* έπρεπε να είναι έμπιστο και ικανό άτομο, προκειμένου να διοικήσει την *vakf* περιουσία με τιμιότητα και σωφροσύνη. Όλοι οι *mutevelli* ελέγχονταν από υπαλλήλους του αρμόδιου υπουργείου και δεν επιτρεπόταν το ίδιο άτομο να είναι επίτροπος και ελεγκτής της ίδιας περιουσίας ταυτόχρονα. Αν κάποιος *mutevelli* αποδεικνυόταν κατόπιν καταγγελίας ή μετά από προγραμματισμένο έλεγχο ότι δεν διαχειριζόταν την περιουσία σύμφωνα με τους όρους αφιέρωσης της τότε του αφαιρούνταν η επιτροπεία του συγκεκριμένου και οποιουδήποτε άλλου βακουφίου τότε και στο μέλλον. Ως *mutevelli* ήταν δυνατό να οριστούν τόσο άνδρες όσο και γυναίκες με τις ίδιες υποχρεώσεις και δικαιώματα.

Λόγω της σταδιακής αύξησης του αριθμού των βακουφιών της Κύπρου δημιουργήθηκε «Διεύθυνση του Evkaf» [Evkaf Directorate] με έδρα τη Λευκωσία και προεστώσα αρχή το αντίστοιχο υπουργείο στην Κωνσταντινούπολη, στο οποίο υπήχθη επίσημα το 1834. Από το 1837 ειδικοί ελεγκτές [Muaccelat Memurları] με έδρα το τμήμα της Κύπρου, έκαναν ελέγχους στις θρησκευτικές περιουσίες του νησιού και κατόπιν υπέβαλλαν τις αναφορές τους και λάμβαναν οδηγίες από την κεντρική υπηρεσία της Κωνσταντινούπολης. Το 1842 δημιουργήθηκε τοπικό αρχείο

²⁷ Σύμφωνα με το άρθρο 8 των «Νόμων των Evkaf»: «Ο Mutevelli είναι το άτομο που ορίζεται να επιβλέπει και να διαχειρίζεται τις εργασίες και τις υποθέσεις του vakf σύμφωνα με τους όρους της αφιέρωσης». Βλ Ahmet C. Gazioğlu, *ο.π.* σελ 192.

για τις θρησκευτικές περιουσίες του νησιού [Evkaf Emlak Tahrirat Memurluğu].

Οι μεταρρυθμίσεις που εισήχθησαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία με το σουλτανικό διάταγμα του Hatt-I Humayun το 1863 επηρέασαν και την οργάνωση του κυπριακού Evkaf κάνοντας τη λεπτομερέστερη και πιο εκτεταμένη από πριν, ταυτόχρονα ενίσχυσαν τον έλεγχο του διοικητικού κέντρου στις υποθέσεις του. Μεταξύ άλλων, ο επικεφαλής του τοπικού Evkaf [muhasebedji] έπρεπε να είναι και μέλος του τοπικού συμβουλίου αυτοδιοίκησης ή χωριτικού συμβουλίου [Meclis ή Mejlis Idare] και όφειλε να παρίσταται κατὰ προτεραιότητα στις συνεδριάσεις του συμβουλίου και κατόπιν στα καθήκοντα του στην έδρα του Evkaf.²⁸ Πέρα από το Υπουργείο του Evkaf στην Κωνσταντινούπολη που είχε τακτική ενημέρωση από την κυπριακή διεύθυνση για τις θρησκευτικές περιουσίες του νησιού, απευθείας αναφορές λάμβαναν τόσο ο Μεγάλος Βεζίρης όσο και άλλοι υπουργοί της κυβέρνησης. Τέλος η κατηγοριοποίηση των θρησκευτικών περιουσιών διευρύνθηκε προκειμένου να εξυπηρετήσει τις ανάγκες ακριβούς αρχειακής καταγραφής των περιουσιών που είχαν προκύψει με την πάροδο των ετών.

Στόχος των μεταρρυθμίσεων, ο στενότερος έλεγχος της λειτουργίας των θρησκευτικών περιουσιών και κυρίως των εσόδων τους. Ο αυξανόμενος αριθμός τους και κυρίως οι οικονομικοί και κοινωνικοί σκοποί που εξυπηρετούσαν είχαν φέρει τα βακούφια στο κέντρο της οικονομικής και κοινωνικής ζωής του νησιού και της μουσουλμανικής

²⁸ Τα νέα μέτρα όρισαν επίσης ότι όλα τα χρήματα της διεύθυνσης θα έπρεπε να φυλάσσονται σε ειδικό θησαυροφυλάκιο και όλα τα έσοδα και οι δαπάνες όφειλαν να εγκρίνονται με κοινές υπογραφές από τον επίτροπο και τον ταμία της. Ο επίτροπος δεν είχε τη δυνατότητα να αποδίδει χρηματική αμοιβή σε επίτροπο ή άλλο υπάλληλο του κυπριακού Evkaf χωρίς γραπτή έγκριση από τον επικεφαλής του θησαυροφυλακίου του υπουργείου στην Κωνσταντινούπολη. Τέλος κάθε αποδεδειγμένη παρέκκλιση από τις παραπάνω οδηγίες επέσυρε νομικές κυρώσεις. Ό.π. σελ 193.

κοινότητας ιδιαίτερα. Η σταδιακή ανάδειξη τους σε ρυθμιστή της οικονομικής και κοινωνικής ζωής του τόπου έγινε εμφανής όταν οι μηχανισμοί εξουσίας που τα στήριζαν διακόπηκαν για να αντικατασταθούν με άλλους, νεωτερικούς και με διαφορετικές προσλαμβάνουσες. Αυτό συνέβη στην Κύπρο με την μετάβαση από την οθωμανική στη βρετανική διοίκηση.

Οι υπεύθυνοι της νέας διοίκησης κλήθηκαν να διαχειριστούν θρησκευτικές περιουσίες με μεγάλη οικονομική σημασία και να τις ενσωματώσουν στο σκελετό του κοσμικού διοικητικού μηχανισμού που προσπάθησαν να εγκαθιδρύσουν στο νησί. Η σπουδή με την οποία υπεγράφη η «μυστική» σύμβαση της Κύπρου, και η βαρύτητα που δόθηκε κυρίως στο διακανονισμό της σουλτανικής περιουσίας δεν έδωσε χρόνο προπαρασκευής στις δύο πλευρές για τη μετάβαση από τη μία διοικητική πραγματικότητα στην άλλη.

Πρώτο μέλημα της νέας εξουσίας ήταν να εξοικειωθεί με τις θρησκευτικές και συνάμα διοικητικές έννοιες που περιέβαλαν τα βακούφια καθώς και σε δεύτερο χρόνο το νομικό καθεστώς που ρύθμιζε τις υποθέσεις τους με την κυβέρνηση και τις κοινότητες. Στην αναγνωριστική αυτή διαδικασία οι Βρετανοί ιθύνοντες της τοπικής κυβέρνησης έδειξαν και τις πρώιμες προθέσεις τους απέναντι στο θεσμικό πλαίσιο που περιέβαλε τις θρησκευτικές περιουσίες και τις πρωτοβουλίες που είχαν σκοπό να αναλάβουν για τη σταδιακή διοικητική τους αναδιάρθρωση.

Λόγω της έλλειψης προπαρασκευής από την πλευρά των δύο συμβαλλόμενων μερών, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Μεγάλης Βρετανίας, για τη μορφή που η διάδοχη εξουσία θα είχε στο νησί, οι Βρετανοί διοικητικοί υπάλληλοι βρέθηκαν σε ένα κενό από άποψη πληροφόρησης με την έλευση τους στην Κύπρο. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των θρησκευτικών περιουσιών αποπειράθηκαν άμεσα να συλλέξουν

πληροφορίες προκειμένου να υποστηριχθεί το νέο, υπό βρετανική διοίκηση τμήμα του Ενκaf.

Ως Βρετανός επίτροπος ορίστηκε ο M. B. Seager, δικηγόρος στο επάγγελμα (barrister at law) και επιφορτίστηκε με το καθήκον να συντάξει μια αναλυτική αναφορά – απογραφή όλων των θρησκευτικών περιουσιών του νησιού, με ταυτόχρονη αναφορά στην κατηγορία, τα έσοδα, τους επιτρόπους, τα περιουσιακά στοιχεία που περιελάμβαναν, την τοποθεσία και ονομασία τους. Η διαδικασία είχε ξεκινήσει αμέσως μετά την υπογραφή της σύμβασης, όταν ο Λόρδος Gifford είχε λάβει την κυβερνητική διαταγή να ερευνήσει τις υποθέσεις του Ενκaf και να αναφέρει τα ευρήματά του.

Η προσπάθεια έγινε προκειμένου να «βοηθηθεί ο επίτροπος [muhasbedji] και να πειστούν οι *mutevellis* να πειθαρχήσουν στον (ισλαμικό) νόμο που όριζε να υποβάλλουν ετήσιες οικονομικές αναφορές για την πορεία των θρησκευτικών περιουσιών υπό την εποπτεία τους».²⁹ Επειδή ο ίδιος αδυνατούσε να διαχειριστεί ένα τόσο εκτεταμένο θέμα σε ένα τόσο μικρό χρονικό διάστημα, μια επιτροπή από τους πλουσιότερους μουσουλμάνους επιτρόπους [mutevellis] του νησιού με επικεφαλής τον Fuad Effendi συστάθηκε το Μάιο του 1879 για τον ίδιο λόγο, αλλά κατά την άποψη του M. Seager, η προσπάθεια δεν είχε ιδιαίτερα αποτελέσματα.³⁰

Το Νοέμβριο του 1879 ο C. Wauchope ανέλαβε τη διενέργεια της απογραφής και έκτοτε «τα θέματα του Ενκaf άρχισαν να μπαίνουν σε μια τάξη, καθώς οι *mutevellis* κατάλαβαν ότι η κυβέρνηση ήταν σταθερή στην πρόθεση της να μεταρρυθμίσει το τμήμα του Ενκaf».³¹ Ο M. Seager ανέλαβε την διενέργεια της απογραφής από τον C. Wauchope τον Απρίλιο

²⁹ ENA, FO 78/5116, αναφορά του M. Seager προς τον R. Biddulph, Γενικό Διοικητή [High Commissioner] της Κύπρου, σελ 13.

³⁰ Βλέπε ENA, ο.π. FO 78/5116.

³¹ Βλέπε ENA ο.π.

του 1880. Στο διάστημα της θητείας του τελευταίου, είχε ζητηθεί από το οθωμανικό υπουργείο του Evkaf μέσω πολυάριθμων επιστολών να αποδοθεί στη βρετανική διοίκηση λίστα με τις vakf περιουσίες του νησιού, προκειμένου να αντιπαρατεθεί με το ήδη υπάρχον αρχείο στο αντίστοιχο τμήμα της Κύπρου προκειμένου να συμπληρωθούν τυχόν ελλείψεις του.

Επιπλέον ο C. Wauchope είχε ζητήσει να ενημερωθεί για τα έγγραφα που όφειλε να προσκομίσει κάθε επίτροπος [mutevelli] του νησιού για να αποδείξει τη νόμιμη κατοχή του τίτλου του. Σύμφωνα με αναφορά που εστάλη από την οθωμανική κυβέρνηση στις 25 Δεκεμβρίου 1878, σε κάθε περίπτωση που κάποιος δημιουργός vakf περιουσίας ή ο προηγούμενος επίτροπος της απεβίωνε, το άτομο ή τα άτομα που επιθυμούσαν να αναλάβουν την περιουσία, αιτούνταν ακρόασης από το δικαστήριο θρησκευτικών υποθέσεων (Mehkemei Sheri Tribunal) και παρουσίαζαν την υπόθεση τους ενώπιον του καδής.

Ο καδής αφού εξέταζε τους όρους του *Vaqfiye* και βάσει αυτών έκρινε ότι το αίτημα του υποψήφιου επιτρόπου ήταν βάσιμο, εξέδιδε τη θετική απόφαση του [Ilam]. Κατόπιν το *Ilam* υποβάλλονταν στο επαρχιακό ή χωριτικό διοικητικό συμβούλιο [Medjlisi Idare] της περιοχής που βρισκόταν η περιουσία (μέλος του Medjlisi ήταν και ο καδής και αν το αίτημα αφορούσε στη Λευκωσία και ο Muhasebedji του Evkaf) το οποίο τον εφοδίαζε με τη δική του έγκριση [Muzbata].

Εφόσον υπήρχαν αυτά τα δύο έγγραφα, ο επίτροπος [Muhasebedji ή Μουχασέμπεης] του Evkaf του έδινε επικυρωτικά τη δική του έγκριση [Inha και μεταγενέστερα Djhihatichin]. Τα προαναφερθέντα έγγραφα στέλνονταν στην Κωνσταντινούπολη όπου και φυλάσσονταν στο αρμόδιο Υπουργείο. Στον επίτροπο [trustee] πλέον του βακουφίου αποδιδόταν ως

αποδεικτικό της ιδιότητας του το *Berat*, ως επίσημος διορισμός από την οθωμανική κυβέρνηση.³²

Η σημαντική μεταβολή σε αυτή τη διαδικασία μετά τη Σύμβαση της Κύπρου –με βάση το οθωμανικό έγγραφο του Δεκεμβρη του 1879- ήταν ότι «αποφασίστηκε ότι από αυτή την ημερομηνία και πέρα κάθε διορισμός θα προκύπτει από Sheri Ilam του Mehkemei Sheri δικαστηρίου, και από Inha που θα προκύπτει από εσάς (ενν. το βρετανό muhasebedji του Evkaf). Αυτά τα έγγραφα θα είναι αρκούντως προκειμένου να εκδοθεί *Berat* διορισμού. Σύμφωνα με αυτή την απόφαση τις αναγκαίες ενέργειες θα τις κάνετε εσείς».³³ Όπως παρατήρησε και ο M. Seager στην αναφορά του, η συγκεκριμένη οδηγία από την Κωνσταντινούπολη διατήρησε το σημαντικό ρόλο που το Υπουργείο της Κωνσταντινούπολης είχε στους διορισμούς των επιτρόπων των βακουφιών του νησιού, αλλά εξαίρεσε από τη διαδικασία το συμβούλιο τοπικής αυτοδιοίκησης [Medjlisi Idare].

Η αλλαγή της συγκεκριμένης νομικής διαδικασίας ήταν εύλογη από την πλευρά της οθωμανικής διοίκησης, καθώς τα επαρχιακά συμβούλια είχαν μεν κυρίως επικυρωτικό ρόλο στη διαδικασία, αλλά ταυτόχρονα είχαν και μικτή σύνθεση που μετά την έλευση των Βρετανών περιελάμβανε

³² Η αντίστροφη διαδικασία ακολουθούνταν στην περίπτωση που κάποιος επίτροπος βακουφίου ήταν υπόλογος κατάχρησης των εσόδων του βακουφίου του ή παραβίασης των όρων του *vaqfiye*. Σε αυτή την περίπτωση ο Muhasebedji του Evkaf ως επιτηρητής όλων των *vaqf* περιουσιών εξέδιδε μια αρνητική αναφορά για το συγκεκριμένο επίτροπο και την κοινοποιούσε στο Medjlisi Idare, το οποίο συναινούσε μέσω Muzbata για την αποπομπή του Mutevelli. Τέλος με βάση τα δύο προαναφερθέντα έγγραφα ο καδής της επαρχίας στην οποία λάμβανε χώρα η διαδικασία επιβεβαίωνε την απόφαση με την έκδοση Ilam. Πριν την έλευση των Βρετανών στην Κύπρο τα έγγραφα θα στέλνονταν στην Κωνσταντινούπολη για να αφαιρεθεί το μπεράτι διορισμού από τον mutevelli. Υπό τη βρετανική διοίκηση ο διορισμός ανακαλούνταν με βάση απόφαση του Mehkemei Sheri δικαστηρίου. Βλέπε ENA, FO 78/5116 *ό.π.*, την αναφορά του M. Seager προς τον R. Biddulph, σελ 20.

³³ Βλέπε ENA, FO 78/5116 *ό.π.*, την αναφορά του M. Seager προς τον R. Biddulph, σελ 20.

εκτός των χριστιανών μελών και Βρετανούς διοικητικούς υπαλλήλους.³⁴ Ως εκ τούτου, ήταν εύλογο να προσπαθήσουν σε αυτή τη χρονική περίοδο που η προεστώςα εξουσία ήταν μη οθωμανική, και δη χριστιανική να εξαιρέσουν από τη διαδικασία το διοικητικό συμβούλιο η πλειοψηφία του οποίου είχε μεταβληθεί και γίνει χριστιανική. Ωστόσο η εφετική αρχή σε όλη τη διαδικασία ήταν ο επίτροπος [muhasebedji, αργότερα θα καλείται Delegate] του Ενκaf ο οποίος ήταν πλέον Βρετανός και επέλεξε από την αρχή της θητείας του να κάνει σαφείς τις προθέσεις του για σταδιακή εκκοσμίκευση του τρόπου διοίκησης του Ενkaf.

Έτσι η αφαίρεση της συγκεκριμένης αρμοδιότητας από το Medjlisi Idare, ενέτεινε την εσωστρέφεια της μουσουλμανικής κοινότητας, τα μέλη της οποίας δεν είχαν πλέον τη δυνατότητα να υποστηρίξουν τις υποθέσεις τους μπροστά στο σύνολο της τοπικής κοινωνίας αλλά μόνο στο αυστηρά κοινοτικό πλαίσιο, έπληξε το γόητρο του μουφτή και του καδή αφαιρώντας τους σημαντικές διοικητικές αρμοδιότητες, (μια πρακτική που συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια) και έκανε τα Sheri δικαστήρια εύκολους και πρώιμους στόχους της βρετανικής διοίκησης, προκειμένου να

³⁴ Σαν συνέπεια των μεταρρυθμίσεων που εισήχθησαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία με το σουλτανικό χάρτη του Hatt-i Humayun (18/02/1856) καταργήθηκαν τα προηγούμενα διοικητικά σχήματα και η αυτοκρατορία χωρίστηκε σε νομούς [vilayets], διαμερίσματα [sancaks] και επαρχίες [nahiye ή nahieh]. Και στις τρεις διοικητικές βαθμίδες λειτουργούσαν μηχανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης, τα διοικητικά συμβούλια [Idare Medjlises]. Στην Κύπρο η οποία αποτελούσε σαντζάκι του βιλαετίου της Ρόδου το κεντρικό Medjlisi Idare απαρτιζόταν από το Διοικητή του νησιού [mutessarif], τον καδή, το μουφτή, έναν οικονομικό (αρχιλογιστής) και έναν διοικητικό υπάλληλο (αρχιγραμματέας [Chief Secretary]) και τον αρχιεπίσκοπο που αποτελούσαν τα ex officio μέλη καθώς και τέσσερα αιρετά, δύο μουσουλμάνοι και δύο χριστιανοί. Αντίστοιχη σύνθεση είχαν και τα διαμερισματικά διοικητικά συμβούλια στα οποία αντί του *mutesarif* προίστατο ο καϊμακάμης [kaimakam] και αντί του αρχιεπισκόπου ο τοπικός επίσκοπος. Βλ. Στέφανος Παπαγεωργίου, *ό.π.* σελ 136.

αποθρησκαιοποιηθεί συντομότερα ο τρόπος διοίκησης των vakf περιουσιών της κοινότητας.

Ο κατάλογος των βακούφιών της Κύπρου στάλθηκε από την Κωνσταντινούπολη στις 20 Νοεμβρίου 1879.³⁵ Ο M. Seager προμηθεύτηκε τον κατάλογο από τον προκάτοχό του C. Wauchope και ζήτησε από τους επιτρόπους [Commissioners] των επαρχιών του νησιού να του προμηθεύσουν αντίστοιχα αρχεία ιδιοκτησίας που είχαν αποκτήσει από τους mutevellis των περιοχών της αρμοδιότητάς τους, προκειμένου να γίνει αντιπαραβολή και επιβεβαίωση των καταλόγων. Τα συμπεράσματα του muhasebedji ήταν ιδιαίτερα επικριτικά για το διοικητικό καθεστώς που προσπαθούσε να διαδεχθεί.

Η οθωμανική αναφορά περιέλαβε 131 βακούφια εκ των οποίων 82 Mulhaka (διοικούμενα από επιτρόπους) και 10 Mazbuta (διοικούμενα απευθείας από το Evkaf). Η βρετανική έρευνα ωστόσο αποκάλυψε 192 vakf περιουσίες συνολικά, εκ των οποίων 10 ήταν κατηγορίας Mazbuta και όλα τα υπόλοιπα ανεξαρτήτως μεγέθους ή ουσιαστικής οικονομικής αξίας ήταν βακούφια που λειτουργούσαν υπό τη φροντίδα επιτρόπων (κατηγορίας Mulhaka).³⁶

³⁵ Για τον αναλυτικό κατάλογο των περιουσιών βλέπε Παράρτημα 2 προερχόμενο από ENA, FO 78/5116.

³⁶ Ο συγκεκριμένος κατάλογος προέκυψε κατόπιν διασταύρωσης των στοιχείων που στάλθηκαν από το Υπουργείο και της έρευνας που έγινε από τους βρετανούς διοικητικούς υπαλλήλους. Πρόκειται για βακούφια τυπικά κατηγορίας Mulhaka, που δεν διέθεταν περιουσία είτε σε χρήματα είτε σε γη και συντηρούνταν είτε με δωρεές πιστών ή άλλων θρησκευτικών περιουσιών. Ως επί το πλείστον πρόκειται για τεμένη ή μικρά τζαμιά, ακόμη και ναΐσκους [Medjid] που έφεραν συχνά το όνομα του αφιερωτή τους.

Συνήθως αυτά τα βακούφια τα είχε υπό την προστασία του ο μουχτάρης [muchtar] διοικητικός επικεφαλής της κοινότητας στην οποία βρίσκονταν, εκτός αν το vakfiye επιφόρτισε κάποιον άλλο (συγγενή ή κληρονόμο του αφιερωτή) με αυτό το καθήκον. Βλ. ENA, FO 78/5116, *ό.π.*, αναφορά του M. Seager προς τον Ύπατο Αρμοστή R. Biddulph, σελ 59.

Βρέθηκαν επομένως 118 περιουσίες που λειτουργούσαν υπό το καθεστώς vaqf στο νησί για τις οποίες δεν υπήρχε αντίστοιχη ενημέρωση στην Κωνσταντινούπολη, και αντίστροφα σε υπάρχοντα vaqfiye –κυρίως Mulhaka βακουφιών- που υπήρχαν στην κεντρική διοίκηση του Evkaf δεν αντιστοιχούσε πλέον κάποια περιουσία στο νησί. Επιπλέον πολλά χωριά ή τοπωνύμια είχαν με την πάροδο του χρόνου αλλάξει με αποτέλεσμα η περιουσία να μην είναι εφικτό να εντοπιστεί (στον προαναφερθέντα κατάλογο σημειώθηκαν από το Βρετανό επίτροπο 24 βακούφια με ερωτηματικό στο χωριό ή το τοπωνύμιο που δεν ήταν δυνατό να αναγνωριστεί).

Όνομασία vaqf	Είδος : τέμενος [mosque] ή μικρό τζαμί [mesdjid/tekke]	Όνομα mutevelli	Περιοχή
Caziveran	Mesdjid	Ο Μουχτάρης [Mucktar]	Περιοχή Λευκωσίας
Outchlar	Tekke (μικρός λατρευτικός χώρος)	Sheikh Ali	Πόλη Λευκωσίας
Gourdaka	Mosque (τέμενος)	Youssouf bin Salih	Περιοχή Πάφου
Mehemet effendi	Tekke	Shereksi Eyoub Eff.	Περιοχή Πάφου
Serama	Mosque	Mehemet Eff.	Περιοχή Πάφου
Majunda	Mosque	Mollah Hassan	Περιοχή Πάφου
Istingio	Mosque	Ο Μουχτάρης	Περιοχή Πάφου
Kerrit Terra	Mosque	Ali Villi Eff.	Περιοχή Πάφου
Akourso	Mosque	Osman bin Hasan	Περιοχή Πάφου
Axilliou	Mesdjid	Hasan Eff.	Περιοχή Πάφου
Aya Sirou	Mesdjid	Mehemet Ali Agha	Περιοχή Πάφου
Aya Simeo	Mosque	Hadji HAssan Agha	Περιοχή Αμμοχώστου
Topla Keroi	Mesdjid	Ο Μουχτάρης	Περιοχή Αμμοχώστου
Critia	Mesdjid	Hadji Mustapha	Περιοχή Αμμοχώστου
Kukla	Mesdjid	Mollah Hassan	Περιοχή Αμμοχώστου
Vatili	Mosque	Hadji Hassan Eff.	Περιοχή Αμμοχώστου
Cournelia	Mesdjid	Ο Μουχτάρης	Περιοχή Αμμοχώστου
Coufes	Mosque	Mehmed Eff	Περιοχή Αμμοχώστου
Stillus	Mosque	Hassan Agha	Περιοχή Αμμοχώστου
Iremitousa	Mesdjid	Ο Μουχτάρης	Περιοχή Αμμοχώστου
Melounda	Mosque	Ο Μουχτάρης	Περιοχή Αμμοχώστου
Artimi	Mesdjid	Ibrahim Agha	Περιοχή Αμμοχώστου
Lefkara	Mosque	Hassib Eff.	Περιοχή Λάρνακας
Horta	Mosque	Ο Μουχτάρης	Περιοχή Κυρηνείας
Cambili	Mosque	Ο Μουχτάρης	Περιοχή Κυρηνείας
Kirni	Mosque	Ο Μουχτάρης	Περιοχή Κυρηνείας
Aya Omola	Mosque	Ο Μουχτάρης	Περιοχή Κυρηνείας
Chattal	Mosque	Ο Μουχτάρης	Περιοχή Κυρηνείας

Ο Βρετανός επίτροπος ανέλυσε τα προβλήματα των βακουφικών περιουσιών ανά κατηγορία, επικεντρώνοντας την προσοχή του καταρχάς σε όσα διατηρούσαν βάσει νόμου τους περισσότερους δεσμούς με την προηγούμενη εξουσία και εξαρτιόνταν άμεσα ή έμμεσα με το Υπουργείο του Evkaf στην Κωνσταντινούπολη, δηλαδή τα Mazbuta βακούφια. Αν και η απογραφή ανέφερε 10 περιουσίες τέτοιου είδους στο νησί, τόσο η βρετανική διοίκηση όσο και η οθωμανική κυβέρνηση -και οι ντόπιοι μουσουλμάνοι θρησκευτικοί αξιωματούχοι όπως θα αναλυθεί και σε επόμενο κεφάλαιο- ασχολήθηκαν κατά κύριο λόγο με τα εξής:

I. Τα βακούφια [Evkaf] του σουλτάνου Selim II.

II. Το Lalla Mustapha Pasha vakf.

III. Chorloulou Ali Pasha vakf

IV. Synan Pasha vakf

Οι πρώτες δύο βακούφικες περιουσίες συστάθηκαν αμέσως μετά την κατάκτηση του νησιού, οπότε ήταν αποδεδειγμένο ότι δεν υπήρχε κάποιος *mutevelli* για τη διαχείριση των κεφαλαίων τους, αλλά διαχειριστής τους ήταν ο επίτροπος [muhasebedji] του τοπικού Evkaf. Για τα υπόλοιπα τρία βακούφια δεν βρέθηκαν αντίγραφα των *vaqfiye* τους στο τοπικό αρχείο, οπότε και δεν ήταν βέβαιο ότι οι συγκεκριμένες περιουσίες ορίστηκε από το δημιουργό τους να μην έχουν *mutevelli*. Ωστόσο ο θρησκευτικός νόμος της Sheria που ρύθμιζε τη λειτουργία των βακουφιών όριζε ότι εάν κάποιο υπό επιτροπεία [mulhaka] βακούφι έμενε χωρίς επίτροπο, βάσει της κληρονομικής διαδοχής που όριζε το *vakfiye* του, επέστρεφε στη δικαιοδοσία του Υπουργείου και του τοπικού *Muhasebedji*. Ο ίδιος λάμβανε μια μηνιαία αμοιβή για τη διαχείριση τους 1000 purses ή (8 liras 6 shillings 8pence)³⁷ και το πέντε τοις εκατό των ακαθάριστων εσόδων που προέκυπτε από τον ετήσιο προϋπολογισμό τους.

³⁷ Όταν οι Βρετανοί παρέλαβαν στην Κύπρο, το κύριο μέσο πληρωμής ήταν το αρκετά υποτιμημένο χαρτονόμισμα *καιμές*, που αντιστοιχούσε σε 250 πιάστρα [piastres],

Μέχρι και την μεταβίβαση της διοίκησης του νησιού στους βρετανούς, ο τοπικός Muhasebedji διοριζόταν από τον Υπουργό του Evkaf στην Κωνσταντινούπολη, ενώ η νομοθεσία που ρύθμιζε τις υποθέσεις των περιουσιών αυτών ήταν όμοια με των Mulhaka βακουφιών. Το τρίτο άρθρο του Akhamul-i Evkaf όριζε ότι τέσσερις φορές το χρόνο ο Muhasebedji όφειλε να υποβάλλει αναφορές εσόδων – εξόδων στο Υπουργείο, και αφού αφαιρούσε τα έξοδα συντήρησης των περιουσιών και το μισθό του, να αποδίδει το πλεόνασμα στην Κωνσταντινούπολη. Για μεγαλύτερο έλεγχο των οικονομικών των περιουσιών, κάθε δαπάνη συντήρησης που αποφάσιζε ο Muhasebedji και υπολογιζόταν κάτω από 2,500 πιάστρες, όφειλε να έχει την έγκριση [Muzbata] του κεντρικού Medjlisi Idare του σαντζακιού ή του βιλαετίου στο οποίο βρισκόταν η περιουσία, ενώ για δαπάνες μεγαλύτερες των 2,500 πιαστρών, μετά το Medjlis έπρεπε να υπάρξει έγκριση και από την Κωνσταντινούπολη (άρθρο 6 του Akhamul-i Evkaf).

Κατά συνέπεια η πραγματική εξουσία παρέμενε στα χέρια του υπουργού του κεντρικού Evkaf, ενώ ο τοπικός Muhasebedji λειτουργούσε ως εισπράκτορας, χωρίς δυνατότητα αυτενέργειας στη λήψη αποφάσεων.

κυκλοφορούσαν όμως παράλληλα και άλλα νομίσματα. Μικρότερη νομισματική υποδιαίρεση ήταν το aktche [akçe]. 3 aktche αντιστοιχούσαν σε 1 para και 40 paras σε 1 piastre. βλ ENA, FO 78/5116 ο.π.

Το *purse* αντιστοιχούσε σε 500 πιάστρες και χρησιμοποιείται στα βρετανικά έγγραφα αυτής της πρώιμης περιόδου συνοδευόμενο από την ισοτιμία στο βρετανικό νόμισμα προκειμένου να εξοικειωθούν μαζί της και οι Βρετανοί διοικητικοί υπάλληλοι. Βλέπε G. S. Georghallides, *“A Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926”*, Cyprus Research Centre, Nicosia, 1979, σελ.17.

Το 1879 ο Έπατος Αρμυστής R. Biddulph όρισε τη συναλλαγματική αξία της βρετανικής στερλίνας σε 180 πιάστρα. Κόπηκαν χάλκινα νομίσματα αξίας ενός τετάρτου, μισού και ενός πιάστρου. Το 1900 προστέθηκαν ασημένια νομίσματα με αξία 4 και 6 πένες [pence] και 1 και 2 σελίνια [shillings]. Τα καινούργια νομίσματα μαζί με το βρετανικό ήταν στο εξής τα μόνα μέσα πληρωμής. Βλέπε Χάιντς Α. Ρίχτερ, *ό.π.*, σελ 99.

Σύμφωνα με τον M. Seager, βασική του μέριμνα ήταν οι μικροεπισκευές των περιουσιών καθώς και η είσπραξη των εσόδων τους, επιπλέον «η τακτική πληρωμή μέσω αυτών, συγκεκριμένων εκκλησιαστικών προσώπων» και κυρίως η ανελλιπή αποστολή των πλεονασματικών εσόδων στην Κωνσταντινούπολη.

Όπως προαναφέρθηκε τα συγκεκριμένα βακούφια ήταν χαρακτηριζόμενα ως *Haremeyn-i Şerifeyn* και βασικός σκοπός της δημιουργίας τους ήταν η ανακούφιση των φτωχών της Μέκκας και της Μεδίνας μέσω των εσόδων τους. Αν και η συγκεκριμένη πρακτική είχε εγκαταλειφθεί και τα χρήματα περιέρχονταν απλώς στην αρμοδιότητα του Υπουργείου το οποίο διέθετε ένα μέρος τους για να καλύψει οικονομικά τη μετακίνηση για προσκυνήματα πιστών στις ιερές πόλεις, η απαίτηση του για τακτική απόδοση των χρημάτων γινόταν όλο και πιο επιτακτική με την πάροδο του χρόνου.

Σύμφωνα με το βρετανό αξιωματούχο ο Muhasebedji πιεζόταν να αποδίδει τακτικά «πλεονάσματα» των βακουφιών στο Υπουργείο και ακόμη και όταν δεν τα διέθετε, να τα κατασκευάζει. Ουσιαστικά η διατήρηση του Muhasebedji στη θέση του εξαρτιόταν άμεσα από τη δυνατότητα του να εξασφαλίσει ικανά έσοδα για το υπουργείο και να μειώσει τα έξοδα. Κατά συνέπεια, οι δαπάνες για επισκευές ελαχιστοποιήθηκαν, ενώ δεν έγινε καμία επένδυση για επέκταση ή εκσυγχρονισμό των υποδομών που οι περιουσίες διέθεταν, καθώς το διοικητικό κέντρο απορροφούσε όλα τα έσοδα και δεν ενέκρινε κονδύλια για ουσιαστική συντήρηση των βακουφιών. Σε αυτές τις πρακτικές απέδωσε ο Βρετανός επίτροπος την κακή κατάσταση, τις απηρχαιωμένες υποδομές και την ερειπωμένη όψη που οι συγκεκριμένες περιουσίες είχαν κατά την έλευση των Βρετανών στο νησί το 1878.

Οι ανάγκες για άμεσες επισκευές που είχαν τα συγκεκριμένα βακούφια δεν ήταν δυνατό να καλυφθούν οικονομικά από τα εναπομείναντα

κεφάλαια στο τοπικό Evkaf, οπότε και χρηματοδοτήθηκαν από την κεντρική βρετανική κυβέρνηση. Και προκειμένου να συγκεντρωθούν τα κεφάλαια που δαπανήθηκαν ώστε να επιστραφούν στο Λονδίνο, το κυπριακό Evkaf σταμάτησε να αποστέλλει το πλεόνασμα των εσόδων του στο Υπουργείο του Evkaf.³⁸

Τόνισε ωστόσο ότι κατά τα τελευταία τέσσερα χρόνια που η διαχείριση των βακουφιών είχε αναληφθεί από τη βρετανική κυβέρνηση, παρά τις εκτεταμένες εργασίες που έγιναν στις περιουσίες και που κόστισαν συνολικά £4.042, (συγκεκριμένα για το χρονικό διάστημα από 28 Ιουλίου 1878 έως και 31 Μαρτίου 1882) υπήρξε ήδη ένα καθαρό κέρδος της τάξης των £1.400 το χρόνο, με άθροισμα για τα τέσσερα έτη που ξεπερνούσε τις £4.000.³⁹

Ο M. Seager θεώρησε ότι δεν είχε κανένα λόγο να ζητήσει τη συναίνεση της οθωμανικής κυβέρνησης στην απόφαση του να μην αποδώσει χρήματα ή οικονομικά στοιχεία των περιουσιών. Τόνισε ωστόσο ότι είχαν ήδη αρχίσει να φτάνουν επιστολές από την Κωνσταντινούπολη διερευνητικού χαρακτήρα στην αρχή, «οι οποίες έδειχναν ότι το

³⁸ Βλέπε ENA, FO 78/5116., αναφορά [Evkaf Report] του M. Seager προς τον R. Biddulph ό.π., σελ 71.

³⁹ Τα συγκεκριμένα έσοδα δεν συγκρίνονται με εκείνα της οθωμανικής περιόδου των ετών πριν τη κατάληψη του νησιού από τους Βρετανούς. Ωστόσο είχε υπογραμμιστεί από το βρετανό επίτροπο ότι η πρακτική της κεντρικής διοίκησης των οθωμανών ήταν αμιγώς εισπρακτική και μακροπρόθεσμα ιδιαίτερα επιζήμια για τις βακούφικες περιουσίες. Ακολουθεί πίνακας με τον ισολογισμό των Mazbuta vakf των 4 τελευταίων ετών της οθωμανικής διαχείρισης στο νησί. Βλ Ahmet C. Gazioğlu, ό.π. σελ 195.

Έτος	Έσοδα σε £	Έξοδα
1873-4	1,852.4.2	752,12.6
1874-5	1,843.9.0	910,6.1
1875-6	1,411.1.1	564,17.1
1876-7	1,615.3.3	617.4.4
1877-8	1,570.0.0	568.3.6
Σύνολο	8,291.17.6	3,413.3.6

Υπουργείο του Ενκαφ ξαφνικά κατελήφθη από μια μεγάλη επιθυμία να μάθει τα πάντα για τα βακούφια στην Κύπρο». Επρόκειτο ωστόσο «μόνο για προπαρασκευαστικά βήματα, που ακολουθήθηκαν από μια πρόσφατη ευθεία έκκληση, προκειμένου συγκεκριμένο χρηματικό ποσό να σταλεί στην Κωνσταντινούπολη».⁴⁰

Για το συγκεκριμένο ζήτημα ο Βρετανός επίτροπος έκανε μια ενδελεχή ανάλυση, τονίζοντας ότι για όσο χρονικό διάστημα οι θρησκευτικές περιουσίες αποδεδειγμένα είχαν ανάγκη από εκτεταμένες επισκευές και συντήρηση, δεν ετίθετο ζήτημα αποστολής πλεονασματικού ποσού στο Υπουργείο του Ενκαφ. Και σε αυτό το σημείο η σχετική νομοθεσία (Akhamul-I Enkaf) κάλυπτε πλήρως την απόφασή του, καθώς το πλεόνασμα σύμφωνα με αυτή προέκυπτε εφόσον είχαν διενεργηθεί πρώτα όλες οι απαραίτητες εργασίες συντήρησης και επέκτασης των περιουσιών που το τοπικό τμήμα και η διοίκηση έκρινε σκόπιμες.

Πλέον, η έγκριση για επισκευές πάνω από 2,500 πιάστρα που πριν την ανάληψη της διοίκησης του νησιού από τους Βρετανούς όφειλε να προέρχεται από το Υπουργείο του Ενκαφ, είχε περιέλθει στην αρμοδιότητα του Υπατου Αρμοστή. Επομένως ο Βρετανός επίτροπος ήταν σύννομος στην απόφασή του να μην ενημερώνει την Κωνσταντινούπολη για τις επισκευές των περιουσιών που έκρινε σκόπιμες, όσο δαπανηρές και αν ήταν.⁴¹

Παράλληλα είχε εισάγει μια σειρά από διοικητικές μεταρρυθμίσεις, για την καλύτερη λειτουργία τους. Συγκεντρωτικοί προϋπολογισμοί διενεργούνταν δύο φορές το χρόνο και όχι τέσσερις, και τα αρχεία δεν στέλνονταν πλέον στην Κωνσταντινούπολη, ούτε και οι αναφορές για επισκευές. Δανειζόμενος στοιχεία από την προηγούμενη διοίκηση

⁴⁰ Βλέπε ENA *ο.π.*.

⁴¹ Βλέπε ENA, Part V, Chapter I, 'Of the Control of the Authorities in Stamboul'.
ό.π., σελ. 3.

διαχώρισε τα Mazbuta βακούφια σε δύο βασικές ομάδες, αυτά που θα διοικούσαν απευθείας από τη βρετανική διοίκηση (Lalla Mustapha Pasha, Chorloulou Ali Pasha vakf και Haidar Pasha) και σε εκείνα για τα οποία ο Muhassebedji του τοπικού Evkaf θα ήταν άμεσα υπεύθυνος (Sultan Selim, Synan Pasha και ένα μέρος του Lalla Mustapha Pasha vakf).

Επίσημη αιτία για αυτό το διαχωρισμό ήταν το γεγονός ότι ο Muhassebedji και το τμήμα του τοπικού Evkaf ήταν έως τότε αποκλειστικά υπεύθυνοι για τη φροντίδα των περιουσιών, και καθώς ήταν επιφορτισμένοι και με την επόπτευση και των mulhaka περιουσιών και των mutevelli που τις διαχειρίζονταν, δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθούν επαρκώς σε όλα αυτά τα καθήκοντα. Εφόσον η διοίκηση δεν επέλεγε να ενισχύσει το τμήμα του Evkaf με προσωπικό και επιπλέον κονδύλια, θα έπρεπε να αναλάβει απευθείας ένα μέρος των καθηκόντων που έως τότε εκτελούσαν οι M. Seager και Ahmet Khouloussi eff.

Η δεύτερη ανάγνωση αυτής της πρότασης θα μπορούσε να είναι ότι ο Βρετανός επίτροπος προσπάθησε να ενισχύσει την παρουσία και το ρόλο της βρετανικής διοίκησης στα ζητήματα του Evkaf, ώστε να αυξηθεί επακόλουθα και το δικό του έρεισμα σε αυτό. Η μεγαλύτερη εμπλοκή της βρετανικής κοσμικής εξουσίας σε ένα διοικητικό τμήμα αμιγώς θρησκευτικού χαρακτήρα όπως το κυπριακό Evkaf, θα τον βοηθούσε να προωθήσει ταχύτερα τις μεταρρυθμίσεις που επιθυμούσε να εισάγει και θα αύξανε την επιρροή και τον έλεγχο του στη μουσουλμανική κοινότητα.

Επιπλέον η κυβέρνηση ως σύνολο θα ήταν υπεύθυνη για τυχόν αντιδράσεις της κοινότητας στις βρετανικές μεταρρυθμίσεις, ενώ ο επίτροπος δεν κινδύνευε να εκτεθεί σε αυτές προσωπικά, ή να αναλάβει μόνος την ευθύνη για την δρομολόγηση τους. Ο ίδιος είχε τονίσει σε αρκετά σημεία της αναφοράς του το φόρτο εργασίας που αντιμετώπισε το τμήμα στο οποίο προίστατο και ο ίδιος προσωπικά, καθώς και τις πρώιμες

αλλά σθεναρές αντιδράσεις από μέλη της μουσουλμανικής κοινότητας με θιγόμενα προσωπικά συμφέροντα, με την παρατήρηση : «κατά τις πρώτες μέρες της κατάληψης [occupation] του νησιού ο επίτροπος του τμήματος (εδώ αναφορά στο Ahmed Khouloussi και όχι στον ίδιο) αφέθηκε σχεδόν μόνος στη διοίκηση αυτών των περιουσιών».

Το πρώτο βήμα προς τη μεγαλύτερη εμπλοκή της διοίκησης στα ζητήματα του Evkaf το οποίο ο M. Seager χαιρέτησε ως θετική εξέλιξη στην υπόθεση έγινε το Μάρτιο του 1879, όταν η εισπραξη των φόρων εκμίσθωσης γης, που αποτελούσε το βασικό έσοδο των vakf περιουσιών πέρασε στις αποκλειστικές αρμοδιότητες της κυβέρνησης. Καταργήθηκε έτσι η πρακτική της πώλησης των δικαιωμάτων της εισπραξης του συγκεκριμένου φόρου σε εισπράκτορες [tithe farmers] που έως και το 1878 μετά από διαδικασία πλειοδοσίας εισέπρατταν τους φόρους από τους καλλιεργητές των βακουφικών γαιών. Το 1878 τα δικαιώματα φοροείσπραξης είχαν αποδοθεί σε εισπράκτορες πριν τη μεταβίβαση της διοίκησης του νησιού στους Βρετανούς, οπότε η διαδικασία διενεργήθηκε με συνεργασία των εισπρακτόρων και της βρετανικής κυβέρνησης.

Ο επίτροπος στο εξής θα ήταν επιφορτισμένος αποκλειστικά και μόνο με την εισπραξη των ενοικίων από τα κτίρια των Mazbuta βακουφιών, ώστε να έχει την ευχέρεια χρόνου να επιβλέπει και τα Mulhaka βακούφια, ενώ ο *Defter Hakkani* (υπεύθυνος του τοπικού κτηματολογίου για την καταγραφή των περιουσιών σε γη, υπαγόταν στο *Evkaf Emlak Tahrirat Memurlugu*) είχε επιφορτιστεί με την επίβλεψη των μεταβιβάσεων καθώς και την εισπραξη των τελών μεταβίβασης των περιουσιών.

Οι συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις όπως προαναφέρθηκε δεν θα κοινοποιούνταν στην Κωνσταντινούπολη, ή τουλάχιστον αυτή ήταν η πρόθεση του Βρετανού επιτρόπου. Κατά την άποψη του ωστόσο, το Υπουργείο του Evkaf, με δικαιολογία τις ετήσιες αιτήσεις που

υποβάλλονταν προς αυτό για χρηματοδότηση ταξιδιών στην Μεδίνα και τη Μέκκα, θα εξακολουθούσε να αιτείται την απόδοση αυτών των κεφαλαίων και από τη βρετανική διοίκηση.

Ο ίδιος επέλεξε ουσιαστικά να αγνοήσει τις πρώτες νύξεις της οθωμανικής κυβέρνησης επί του θέματος, αλλά εφόσον αυτές συνέχιζαν, ήταν της άποψης ότι μια επίσημη απάντηση έπρεπε να της δοθεί. Επιπλέον, αν οι θρησκευτικές περιουσίες σε κάποια χρόνια άρχιζαν πάλι να παρουσιάζουν πλεονασματικά έσοδα, δεν θα υπήρχαν ικανά επιχειρήματα για την αποφυγή αποστολής αυτών στην Κωνσταντινούπολη.

Σε αυτή την περίπτωση πρότεινε να γίνει ένας διακανονισμός για μια ετήσια αποπληρωμή της οθωμανικής κυβέρνησης με ένα προσυμφωνηθέν ποσό με βάση το μέσο όρο των εσόδων των πέντε τελευταίων ετών της οθωμανικής διαχείρισης, έτσι ώστε ο σκοπός δημιουργίας των συγκεκριμένων βακουφιών να εξακολουθήσει να ικανοποιείται, και κυρίως να μην είναι δυνατό να κατηγορηθεί η βρετανική διοίκηση για ολιγωρία στην εφαρμογή του θρησκευτικού νόμου και κατ'επέκταση των όρων που είχαν συμφωνηθεί με τη σύμβαση της Κύπρου.

Δεν παρέλειψε να αναφέρει ως πλάγια εισήγηση από την πλευρά του ότι λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι οι επισκευές των περιουσιών θα κατανάλωναν τα πλεονάσματα τους για αρκετά έτη στο μέλλον «δεν θα ήταν παράλογο να υποθέσει κανείς, λόγω της μεταβολής της κυβέρνησης στο νησί, να μην παραμείνουν οι ίδιοι νόμοι σε εφαρμογή στο σύνολο τους». Αν ωστόσο η νομική μεταβολή δεν συνέβαινε, ζήτησε η κυβέρνηση να λάβει έναν πιο ενεργό ρόλο στο ζήτημα λειτουργώντας προδραστικά και να ζητήσει από το Υπουργείο έναν ετήσιο προϋπολογισμό των εξόδων των προσκυνημάτων στις ιερές πόλεις, καθώς και τα έσοδα κατά μέσο όρο των άλλων Mazbutha περιουσιών της αυτοκρατορίας, ώστε να διαπιστωθεί ποιο ήταν το ποσό που αναλογούσε στα τοπικά βακούφια να συμβάλλουν. Σε αυτό το σημείο πρότεινε η βρετανική διοίκηση να αναλάβει την

πρωτοβουλία ώστε να μην δοθεί το χρονικό περιθώριο στους αξιωματούχους του Υπουργείου να οργανώσουν πρώτοι μια τέτοια απαίτηση.⁴²

Η συγκαλυμμένη αντίφαση στα λεγόμενα του M. Seager, αναφορικά με την απόδοση χρημάτων από τα έσοδα των κυπριακών βακουφιών οφείλεται στην επισφαλή νομικά θέση που θεωρούσε ότι είχε τόσο ο ίδιος όσο και το τοπικό τμήμα του Ενκαφ απέναντι στην οθωμανική κυβέρνηση. Ήταν διάχυτη στη μακροσκελή αναφορά η πεποίθηση ότι το έργο που ανέλαβε να επιτελέσει ήταν μεγάλο σε έκταση και δύσκολο στη διεκπεραίωση, κυρίως λόγω της μηδενικής προετοιμασίας από την πλευρά της βρετανικής κυβέρνησης η οποία είχε αφήσει πολλά και σημαντικά σημεία στα οποία οι αρμοδιότητες των δύο διοικήσεων αυτή του τοπικού τμήματος και του Υπουργείου του Ενκαφ διαπλέκονταν και αλληλοεπικαλύπτονταν.

Ωστόσο ο Βρετανός επίτροπος εντόπισε το πρόβλημα στη διατήρηση του θρησκευτικού νομικού πλαισίου, το οποίο θα διατηρούσε την πρωτοκαθεδρία των αρμοδιοτήτων και της αυθεντίας της γνώσης στο διοικητικό και θρησκευτικό κέντρο της Κωνσταντινούπολης, ενώ οι ίδιοι θα κατείχαν μόνο διαχειριστικές δυνατότητες. Είναι σαφές ότι ο ίδιος θα επιθυμούσε να μεταβληθεί το νομικό πλαίσιο προκειμένου να εκκοσμικευθεί η διαχείριση του τοπικού Ενκαφ και εκ των πραγμάτων να αποκοπεί από το διοικητικό της κέντρο.

Προκειμένου να επιτευχθεί κάτι τέτοιο ήταν αναγκαία η μεγαλύτερη εμπλοκή της βρετανικής διοίκησης συνολικά, και ο Βρετανός επίτροπος όπως προαναφέρθηκε, αποπειράθηκε να ζητήσει και να ενισχύσει μια τέτοια εμπλοκή με διάφορες αιτιάσεις. Το βέβαιο ήταν πάντως ότι κατά εκείνο το πρώιμο χρονικό διάστημα δεν ένιωθε ότι οι προϊστάμενοι του είχαν ικανή ανάμειξη στο ζήτημα ώστε ο ίδιος να αισθάνεται ασφαλής στις

⁴² Βλέπε ENA, *ό.π.*, σελ. 3.

πρωτοβουλίες που επιθυμούσε να λάβει. Η πρόθεση για μεταρρυθμίσεις κοσμικού χαρακτήρα που θα έκαναν τους μουσουλμανικούς θρησκευτικούς θεσμούς περισσότερο προσβάσιμους στο βρετανικό έλεγχο υπήρχε, αλλά ο βρετανός επίτροπος δεν είχε ακόμη σαφείς ενδείξεις αντίστοιχης πολιτικής βούλησης από την πλευρά των διοικητικών του προϊσταμένων.

Κατά συνέπεια οι περισσότερες κινήσεις του ήταν κυρίως διερευνητικές, και σε κάθε πρόβλημα που αντιμετώπιζε στην εργασία που είχε αναλάβει προσπαθούσε να έχει πάντα εναλλακτικές λύσεις διαθέσιμες στην περίπτωση που η πρώτη επιλογή του δεν εγκρινόταν.⁴³ Η βρετανική διοίκηση ως σύνολο δεν φάνηκε να κινείται με βάση κάποιο συγκεκριμένο σχέδιο, και οι Βρετανοί διοικητικοί υπάλληλοι που βρέθηκαν στην αιχμή των εξελίξεων και σε νευραλγικά πόστα όπως ο M. Seager, αρκέστηκαν να προχωρούν πολύ προσεκτικά και να κρίνουν προσωπικά, έχοντας επίγνωση ότι δρουν με ίδια ευθύνη με αποτέλεσμα συχνά να ενεργούν κατά περίπτωση και όχι βάσει οργανωμένου σχεδίου.

⁴³ Άλλο ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αντίφασης στα λεγόμενα του M. Seager ήταν το θέμα της εισπραξής των εσόδων από την εκμίσθωση γαιών των βακουφιών από τη κυβέρνηση. Ενώ χαιρέτισε την απόφαση της κυβέρνησης να αναλάβει η ίδια την εισπραξη από το 1879 και μετά, των εσόδων των βακουφιών από την εκμίσθωση γαιών [Evkaf tithes] σε καλλιεργητές, και να καταργηθεί η υπενοικίαση της εισπραξής των φόρων που απομυζούσε οικονομικά τους αγροτικούς πληθυσμούς [tithe farming] ταυτόχρονα αφιέρωσε ένα μέρος της αναφοράς του στην ανάλυση των αρνητικών σημείων που αυτό το νέο μέτρο επιφύλασσε για τη σωστή λειτουργία του τοπικού Evkaf, βλέπε ENA "As to Collection of Evkaf Tithes by Government," *ό.π.* σελ. 77.

Ι. 2. Βρετανική απογραφή και μεθοδεύσεις για τα Mulhaka βακούφια της Κύπρου.

Η συγκεκριμένη τάση διαφάνηκε ανάγλυφα στην αντιμετώπιση των ζητημάτων που ανέκυψαν με τα Mulhaka βακούφια του νησιού. Μέσα από την έρευνα του, ο M. Seager αποπειράθηκε να κάνει μια αναδρομή στην εξέλιξη των βακουφιών ως τις μέρες του και να δικαιολογήσει τις προτάσεις του για μελλοντικές μεταρρυθμίσεις. Εκτός από την διοικητική κατηγοριοποίηση σε Mazbuta και Mulhaka, σημείωσε και το διαχωρισμό των θρησκευτικών περιουσιών από οικονομικής- εισπρακτικής άποψης σε Idjare-Vahide (σημαίνει «μονό ενοίκιο») και Idjaretein («διπλό ενοίκιο»)⁴⁴.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που συγκέντρωσε, αρχικά υπήρχε μόνο η κατηγορία Mazbuta, εφόσον όλες οι περιουσίες που αφιερώνονταν στο Ισλάμ, χρησιμοποιούνταν για την εξυπηρέτηση θρησκευτικών σκοπών και τη χρηματοδότηση αγαθοεργιών. Τα έσοδα τους διαχειριζόνταν αποκλειστικά θρησκευτικοί αξιωματούχοι και όχι ιδιώτες. Σταδιακά και με το πέρασμα του χρόνου ιδιώτες έρχισαν να ακολουθούν το παράδειγμα του σουλτάνου και άλλων αξιωματούχων και αφιέρωσαν τις περιουσίες την χρησιμότητα των οποίων τους είχε ιαφιδώσει ο σουλτάνος στη θρησκεία. Με τη διαφορά ότι ενώ τα ενοίκια που προέκυπταν από την καλλιέργεια ή τη χρήση αυτής της περιουσίας ήταν σε πρώτη φάση αποδιδόμενα σε θρησκευτικά ιδρύματα ή υπηρεσίες κοινής ωφελείας, ταυτόχρονα όριζαν κάποιο άτομο ή άτομα συνήθως με δικαίωμα κληρονομικής διαδοχής, τα οποία αναλάμβαναν να επιτηρούν τη σωστή λειτουργία της βακουφικής περιουσίας σύμφωνα με τους όρους αφιέρωσης της.

⁴⁴ Η κατηγορία *Ghedik vakf*, επίσης οικονομικής φύσης δεν αναλύθηκε περαιτέρω καθώς θρησκευτικές περιουσίες τέτοιας κατηγορίας δεν βρέθηκαν στην Κύπρο. Βλ ENA, FO 78/5116, αναφορά [Evkaf Report] του M. Seager προς το R. Biddulph, ό.π. σελ 9.

Μεταξύ των όρων προβλεπόταν ότι εφόσον επιτελούνταν τα έργα που όριζε το *vaqfiye*, το χρηματικό πλεόνασμα του βακουφιού –εφόσον υπήρχε– θα έμενε στο πρόσωπο ή πρόσωπα που επιτηρούσαν τη λειτουργία του [*mutevellis*], ως αμοιβή για τις υπηρεσίες τους. Έτσι προέκυψε η δεύτερη βασική κατηγορία βακουφίων *Mulhaka* ως διοικητική κατηγοριοποίηση, που χαρακτηρίζονταν ταυτόχρονα ως *Idjare Vahide* (μονό ενοίκιο, το οποίο δαπανούνταν κατά προτεραιότητα για θρησκευτικούς σκοπούς). Αυτά που απέδιδαν στο *mutevelli* βάσει *vakfiye* το πλεόνασμα των εσόδων τους καλούνταν *Meshroutiet*, ενώ όσα είχε οριστεί να παρέχουν στους *mutevelli* τους ένα ορισμένο ποσό ως αμοιβή και το πλεόνασμα εφόσον υπήρχε, να επιστρέφεται στο βακούφι και στη διαχείριση του τοπικού *Evkaf* ονομάστηκαν *non Meshroutiet Mulhaka* ή *Vakfouna* βακούφια.

Καθώς η αυτοκρατορία πέρασε κατά το 17^ο αιώνα σε τροχιά σταδιακής παρακμής, Οθωμανοί αξιωματούχοι που είχαν συγκεντρώσει πλούτο σε γη καλούνταν συχνά στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να ενισχύσουν οικονομικά το σουλτάνο υπό την άμεση απειλή καθαίρεσης από το αξίωμα τους, ενίοτε δε και θανατικής καταδίκης. Δεδομένου ότι όλη η γη και το δικαίωμα διάθεσης αυτής ανήκε στο μονάρχη, δημιουργήθηκε η ανάγκη για προστασία των ιδιοκτησιών και των κατόχων τους από τις επιβουλές της εκάστοτε εξουσίας.⁴⁵

Όταν διαπιστώθηκε ότι οι γαίες που υπάγονταν μέσω *vaqfiye* στο Υπουργείο *Haremeyn-i Şerifeyn* δεν ήταν δυνατό να κατασχεθούν με βάση τον ιερό νόμο (*Akhamoul Evkaf*) καθώς ο ίδιος ο σουλτάνος ως χαλίφης ήταν προστάτης τους, επικράτησε ως εθιμική συνήθεια για όλους τους πλούσιους υπηκόους να αφιερώνουν τουλάχιστο ένα μέρος των περιουσιών τους σε *vakf*. Σαν πρώτη οικονομική επιβάρυνση σε αυτές τις περιουσίες όριζαν κάποια μικρή και οικονομικά ασήμαντη θρησκευτική

⁴⁵ Βλέπε ENA, FO 78/5116 ό.π., σελ 10.

λειτουργία (για παράδειγμα την αμοιβή ενός μουεζίνη για την ανάγνωση στίχων του κορανίου σε τζαμί σε καθημερινή ή εβδομαδιαία βάση). Με αυτή τη μέθοδο και με μικρό συνήθως οικονομικό κόστος συγκριτικά με την αξία της περιουσίας οι κληροδοτές εξασφάλιζαν προσωπική ασφάλεια και τη βεβαιότητα ότι ένα μέρος –το μεγαλύτερο- της περιουσίας τους θα ήταν δυνατό να κληροδοτηθεί στους κληρονόμους που θα όριζαν στο *vakfiye* –συνήθως στον πρωτότοκο γιο τους- ως *mutevelli*.

Αυτή η πρακτική δημιούργησε τα *Mulhaka Idjaretein* βακούφια, τις θρησκευτικές περιουσίες με «διπλό ενοίκιο», που απέδιδαν έσοδα από ενοικίαση των γαιών τους σε δύο δικαιούχους, ένα μικρό μέρος αυτών σε κάποια θρησκευτική ή κοινωνική «υπηρεσία» και το κύριο μέρος τους στον επίτροπο ή τους επιτρόπους τους. Οι συγκεκριμένες περιουσίες ήταν υποκείμενες στους νόμους κληρονομιάς και ήταν δυνατό να ενοικιαστούν οι ίδιες ή τα έσοδα τους κατ' αποκοπή καθώς και να πωληθούν, χωρίς να θιγεί το *vakfiye* τους, δηλαδή το μικρό θρησκευτικό έργο που ένα μικρό μέρος των εσόδων τους επιτελούσε, το οποίο μεταβιβαζόταν ή πωλούνταν μαζί με την υπόλοιπη περιουσία.

Για παράδειγμα, ένας *mutevelli* είχε το δικαίωμα να πουλήσει μια βακούφικη έκταση γης με τον όρο ότι πενήντα πιάστρα από τα έσοδα της ετησίως θα δαπανούνταν για τη διενέργεια μιας θρησκευτικής τελετής μια συγκεκριμένη ημέρα του έτους. Τα χρήματα που δίνονταν για την πώληση λέγονταν *Idjare Mouardjile*, ενώ το ποσό που παρέμενε στην υπηρεσία της πίστης *Idjare Mouedjile*, εξ ου και ο όρος *Idjaretein* «διπλή υπηρεσία, διπλό ενοίκιο».⁴⁶

Σύμφωνα με την έρευνα του επιτρόπου τα περισσότερα βακούφια των δύο βασιικών κατηγοριών *Mazbuta* και *Mulhaka* είχαν αρχικά συσταθεί ως *Idjare Vahide* για να τραπούν με την πάροδο των ετών σε *Idjaretein*, προς όφελος των *mutevellis* τους και οικονομική ζημία των

⁴⁶

Βλέπε ΕΝΑ, ό.π.

θρησκευτικών ιδρυμάτων του νησιού και κυρίως του διαχειριστικού τους οργάνου, του Ενκαφ. Όπως προαναφέρθηκε, όταν οι αφιερώσεις Vakf περιουσιών πλήθυναν, δημιουργήθηκε το Υπουργείο Haremeyn-i Şerifeyn. Οι επιτόπου έλεγχοι των περιουσιών αλλά και των διαδικασιών που τις αφορούσαν γίνονταν από υπαλλήλους του εν λόγω υπουργείου, τους *Mudir*, οι οποίοι από ένα χρονικό σημείο και μετά δεν αποστέλλονταν από την Κωνσταντινούπολη αλλά είχαν ως βάση τις διάφορες επαρχίες και ενημέρωναν το διοικητικό κέντρο με τακτικές αναφορές.

Οι συγκεκριμένοι υπάλληλοι, όπως και πολλοί σε αντίστοιχες θέσεις κατά το 17^ο αιώνα οπότε και η αυτοκρατορία μπήκε σε τροχιά παρακμής, κατέβαλλαν μεγάλα χρηματικά ποσά προκειμένου να εξαγοράσουν τις θέσεις τους από τους προϊστάμενους τους και ως εκ τούτου ήταν επιρρεπείς σε δωροδοκίες προκειμένου να ισοσκελίσουν τα ποσά που είχαν δαπανήσει και επιπλέον να βγάλουν και το μεγαλύτερο κέρδος σε μικρό διάστημα, πριν τους διαδεχτεί κάποιος άλλος «πλειοδότης». Με αυτή τη λογική συναινούσαν στην προσπάθεια πολλών *mutevelli* να βρεθεί μια νομική φόρμουλα ώστε να είναι σε θέση όχι μόνο να εκμεταλλεύονται οικονομικά τα βακούφια τους όσο περισσότερο γινόταν αλλά και είναι σε θέση να τα μεταπωλούν εφόσον το επιθυμούσαν.

Όπως προαναφέρθηκε, η γη ανήκε στο σουλτάνο και το κράτος, με την εξαίρεση των βακουφικών γαιών που ανήκαν στα θρησκευτικά ιδρύματα, δηλαδή στη θρησκεία και κατά κάποιο τρόπο έχαιραν μιας ιδιότυπης ασυλίας: δεν ήταν δυνατό να πωληθούν, αφού θεωρητικά είχαν αφιερωθεί σε θρησκευτικές και κοινωνικές υπηρεσίες. Ωστόσο αν και ο νόμος δεν επέτρεπε την πώληση, δεν απαγόρευε τη μεταβίβαση των Idjaretein περιουσιών από ένα επίτροπο σε έναν άλλο, πάντα με την έγκριση του τοπικού Mudir [που αργότερα καλούνταν Muhassebedji] του Ενκαφ. Κατ' αυτό τον τρόπο μια έκταση εγγραφόταν με μια ελάχιστη ετήσια δαπάνη για θρησκευτικούς λόγους [vakouf Idjare] στις Mevkoufe

περιουσίες, και η υπόλοιπη γη και τα εισοδήματά της ορίζονταν να αποδίδονται στον mutevelli της [Idjaretein] με δικαίωμα μεταβίβασης κατόπιν αμοιβής σε άλλο «ιδιοκτήτη» καθώς και με δικαίωμα κληρονομιάς για τους απογόνους του «αγοραστή».

Με αυτό τον τρόπο και με την ανοχή των τοπικών θρησκευτικών και διοικητικών αρχών επικράτησε η πρακτική οι περιουσίες να μεταβιβάζονται από ένα Mutevelli σε κάποιον άλλο και από την κατηγορία Idjare σε αυτή του Idjaretein. Η προστασία της περιουσίας υπό το καθεστώς Menkoufe δεν μεταβαλλόταν, αλλά ενώ ως Idjare τα έσοδα του καρπωνόταν κυρίως η θρησκεία και διαχειριζόταν το Evkaf, ως Idjaretein αποτελούσε ουσιαστικά περιουσία του mutevelli και για θρησκευτικούς σκοπούς κατέληγε ένα ασήμαντο ποσοστό των εσόδων του.⁴⁷ Η συγκεκριμένη πρακτική έγινε τόσο κοινή ώστε το 1869 εισηχθή σχετικός νόμος ο οποίος επέτρεπε την «μεταβίβαση» βακουφιών υπό εξαιρετικές περιπτώσεις.

Ιδιαίτερα έντονο ήταν το φαινόμενο για 60 περίπου χρόνια πριν την κατάληψη του νησιού από τους βρετανούς, επί της θητείας ως Mudir του Mehemet Akil. Έχοντας αποκτήσει τη θέση του μετά από δολοπλοκίες και δωροδοκώντας τους προϊσταμένους του επανειλημμένως, έμεινε στο αξίωμα του περί τα 40 χρόνια, διάστημα κατά το οποίο εμφανίστηκε το μεγαλύτερο ποσοστό των προαναφερθέντων μεταβιβάσεων-μετατροπών, ιδίως περιουσιών που ανήκαν στην κατηγορία Mazbuta.⁴⁸

⁴⁷ Βλέπε ENA, *ό.π.* σελ 11.

⁴⁸ Σύμφωνα με τη μαρτυρία του M. Seager, σε ερωτήσεις των Βρετανών σχετικά με την τύχη συγκεκριμένων περιουσιών βακουφιών, η στερεότυπη απάντηση των μουσουλμάνων θρησκευτικών αξιωματούχων «με ένα σήκωμα των ώμων» ήταν ότι «η απώλεια συνέβη κατά τη θητεία (τον καιρό) του Mehemet Akil». Κρίνοντας από τον αριθμό των Idjaretein βακουφιών που υπήρχαν κατά τη δική του θητεία στο νησί και κυρίως της διοικητικής κατηγορίας Mazbuta, ο Seager θεώρησε ότι το διάστημα της διοίκησης του συγκεκριμένου

Η διαδικασία μετατροπής ενός Idjare Mazbuta vakf σε Idjaretein περιελάμβανε την παρουσία μαρτύρων, οι οποίοι κατέθεταν ενόρκως σε Mehkemei Sheri δικαστήριο υπό την προεδρία του επαρχιακού καδή ότι η περιουσία ήταν καταγεγραμμένη λανθασμένα στη συγκεκριμένη κατηγορία και πως βάσει της δικής τους εμπειρίας αποτελούσε τμήμα Mulhaka βακουφιού. Ο καδής, που συχνά είχε δωροδοκηθεί, θα ήταν σε θέση να ελέγξει την ορθότητα των λεγομένων των μαρτύρων αντιπαράβαλλοντάς τα με το αρχείο του τοπικού Enkaf στο οποίο κρατούνταν τα σουλτανικά μπεράτια με τους ακριβείς όρους δημιουργίας των βακουφιών και το ιστορικό τους.

Τα έγγραφα αυτά βρίσκονταν υπό τον έλεγχο του Mehemet Akil στο πρόσφατο παρελθόν, ο οποίος και δεν αποκάλυπτε το πραγματικό τους περιεχόμενο. Κατόπιν ο καδής εξέδιδε την απόφαση του [Ilam] τρέποντας την περιουσία σε Idjaretein Mulhaka vakf, υπό την επιτροπεία προσώπων συγγενών ή φίλα προσκείμενων στο Mehemet Akil. Οι καταχρήσεις ετών συνέβαλλαν ώστε όταν πέθανε το 1860 οι συγγενείς του βρέθηκαν κάτοχοι εκτεταμένων ακίνητων περιουσιών. Μετά από καταγγελίες, ο Hadji Rifat Effendi από τη Λευκωσία μετέβη στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να καταγγείλει τους κληρονόμους του εκλιπόντα και να ακυρώσει τα Ilams (επικυρωτικές αποφάσεις) των καδήδων.

Οι καταγγελίες που έκανε, τόσο για περιουσίες που διεκδικούσε ο ίδιος, όσο και δρώντας ως πληρεξούσιος και άλλων μουσουλμάνων του νησιού, ερευνήθηκαν και ορισμένες μετατροπές που είχαν γίνει επί θητείας του Mehemet Akil ανακλήθηκαν. Ωστόσο οι συγγενείς του Mehemet Akil στην πλειοψηφία τους είχαν σπεύσει να πουλήσουν τις εκτάσεις γης που κατείχαν στο νησί, και μετά από διαδοχικές τέτοιες «μεταβιβάσεις» οι

μουσουλμάνου αξιωματούχου «αποτελέσε μια πολύ θλιβερή περίοδο για τα βακούφια της Κύπρου γενικά». Βλ. ENA, *ό.π.*

εκτάσεις βρέθηκαν να κατέχονται από αρκετούς ανθρώπους, πολλοί εκ των οποίων διαβιούσαν σε εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ως εκ τούτου ήταν αδύνατο πλέον για τη βρετανική διοίκηση του Ενκaf να τους εντοπίσει όλους, και κυρίως να επιδιώξει επανεξέταση της υπόθεσης με σοβαρές πιθανότητες να την κερδίσει.

Οι διοικητικές μεταρρυθμίσεις που ακολούθησαν το θάνατο του Mehemet Akil, αν και μείωσαν τις αρμοδιότητες του τοπικού Mudir, και ενίσχυσαν το Υπουργείο του Ενκaf με αυστηρότερη νομοθεσία και τακτικούς περιφερειακούς ελέγχους, κατά την άποψη του M. Seager δεν συνέβαλλαν στην ορθότερη λειτουργία των βακουφιών της Κύπρου. Απλώς μετακίνησαν το κέντρο βάρους της διεφθαρμένης εξουσίας, που ούτως ή άλλως εξακολούθησε να υφίσταται. Ο Mudir δεν ήταν πλέον σε θέση να καταχραστεί Mazbuta περιουσίες, αλλά αυτό στην ουσία συνέβαινε από την πίεση της Κωνσταντινούπολης για ολοένα και μεγαλύτερα πλεονασματικά έσοδα από αυτά.

Πέρα από το ζήτημα της είσπραξης των εσόδων, ο Mudir δεν είχε ιδιαίτερες άλλες αρμοδιότητες, οπότε δεν είχε αρκετά ενισχυμένο ρόλο ώστε να είναι σε θέση να πειθαρχήσει τους Mutevellis των mulhaka βακουφιών, για τους οποίους το Υπουργείο, μην έχοντας κάποιο άμεσο οικονομικό όφελος, δεν μεριμνούσε ιδιαίτερα. Ως εκ τούτου, στις πλείστες των περιπτώσεων οι Mutevelli κέρδιζαν την εύνοια του Mudir με δωροδοκίες εξασφαλίζοντας μεγαλύτερα κέρδη από την ελλιπή εφαρμογή των θρησκευτικών νόμων στη διαχείριση των περιουσιών τους.

Η συγκεκριμένη τακτική έγινε εμφανής για τους Βρετανούς διοικητικούς υπαλλήλους όταν, μετά την αιφνίδια και σε μικρό χρονικό διάστημα κατάληψη του νησιού, διαπίστωσαν σύμφωνα με τον βρετανό επίτροπο ότι «οι πολυάριθμοι νόμοι και κανόνες που υπήρχαν για τη διοίκηση των βακουφιών εφαρμόζονταν σπάνια. Τα αρχεία του Ενκaf ήταν τόσο παραμελημένα που λίγες ορθές πληροφορίες μπορούσαν να

προέλθουν από αυτά. Η πλειοψηφία των mutevelli είχε χρόνια να παραδώσει ετήσιο ισολογισμό. Το θησαυροφυλάκιο του Evkaf ήταν άδειο, τεμένη και κτίρια είχαν σχεδόν ερειπωθεί, τα σχολεία ήταν παραμελημένα. Ότι ήταν συνδεδεμένο με τη θρησκεία είχε υποστεί σημαντικό πλήγμα. Όλα τα συμφέροντα και οι ανάγκες (ενν. της θρησκείας) είχαν υποταχθεί στην πλεονεξία του Υπουργείου της Κωνσταντινούπολης και στις αρπακτικές προθέσεις των mutevellis που στις πλείστες περιπτώσεις ήταν επίτροποι των περιουσιών τους μόνο κατ' όνομα».⁴⁹

Τα συμπεράσματα του M. Seager, βασίστηκαν σε μια εκτεταμένη και εμπεριστατωμένη έρευνα, τα στατιστικά στοιχεία της οποίας ήταν διασταυρωμένα και στην πλειοψηφία τους αδιαμφισβήτητα. Οι προθέσεις ωστόσο του ιδίου και της κυβέρνησης που εκπροσωπούσε θα μπορούσαν να τεθούν υπό αμφισβήτηση, κατ αρχήν από την τοπική κοινωνία και εν συνεχεία από την οθωμανική κυβέρνηση. Ως εκ τούτου, πριν από οιαδήποτε παρεμβατική διαδικασία στα εσωτερικά διοικητικά ζητήματα της μουσουλμανικής κοινότητας, ο Βρετανός αξιωματούχος αναζήτησε μια ισχυρή επιχειρηματολογία, που θα νομιμοποιούσε τις μεταρρυθμίσεις που προτίθετο να εισάγει στους διοικητικούς του προϊσταμένους στη Λευκωσία και το Λονδίνο αρχικά και στην μουσουλμανική κοινότητα στη συνέχεια.

Η νομιμοποίηση για τις μεταρρυθμίσεις της βρετανικής εξουσίας στο μηχανισμό διαχείρισης των βακουφιών του νησιού βρέθηκε σύμφωνα με την προσέγγιση του στο οθωμανικό διοικητικό προηγούμενο. Η διαφθορά της οθωμανικής κυβέρνησης και η απληστία των ντόπιων αξιωματούχων οδήγησαν τα βακούφια του τόπου στην παρακμή, το Evkaf ως ίδρυμα στην ένδεια και έπληξαν εν γένει «τα πάντα σχετικά με τη θρησκεία». Επομένως ήταν απαραίτητο να γίνουν μεταρρυθμίσεις, οι οποίες θα βοηθούσαν στην οικονομική ανάπτυξη των βακουφιών και του Evkaf και κατά συνέπεια και της θρησκείας. Η αντίφαση βρισκόταν στην άποψη του M. Seager ότι μια

⁴⁹ Βλ. ENA, ό.π. σελ 12.

μη μουσουλμανική κυβέρνηση, κοσμική στη διάρθρωση της, θα μπορούσε να βοηθήσει περισσότερο τη μουσουλμανική θρησκεία και τα ιδρύματά της από την οθωμανική κυβέρνηση που προηγήθηκε.

Ο Βρετανός επίτροπος θεώρησε απαραίτητη την εισαγωγή μεταρρυθμίσεων που θα έθιγαν κερτημένα δικαιώματα ετών, βασισμένα στο θρησκευτικό εθιμικό δίκαιο.⁵⁰ Ένα δίκαιο που προϋπήρχε της εξουσίας που προσπαθούσε να εγκαθιδρύσει στο νησί. Ως εκ τούτου προσπάθησε να νομιμοποιήσει τις προθέσεις του στο επιχείρημα ότι όλα γίνονται για τη θρησκεία και τη σωτηρία των θρησκευτικών ιδρυμάτων του νησιού, του συνόλου των θρησκευτικών περιουσιών του (Evkaf) και τελικά της κοινότητας.

Σε αυτή την προσπάθεια ο επίτροπος επανέλαβε την επιθυμία του η βρετανική κυβέρνηση να αναλάβει ενεργό ρόλο ενισχύοντας τον ίδιο και τον μουσουλμάνο επίτροπο [muhasebedji], Khouloussi Effendi. Ιδιαίτερα στο ζήτημα της εποπτείας των mulhaka περιουσιών που βάσει νόμου αποτελούσε αποκλειστικό καθήκον του επιτρόπου, έσπευσε να υπονομεύσει τις ικανότητες του Şekerzade Esseid Ahmet Khouloussi Eff. εμμένοντας στην κυβερνητική συνδρομή: «ο αξιωματούχος που ανέλαβε τη θέση του muhasebedji του Evkaf διορίστηκε μικρό διάστημα πριν την κατάληψη του νησιού από τους Βρετανούς, και αναγνωρίζει με ειλικρίνεια την ανικανότητα του να μεταρρυθμίσει αυτό το τμήμα χωρίς κυβερνητική βοήθεια».⁵¹

Προκειμένου να ολοκληρωθεί η απογραφή των βακουφικών περιουσιών ταχύτερα και ταυτόχρονα να διασφαλιστεί η πειθαρχία όλων των mutevellis στη διαδικασία, ο M. Seager ζήτησε από τους Βρετανούς επαρχιακούς διοικητές [District Commissioners] να καταγράψουν όλα τα

⁵⁰ Η συγκεκριμένη ενότητα της αναφοράς έκλεισε με το εύληπτο: «τέτοια κατάσταση απαιτεί άμεση αντιμετώπιση και θεραπεία». Βλ. ENA, ό.π. σελ 12.

⁵¹ ENA, ό.π.

mulhaka enkaf στη δικαιοδοσία τους, και να ελέγξουν την ύπαρξη τίτλων ιδιοκτησίας ή διορισμού [kotchan ή kocan] των *mutevelli*. Σε κάθε επαρχία ορίστηκε συγκεκριμένη ημερομηνία κατά την οποία όλοι οι επίτροποι βακουφιών όφειλαν να παρουσιαστούν στη διοίκηση προσκομίζοντας τίτλους της περιουσίας και το ιστορικό τους.

Στη Λάρνακα απογράφηκαν 22 mulhaka βακούφια εκ των οποίων μόνο 3 ήταν Meshroutiet (απέδιδαν στο *mutevelli* τους μισθό ενώ το πλεόνασμα έμενε στο *vakf*) ενώ τα υπόλοιπα 19 ήταν non Meshroutiet ή Vakfouna (το πλεόνασμα ανήκε στο διαχειριστή της περιουσίας). Από το σύνολο των *mutevelli* μόνο τέσσερις διέθεταν έγγραφα που αποδείκνυαν την ιδιότητα τους και το είδος της περιουσίας του *vakf*.⁵² Οι συγκεκριμένοι

⁵² Η λεπτομερής λίστα με τα mulhaka βακούφια της επαρχίας Λάρνακας είναι στον πίνακα που ακολουθεί. Η γη μετριόταν σε donoum ή donum (1000 donums: 10.000 εκτάρια). Εάν ο *mutevelli* κάποιου βακουφιού δεν ήταν σε θέση να εκπληρώσει τα καθήκοντα του λόγω απουσίας από το νησί ή άλλου κωλύματος, είχε το δικαίωμα να ορίσει πληρεξούσιο επίτροπο [vekeel] ο οποίος θα εξασκούσε τα καθήκοντα του. Μέσω *vekeel* ασκούσαν συχνά τα καθήκοντα τους γυναίκες επίτροποι, αλλά και όσοι είχαν κάποιο βακούφι στην Κύπρο αλλά ζούσαν σε άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας. Βλ ENA, ό.π. σελ 46.

Ονομασία βακουφιού	Τοποθεσία	Mutevelli	Αφιέρωση	Αποδεικτικά έγγραφα	Meshroutiet/ non Meshroutiet	Περιουσία βακουφιού	Σχολεία/ πληρωμή δασκάλων
Bekir Pasha	Larnaca	Fuad (vekeel)	Παροχή νερού σε σχολείο	Vakfiye/κληρονομιά	M	10 σπίτια, 2,500 donoums γη 20 δέντρα Idjare & 3 σπίτια 4 καταστήματα idjaretcin	Συντηρείται σχολείο Ο δάσκαλος συντηρείται από το βακούφι
Touzla Djami	Scala	Zia	Τέμενος	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	164 δέντρα και 15.961 πιάστρες μετρητά	Συντηρείται σχολείο Ο δάσκαλος συντηρείται από το βακούφι & την κυβέρνηση
Turabe Tekke Aleminou djami	Scala Aleminou	Sheikh Ali Halil Emin Ali	Tekke Τέμενος	Berat-κληρονομιά Χωρίς έγγραφα, διορισμός	M N.M.	191 donums γη και 137 δέντρα, Idjare 63 δέντρα & 7,140 πιάστρες	Συντηρείται σχολείο Ο δάσκαλος συντηρείται από το βακούφι
Klavia	Klavia	Kara Hussein	Τέμενος	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	15 donums & 71 δέντρα, 5,700 piastres	

αριθμοί ενισχύουν όσα υποστήριξε περί διαφθοράς των τοπικών αρχών με την έκθεση του ο M. Seager. Δεν ήταν τυχαίο ότι όλοι οι επίτροποι που δε διέθεταν έγγραφα που να επιβεβαιώνουν την ιδιότητα τους, είχαν non Meshroutiet βακούφια, με σημαντικές περιουσίες σε μετρητά, μικρές

Vouda	Vouda	Emin Ali Hadji Mustap ha	Τέμενος	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	3 donums, 10 δέντρα, 1,198 πιάστρα Idjare		
Rehem Baba	Larnaca	Sheika Ali Said	Τάφος	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	60 donums Idjare		
Pila	Pila	Mustap ha Mehmet	Τέμενος	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	30 donums Idjare		
Mormeneksh ekh	Mormeneksh ekh	Emin Ali bin Msutap ha	Τέμενος	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	17 donums 20 δέντρα, 12,032 πιάστρα		
Coufinou	Coufinou	Ali Emin Mustap ha	Τέμενος	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	28 δέντρα, 5,299 πιάστρα	Συντηρ είται σχολείο	Ο δάσκαλος αμείβεται από τους χωρικούς
Ayafotia	Ayafotia	Meheme t Mustap ha	Τέμενος	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	26 δέντρα 22,129 πιάστρα		
Hadji Ibrahim Agha Djami Kebir	Larnaca	Rechad Bey	Mevlood	Berat- κληρονομιά	M	1 σπίτι, 6 καταστήματα		
	Larnaca	Ahmed Hafuez Ali	Τέμενος	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	18 καταστήματα, 195 δέντρα, 15,338 πιάστρα	Συντηρ είται σχολείο	Ο δάσκαλος συντηρείται από το βακούφι & την κυβέρνηση Ο.π.
Calavasso	Calavasso	Meheme t Salih	Τέμενος	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	100 donoums & 498 δέντρα, 3,719 πιάστρα	Ο.π.	
Pyrgho	Pyrgho	Carib Mustap ha	Mesdjid	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	5 donums 22 αλώνια 400 πιάστρα	Ο.π.	Ο δάσκαλος αμείβεται από τους χωρικούς
Chivassil	Chivassil	Hadji Bairain Dai	Τέμενος	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	1 donoum γη, 54 δέντρα, 14,045 πιάστρα		
Menouya	Menouya	Meheme t Dai	Mesdjid	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	34 δέντρα 1,232 πιάστρα		
Dohni	Dohni	Meheme t Mustap ha	Τέμενος	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	33 donums γη, 213 δέντρα 1,462 πιάστρα	Συντηρ είται σχολείο	Ο δάσκαλος συντηρείται από το βακούφι
Tatta Sou	Tatta Sou	Hassan	Τέμενος	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	48 δέντρα, 2,352 πιάστρα		
Zelia	Zelia	Osman Agha	Mesdjid	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	30 donums γη 224 πιάστρα		
Aya Theodoro	Aya Theodoro	Mukhtar	Mesdjid	Χωρίς έγγραφα, διορισμός	N.M.	1 σπίτι		Ο δάσκαλος αμείβεται από τους χωρικούς
Hala Sultan Tekke	Larnaca	Hadji Hussein	Tekke	Vakfiye& Berat, διορισμός	N.M	2 σπίτια, 12 καταστήματα, 2,646 donums γη, 1 μύλος, 1311 δέντρα		

παροχές σε θρησκευτικά ιδρύματα και είχαν καταλάβει τις θέσεις τους μετά από δικαστική απόφαση των τοπικών θρησκευτικών αρχών και όχι από κληρονομιά. Αντίστοιχα ήταν τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την απογραφή στις υπόλοιπες επαρχίες του νησιού.⁵³

Κατόπιν αυτών ο Βρετανός αξιωματούχος επανήλθε εντονότερα στις προτάσεις του για μεταρρυθμίσεις στον τρόπο διοίκησης των βακουφιών του νησιού, θεωρώντας ότι είχε πλέον αποδείξει ότι αυτό που ήταν απαραίτητο για την «θεραπεία» των θρησκευτικών ιδρυμάτων του νησιού ήταν η αλλαγή του νομικού πλαισίου λειτουργίας τους. Υπογράμμισε για άλλη μια φορά ότι τα χωριτικά συμβούλια [Medjlis Idare] ήταν προσηλωμένα στην παλαιά διοίκηση και στο υπουργείο του Evkaf, ως εκ τούτου δεν έδειχναν διάθεση να πειθαρχήσουν στα κελεύσματα της νέας εξουσίας.

Σε αυτή την τάση παρασύρθηκαν και οι διάφοροι επίτροποι οι οποίοι «αν και στο παρελθόν πειθαρχούσαν στις αποφάσεις του μουφτή και του καδή ακόμη και αν δεν συμφωνούσαν μαζί τους, τώρα βλέποντας ότι η εξουσία έχει ανατεθεί σε δύο νέους αξιωματούχους που δεν είναι νομικοί (δηλ. εξοικειωμένοι με το θρησκευτικό δίκαιο) αντιδρούν στις εντολές μας διαρκώς. Η αντίδραση τους συνίσταται στο να λαμβάνουν τις αποφάσεις μας και να μην συμμορφώνονται, να αρνούνται να παραδώσουν αρχεία που ζητούμε, να κάνουν συλλογικές καταγγελίες για το Khouloussi eff στην Εξοχότητά σας (ενν. τον Υπατο Αρμοστή) και πιο πρόσφατα να στραφούν νομικά ενάντια στο Muhasebedji».⁵⁴

⁵³ Για τις απογραφές των βακουφικών περιουσιών των επαρχιών Λεμεσού, Πάφου, Αμμοχώστου, Κυρήνειας που την περίοδο υπογραφής της σύμβασης της Κύπρου η οθωμανική κυβέρνηση διεκδίκησε ως αποκλειστική περιουσία του Σουλτάνου, βλέπε παράρτημα 3, ENA FO 421/31.

⁵⁴ Οι λόγοι για τους οποίους οι μουσουλμάνοι θρησκευτικοί αξιωματούχοι (καδής, μουφτής, mutevelli βακουφιών) στράφηκαν κυρίως ενάντια στο μουσουλμάνο muhasebedji

Η βασική αντίδραση που οι δύο επιτροπείς αντιμετώπισαν προήλθε από τους οθωμανούς θρησκευτικούς αξιωματούχους, οι οποίοι γνώριζαν το θρησκευτικό δίκαιο, και μπορούσαν να αντιπαρατεθούν με επιχειρήματα στις μεταβολές που ο M. Seager προσπαθούσε να επιφέρει. Και εφόσον ο νόμος δεν είχε αλλάξει, οπότε εφετική εξουσία σε όλες αυτές τις διενέξεις, έστω και τυπικά, εξακολουθούσε να είναι το υπουργείο του Evkaf και η οθωμανική κυβέρνηση, ο βρετανός επιτροπός είχε σημαντικές δυσκολίες να αντιπαρατεθεί στις κινήσεις τους.

Καθώς η γενική θέση της βρετανικής κυβέρνησης ήταν η διατήρηση των υφιστάμενων νόμων, ο επιτροπός προσέγγισε το θέμα προσεκτικά: «υποθέτοντας ότι η κυβέρνηση του νησιού έχει δικαίωμα να νομοθετεί, και γνωρίζοντας ότι οι νόμοι του νησιού υπάρχει η πρόθεση να παραμείνουν ως έχουν, θα πρότεινα να εισαχθεί μια σύντομη οδηγία, που θα καθορίζει ακριβώς τις αρμοδιότητες του muhasebedji απέναντι στο Medjlis Idare, ιδιαίτερα για το θέμα της εξέτασης της διατήρησης ή όχι ορισμένων επιτροπειών».⁵⁵

Κατά την άποψη του, οι αρμοδιότητες του muhasebedji ήταν ανάγκη να περιγραφούν ακριβώς, καθώς ήταν πολύ πιο εκτεταμένες από το παρελθόν, και κυρίως να τονιστεί ότι εφετική νομική εξουσία στο νησί είχε η βρετανική διοίκηση και ο Ύπατος Αρμοστής. Βασική του επιδίωξη, να υπάρξει επαρκής κυβερνητική κάλυψη στους νέους διοικούντες το ίδρυμα απέναντι στους *sofía*, τους θρησκευτικούς αξιωματούχους της κοινότητας.

Το ίδιο ίσχυε και για τη διαδικασία ορισμού νέου *mutevelli*, το ρόλο του Υπουργείου στην τελική έγκριση της διαδικασίας διορισμού του οποίου είχε πλέον ο Αρμοστής του νησιού, οπότε στο μέλλον δεν θα εκδίδονταν πλέον Berat για το διορισμό τους. Καταργώντας τη συγκεκριμένη διαδικασία, ο επιτροπός προσπαθούσε να ακυρώσει άλλο ένα

και όχι στο Βρετανό, θα αναλυθούν στο επόμενο κεφάλαιο της παρούσης εργασίας. Βλ. ENA, *ό.π.* σελ 63.

⁵⁵ Βλ. ENA, *ό.π.*

από τα επιχειρήματα της οθωμανικής κυβέρνησης με τα οποία ήγειρε και πάλι δικαιώματα στην είσπραξη χρημάτων από τα βακούφια του νησιού, την καταβολή δηλαδή αμοιβής εκ μέρους των *mutevelli* για την έκδοση και διατήρηση των *Berat* που αποτελούσαν την αναγνώριση της ιδιότητας τους από την πλευρά της οθωμανικής κυβέρνησης. Το επιχείρημα του ήταν για άλλη μια φορά στα όρια της νομιμότητας καθώς η συγκεκριμένη νομική διαδικασία δεν είχε καταργηθεί επίσημα, είχε στην πράξη ωστόσο σταματήσει να εφαρμόζεται, καθώς το τοπικό *Enkaf* επικύρωνε τους διορισμούς μέσω της βρετανικής διοίκησης. Η επίσημη απάντηση προς την οθωμανική κυβέρνηση ήταν ότι από τον αρχή της διακυβέρνησης του νησιού από τους βρετανούς δεν είχε ζητηθεί η έκδοση τέτοιου εγγράφου και ως εκ τούτου δεν υπήρχε κάποια αμοιβή που το Υπουργείο του *Enkaf* να δικαιούται.⁵⁶

Ο M. Seager απέδωσε τη συγκεκριμένη απαίτηση της οθωμανικής κυβέρνησης σε αναφορές των θρησκευτικών αξιωματούχων της κοινότητας και στη διάθεση της να ανακόψει τις αλλαγές που δρομολογούνταν. Οι αντιδράσεις των *mutevelli* και του *chief cadi* (αρχικαδή, καδή της Κύπρου) της κοινότητας οφείλονταν κυρίως στο γεγονός ότι ως

⁵⁶ Το βασικό επιχείρημα του Βρετανού επιτρόπου ήταν ότι, αν και βάσει νόμου για κάθε διορισμό ήταν απαραίτητη η έκδοση –μετά από συγκεκριμένη προαναφερθείσα διαδικασία- ενός *berat* – και η καταβολή ενός πολύ υψηλού ποσού γι αυτό από το *mutevelli* που το ζητούσε- ο νόμος αυτός δεν εφαρμόζοταν πάντοτε. Οι λίγοι μουσουλμάνοι του νησιού που το έκαναν απέβλεπαν στην εφ' όρου ζωής ασυλία που το συγκεκριμένο έγγραφο προσέφερε. Ο διορισμός τους δεν ήταν δυνατό να ανακληθεί «για γενικούς οικονομικούς ή διαχειριστικούς λόγους» αλλά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις αποδεδειγμένης παραβατικής συμπεριφοράς από την πλευρά τους, λόγου χάρη κατάχρηση χρημάτων ή κλοπή. Επομένως το συγκεκριμένο έγγραφο καθιστούσε τους κατόχους του «άτρωτους» στις μεθοδεύσεις της τοπικής διοικητικής εξουσίας, και δεν ήταν τυχαίο ότι οι λίγοι μουσουλμάνοι του νησιού που τα κατείχαν ήταν θρησκευτικοί αξιωματούχοι οι οποίοι προσέφεραν τις υπηρεσίες τους σε πολλές και διαφορετικές διοικητικές θέσεις, πάντοτε αμειβόμενοι ως *mutevelli* από πολλά και διαφορετικά βακούφια. Βλ ENA, ό.π. σελ 64.

αποτέλεσμα της γενικής απογραφής των βακουφιών του νησιού οι δύο νέοι επικεφαλής του τοπικού Evkaf -με την εμφανή πρωτοβουλία του βρετανού- προχώρησαν στην απόλυση πολλών mutevelli για τους οποίους έκριναν ότι αμελούσαν τα καθήκοντα τους.

Επειδή οι επιτροπείς θεώρησαν ότι δεν υπήρχαν αντίστοιχα αρκετοί «καλοί και τίμιοι άνδρες» για να τους ανατεθούν οι επιτροπείες των περιουσιών, τις ανέθεσαν συνολικά σε δύο μόνο άτομα, το Hadji Nouri Effendi, υπάλληλο [Djabi] του Evkaf και στο Samih Effendi.⁵⁷ Παρά την μεγάλη αντίδραση από την πλευρά των απολυμένων επιτρόπων και των θρησκευτικών αρχών της κοινότητας που υποστήριζαν ότι μια τέτοια πράξη ήταν εντελώς αντίθετη με τους θρησκευτικούς νόμους της Sheria, ο M. Seager επέμεινε στην απόφαση του. Υποστήριζε μάλιστα ότι στο μέλλον η λογική διαχείρισης θα έπρεπε να κινηθεί σε αυτό το πλαίσιο, δηλαδή στη συγκέντρωση της διαχείρισης των θρησκευτικών περιουσιών σε λίγα και έμπιστα στη διοίκηση άτομα.

Κατά αυτό τον τρόπο θα εξασφαλιζόταν ο αποτελεσματικότερος έλεγχος τους και θα μειώνονταν τα διαχειριστικά έξοδα. Γενικότερη πρόθεση του επιτρόπου για αύξηση των εσόδων του Evkaf, η σταδιακή

⁵⁷ Στον πίνακα που ακολουθεί καταγράφηκαν οι περιουσίες που το 1882 διοικούνταν από το Evkaf (αν και mulhaka) μέσω διορισμένων από το τμήμα επιτρόπων. Βλ. ENA, *ο.π.* σελ. 5.

Αριθμός βακουφίων	Περιγραφή διοίκησης	Idjare Vahide	Idjaretein
5	Mazbuta υπό τη διοίκηση του Evkaf	6 σπίτια 5 καταστήματα 9 donoum γη, τα ενοίκια 5 αγροκτημάτων η δεκάτη 5 εκτάσεων	36 σπίτια, 168 καταστήματα, 526 donoum γη, 26 μύλοι, δικαιώματα ύδρευσης, 5 αγροκτήματα
16	Λευκωσία. Vakf που διοικούνται από το Evkaf μέσω του Nouri eff	6 σπίτια, 22 καταστήματα 157 donoum γη 1 μύλος, 413 δέντρα, 1 αλώνι, δικαιώματα σε ύδρευση (92 ώρες σε 22 ημέρες), 155,720 πιάστρα υπό δανεισμό	1 σπίτι, 14 καταστήματα, 14 donoum γη,
9	Λευκωσία. Vakf που διοικούνται από το Evkaf μέσω του Samih eff	57 donoum γη, 1 μύλος, 82 δέντρα, δικαιώματα ύδρευσης, 565,666 πιάστρα υπό δανεισμό	
1	Λάρνακα. Vakf που διοικούνται μέσω του Hussein eff	2 σπίτια, 12 καταστήματα, 2,547 donoums γη, 1,318 δέντρα	
1	Λάρνακα Vakf που διοικούνται μέσω του Youssouf Zia eff	1 σπίτι, 164 δέντρα	

κατάργηση των μικρών βακουφιών των χωριών που παρουσίαζαν μηδενικά έσοδα λόγω των μικρών περιουσιών τους και των διαχειριστικών εξόδων συντήρησης, καθώς και η ανάθεση περισσότερων ελεγκτικών αρμοδιοτήτων στους επαρχιακούς επιτρόπους για τον καλύτερο έλεγχο περιουσιών που δεν βρίσκονταν σε κεντρικά ή εύκολα προσβάσιμα σημεία του νησιού.

Ειδική μνεία θα πρέπει να γίνει σε αυτό το σημείο στα βακούφια που είχαν περιουσία σε μετρητά, τα οποία βάσει νόμου επιτρεπόταν να δανείζονται σε μουσουλμάνους και χριστιανούς με μικρό τόκο, συνήθως 15%. Λειτουργούσαν ουσιαστικά σαν τράπεζες, διευκολύνοντας τους μικρούς καλλιεργητές και εμπόρους, οι οποίοι απέφευγαν έτσι να καταφύγουν σε τοκογλύφους που δάνειζαν με πολύ υψηλότερο τόκο.

Ο επίτροπος έχοντας μόνο την πρόοδο και αύξηση των κερδών των βακουφικών κεφαλαίων υπόψη του, ήταν αντίθετος σε αυτή την πρακτική, η οποία όντως δεν απέδιδε σημαντικά κέρδη στα βακούφια. Όσοι λάμβαναν αυτά τα μικρά δάνεια, ήταν συνήθως φτωχοί και αν και στην πλειοψηφία τους επέστρεφαν τα δάνεια που είχαν λάβει, καθυστερούσαν τις πληρωμές τους πολύ περισσότερο από το προσυμφωνημένο χρόνο αποπληρωμής. Επιπλέον η διαδικασία διαπραγμάτευσης των δανείων και ελέγχου της σταδιακής αποπληρωμής του απασχολούσε προσωπικό του τμήματος και δημιουργούσε αρκετά διαχειριστικά έξοδα τα οποία ο επίτροπος επιθυμούσε να αποφύγει.

Η πρόταση του ήταν τα χρήματα να τοποθετηθούν ως καταθέσεις σε τράπεζα, ώστε να έχουν ασφαλή και μεγαλύτερα κέρδη από τόκους, τα οποία θα τοποθετούνταν εκ νέου σε επενδύσεις για λογαριασμό των θρησκευτικών περιουσιών στις οποίες ανήκαν. Μακροπρόθεσμα, η συγκεκριμένη στρατηγική θα απέδιδε περισσότερα κέρδη για την κοινότητα. Στη συγκεκριμένη οπτική ήταν εμφανής τόσο η αποικιοκρατική προσέγγιση από την πλευρά του M. Seager ενός ζητήματος ιδιαίτερα

ευαίσθητου για την οικονομική ισορροπία των δύο κοινοτήτων του νησιού και ιδιαίτερα της μουσουλμανικής, αλλά και της πίεσης που υφίστατο προκειμένου το Enkaf ως κυβερνητικό τμήμα πλέον, να παρουσιάσει σύντομα ισολογισμό με κέρδη. Ενώ τα εισοδήματα του τμήματος προέρχονταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία από τα Mazbuta βακούφια, διαχειριστικά έξοδα για προσωπικό και συντήρηση αρχείου έγιναν και για τις δύο βασικές κατηγορίες, κυρίως δε για τις Mulhaka περιουσίες που ήταν συντριπτικά περισσότερες και διοικητικά πιο πολύπλοκες. Κατά συνέπεια ήταν λογική η προσπάθεια του επιτρόπου να έχει τη μείωση τέτοιου είδους δαπανών ως πρώτη του προτεραιότητα.⁵⁸

Στο υπόμνημα που υπέβαλλε στον Υπάτο Αρμυστή στις 15 Νοεμβρίου 1882, ως γενικό συμπέρασμα της αναφοράς του, συνόψισε και τις προτάσεις του αναφορικά με το τμήμα που είχε αναλάβει. Κατά την άποψη του η βρετανική διοίκηση στο θέμα των βακουφιών της Κύπρου θα έπρεπε να ακολουθήσει το παράδειγμα των Ρώσων και την αντιμετώπιση των βακουφικών περιουσιών στις ασιατικές κτήσεις της αυτοκρατορίας που πέρασαν στη δικαιοδοσία τους.

Αντί δηλαδή να δώσουν σημασία στα ποικίλα νομικά δικαιώματα, θρησκευτικά συναισθήματα και διοικητικά προβλήματα που απέρρεαν από τη διαχείριση τέτοιων περιουσιών, να τις καταργήσουν άπαξ και δια παντός, πληρώνοντας αποζημίωση στους εμπλεκόμενους πληθυσμούς σύνομη με τη θρησκευτική τους νομοθεσία και να αναλάβουν αποκλειστικά τη διαχείριση τους. Οι προτάσεις του επιτρόπου έτειναν προς αυτή την τελική λύση. Εφόσον η κυβέρνηση δεν επιθυμούσε να προβεί σε μια τόσο ριζική αλλαγή, τότε η ίδια λύση θα έπρεπε να προσεγγιστεί σταδιακά. Ένα πρώτο βήμα ήταν η ανάληψη της διοίκησης των βακουφιών χωρίς επιτρόπους από το Enkaf και η συνολική διαχείριση τους μέσω έμμισθων υπαλλήλων του τμήματος. Η πρακτική αυτή θα

⁵⁸

Βλ. ENA, σελ. 68.

μπορούσε να συνεχιστεί και να γενικευτεί για όλα τα βακούφια του νησιού.

Μόνο εμπόδιο ο επίτροπος θεώρησε «την ανασφάλεια της παραμονής μας στο νησί, αλλά αν αυτό το πρόβλημα αντιμετωπιστεί δεν βλέπω κάποιο άλλο». Αναλαμβάνοντας μάλιστα τη διοίκηση των βακουφιών, η βρετανική κυβέρνηση θα ήταν σε θέση να καθησυχάσει τους μουσουλμάνους του νησιού ότι δεν επίκειται παραχώρηση του νησιού στην Ελλάδα, οπότε «ικανείς δεν θα είχε αντίρρηση». Γενικεύοντας, οι ενοικιαστές των βακουφικών περιουσιών θα νοίκιαζαν τα κτήματα τους από την κυβέρνηση, πληρώνοντας φόρο εκμίσθωσης σε αυτή με καλύτερο τόκο, για να διαπιστώσουν ότι «η κυβέρνηση είναι καλύτερος κύριος (αφέντης) από το Evkaf.

Αντίστοιχα οι mutevelli θα τρέπονταν σταδιακά σε κυβερνητικούς υπαλλήλους, λαμβάνοντας κρατικό μισθό και πληρώνοντας τους φόρους τους κατευθείαν στις βρετανικές κυβερνητικές υπηρεσίες αντί του θρησκευτικού ή κοινωφελούς έργου που προσέφεραν ως τότε. Τέλος οι θρησκευτικοί λειτουργοί θα μισθοδοτούνταν απευθείας από τη διοίκηση και όχι από το Evkaf.

Κατά την άποψη του επιτρόπου: «εφόσον θα πληρώνονται, δεν έχει σημασία από πού θα προέρχεται ο μισθός τους. Και όσο βλέπουν τα τεμένη τους να συναγωνίζονται τις χριστιανικές εκκλησίες που τα περιβάλλουν, (από άποψη επισκευών και καλής συντήρησης) θα (πρέπει/ οφείλουν να) είναι πολύ χαρούμενοι που τα θρησκευτικά τους κτίρια είναι υπό τη φροντίδα της κυβέρνησης. Ως ανταπόδοση γι αυτό, η κυβέρνηση θα λάβει το σύνολο των Mazbuta και Mulhaka βακουφιών από τότε και στο εξής ως πληρεξούσιος διαχειριστής».⁵⁹

Η πρόταση του επιτρόπου περιελάμβανε και συνολική νομική μεταρρύθμιση – κατάργηση της θρησκευτικής νομοθεσίας: « Αν για μία φορά γίνει αποδεκτό ότι έχουμε το δικαίωμα να αλλάξουμε τους νόμους

⁵⁹ Βλ. ENA, “Chapter III, Conclusion” ό.π. σελ 3.

που διέπουν τα βακούφια, γιατί να μην τους αλλάξουμε όλους; Όσο συντομότερο τα βακούφια πάψουν να υπάρχουν στο νησί, τόσο το καλύτερο για όλους. Ειδάλλως δεν θα υπάρξει τέλος στη συνεχή επαγρύπνηση που η διαχείριση των βακουφιών απαιτεί. Μια φορά αν χαλαρώσει κανείς τον έλεγχο, σε έξι μήνες θα επικρατεί το απόλυτο χάος».⁶⁰

Η αποικιοκρατική προσέγγιση του βρετανού αξιωματούχου – ο οποίος το χρονικό διάστημα σύνταξης της απογραφής εκτελούσε και χρέη αναπληρωτή διοικητή [commissioner]- ήταν διάχυτη σε όλη την επιστολή που επέλεξε να χρησιμοποιήσει ως επίλογο στην έκθεση του. Η προσπάθεια για σταδιακή διείσδυση της βρετανικής διοίκησης στους θεσμούς της μουσουλμανικής κοινότητας και κυρίως στα ζητήματα των βακουφικών περιουσιών και του *Enkaf* έγινε σε μεγάλο βαθμό όπως πρότεινε ο Βρετανός επίτροπος και αντίστοιχα συνεχίστηκε όπως προέβλεψε στα επόμενα χρόνια.

Βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στον κοινοτικό διαχωρισμό, όπως υπαινίχθηκε ξεκάθαρα ο M. Seager και στην αποικιοκρατικής λογικής εκμετάλλευση των οικονομικών μέσων της μουσουλμανικής ιδίως κοινότητας, για τον στενότερο οικονομικό έλεγχο της. Σε κάθε περίπτωση, το μέσο που συνέτεινε στην ανάληψη αυτού του ελέγχου, το *Enkaf*, αποτέλεσε με το πέραςμα το χρόνου και το εστιακό σημείο αντίδρασης του συνόλου σχεδόν της κοινότητας στις βρετανικές μεθοδεύσεις.

Το γεγονός ότι η βρετανική διοίκηση αντιμετώπισε τις κοινότητες του νησιού από τις αρχές της παρουσίας της σε αυτό ως χωριστά πληθυσμιακά, κοινωνικά και οικονομικά υποσύνολα, είχε ως αποτέλεσμα αφενός τη διατήρηση του κοινοτικού – θρησκευτικού πλαισίου του *millet* με τις βασικές του παραμέτρους ανέπαφες αλλά και μια ενδοσκοπική διάθεση από την πλευρά των δύο κοινοτήτων. Ιδιαίτερα η μουσουλμανική κοινότητα βρισκόταν στη δύσκολη θέση να επαναπροσδιορίσει τη θέση και

⁶⁰ Βλ. ΕΝΑ,ό.π.

το ρόλο της στο νέο πλαίσιο εξουσίας και ταυτόχρονα να αφομοιώσει τις ραγδαίες αλλαγές που κάτω από τον κοινοτικό μανδύα εισήγαγε η νέα διοίκηση.

Από την άλλη πλευρά, η μουσουλμανική κοινότητα, αναμένοντας ευνοϊκές για την ίδια αλλαγές, τις οποίες μάλιστα είχε χαιρετίσει με την άφιξη της νέας εξουσίας στο νησί και ανέμενε προοικονομώντας θετικές εξελίξεις, απογοητευόταν σταδιακά, και το κυριότερο: αντιλαμβανόταν τη «σύννοικη» κοινότητα των μουσουλμάνων ως την πρώην ηγεμονεύουσα τάξη, με την οποία όφειλε να αντιπαράβάλει μόνο ενδεχόμενες δικές της «ζημίες» υπό το νέο καθεστώς. Ήταν όμως ξεκάθαρο ότι κάθε κοινότητα κήδονταν της δικής της μοίρας.

Ενδεικτική και γι αυτό χρήσιμη να παρατεθεί εμβόλιμα εδώ, ήταν η αντίδραση του Μητροπολίτη Κιτίου, στη βρετανική λογική της εφαρμογής του νόμου, που θεώρησε ότι είχε θίξει άμεσα τον ίδιο και τον ορθόδοξο κλήρο γενικότερα. Σε επιστολή του τον Ιανουάριο του 1879 προς το Μ. Ιασωνίδη, έλληνα που διαβιούσε στο Λονδίνο και είχε διασυνδέσεις με το βρετανικό κοινοβούλιο και τύπο, κατέγραψε την αντιμετώπιση που είχε η χριστιανική κοινότητα και ο κλήρος από τη βρετανική εξουσία. Η κριτική του στράφηκε κυρίως ενάντια στον επίτροπο [District Commissioner] Λεμεσού Falk Warren, αλλά εξέφρασε και γενικότερα παράπονα έναντι της διοίκησης.

Χαρακτηριστικό το γεγονός ότι και ο ίδιος αλλά και ο ορθόδοξος κλήρος γενικότερα, χαιρέτισαν την έλευση των Βρετανών, αλλά επιθυμούσαν να διατηρηθεί ο σημαίνων ρόλος και οι εξουσίες που τους είχαν παραχωρηθεί από το προηγούμενο καθεστώς ως εκπροσώπων της κοινότητάς τους. Η βρετανική νεωτερική εξουσία δεν τους αντιμετώπισε ως θρησκευτικούς αξιωματούχους με ταυτόχρονη κοσμική και διοικητική εξουσία έναντι του ποιμνίου και της κεντρικής κυβέρνησης, αλλά μόνο ως

θρησκευτικούς λειτουργούς χωρίς ιδιαίτερα προνόμια έναντι του κοσμικού νόμου.

Ο μητροπολίτης διηγήθηκε σχεδόν σοκαρισμένος στον Μ. Ιασωνίδη ότι τα προνόμια που τους είχε παραχωρήσει ο σουλτάνος είχαν ανακληθεί, ότι αντιμετώπιζαν και αυτόν και τους υπόλοιπους ιερείς «χωρίς σεβασμό», ιερείς φυλακίζονταν ως κοινοί πολίτες χωρίς να τους δίνεται το δικαίωμα να κρατούνται στην μητρόπολη όπως συνέβαινε έως τότε σε περίπτωση που διέπρατταν κάτι αξιόποιο και γενικότερα δεν τους επιτρεπόταν να μείνουν εκτός του τυπικού νομικού πλαισίου όπως συνέβαινε επί Οθωμανικής αυτοκρατορίας.⁶¹

⁶¹ Αρχείο ΙΑΥΕ, 1879 Α 99/2 υπ. 1 τμήμα 1, “Complaints against the government of Cyprus”, Ιανουάριος 1879, επιστολή του Μητροπολίτη Κιτίου προς τον Μ. Ιασωνίδη : «...Η συμπεριφορά του απέναντι στους ιερείς και σε εμένα που είμαι ο πνευματικός τους ηγέτης είναι εξίσου κακή.

Οι τούρκοι ζαπτιέδες διαπράττουν περισσότερες βιαιότητες από προηγούμενα και παραμένουν ατιμώρητοι. Οι χωρικοί μας κακοποιούνται χωρίς την παραμικρή αιτία παρά το γεγονός ότι οι πασάδες που είχαμε στην Κύπρο μου εξομολογούνταν ότι είναι οι πιο φιλήσυχoi και νομοταγείς πολίτες στην Τουρκία.

Οι αποφάσεις του γνωστού Τούρκου καδής Μπεκίρ εφέντη είναι πιο άδικες από παλαιότερα. Παρόλα αυτά εκτελούνται όμως από τον επίτροπο ανηλεώς όταν ειδηλώνονται ενάντια σε χριστιανούς.

Οι αποφάσεις του Συμβουλίου, όπου η μειοψηφία των ψήφων των χριστιανών είναι μεγαλύτερη οφειλόμενη στο γεγονός ότι ο επίτροπος έχει διπλή ψήφο και ο καδής σαν πρόεδρος, θεωρούνται ιερές πιο ιερές και από τους νόμους τους ίδιους και αληθινή δικαιοσύνη. Οι ιερείς μας φυλακίζονται στα φρούρια (μπουντρούμια) με τους κακοποιούς όταν παλαιότερα μπορούσαμε να τους φυλακίζουμε για πταίσματα στη μητρόπολη μας. Επιπλέον υποχρεώνονται σε υποχρεωτική εργασία την αγορά. Ο ίδιος επίτροπος καταδίκασε και εμένα, ενάντια στις ειδικές νομοθεσίες του σουλτάνου για ένα ειλικριναστικό ζήτημα που αφορούσε στο μοναστήρι και επηρέαζε σημαντικά την εκκλησία και τους χριστιανούς. Επίσης καταδίκασε τους ηγουμένους των μοναστηριών εν τη απουσία τους, κατέσχεσε περιουσία των φτωχών γεωργών εν τη απουσία τους και τους έβαλε πρόστιμα εν

Ταυτόχρονα, τα αρνητικά της οθωμανικής περιόδου δεν είχαν εκλείψει, τουναντίον, είχαν ενταθεί. Η τοπική αστυνομία συνίστατο ακόμη από «Τούρκους ζαπτιέδες» οι οποίοι καταπίεζαν ιδιαίτερα τον ντόπιο χριστιανικό πληθυσμό, ενώ οι Βρετανοί αξιωματούχοι εξαντλούσαν την αυστηρότητα τους κυρίως στους χριστιανούς υπηκόους, ξεπερνώντας σε αυστηρότητα και τους Τούρκους πασάδες που τους διοικούσαν στο παρελθόν. Τέλος οι νόμοι τηρούνταν κατά γράμμα, οι αποφάσεις των χωριτικών συμβουλίων –τα οποία είχαν μικτή σύνθεση και πρόεδρο το μουσουλμάνο καδή- θεωρούνταν «ιερές», πιο ιερές και από το νόμο τον ίδιο.

Κατά πάσα πιθανότητα ο μητροπολίτης θεωρούσε ιερό και ανώτερο όλων μόνο το θρησκευτικό νόμο, που απέρρεε στη μητρόπολη του από τον ίδιο. Δεν μπορούσε επομένως να ανεχθεί να υποσκελίζεται από χωριτικά συμβούλια μικτής σύνθεσης κοσμικών και αλλοθρήσκων, ιδίως από τη στιγμή που το οθωμανικό καθεστώς δεν υφίστατο πια. Επιπλέον, τα προνόμια και οι κοσμικές εξουσίες που είχαν παγιωθεί επί χρόνια συνεργασίας με την οθωμανική κυβέρνηση δεν ήταν δυνατό να καταργηθούν (προστατεύονταν άλλωστε από τη σύμβαση της Κύπρου).

Συνοψίζοντας, ο μητροπολίτης Κιτίου θεωρούσε ότι δεν θα έπρεπε να θιγεί η «εκκλησιαστική» ηγεσία της χριστιανικής κοινότητας και ταυτόχρονα η τελευταία να μετακινηθεί στη θέση της «ηγεμονεύουσας» κοινότητας τώρα που το νησί διοικούνταν από μια χριστιανική δύναμη. Αναλογικά, η αντίδραση του είχε πολλά κοινά σημεία με αυτή των θιγόμενων μουσουλμάνων θρησκευτικών – κοσμικών αξιωματούχων, ενώ επέλεγε να αγνοεί τη θέση στην οποία είχαν περιέλθει οι μουσουλμάνοι του νησιού, επιδιώκοντας για το «ποιόνιο» του πρωταγωνιστικό ρόλο στο νησί που πλέον τελούσε υπό χριστιανική διακυβέρνηση. Η επιστολή του, αν και

τη απουσία τους. Αναφορικά με το άτομό μου, πλήρωσα το βαρύ πρόστιμο που μου αναλογούσε και τώρα πάω στη Λευκωσία για να κάνω έφεση».

εστάλη υπό μορφή εμπιστευτικού σημειώματος στη βρετανική διοίκηση αρχικά, κοινοποιήθηκε από τον ίδιο χωρίς προηγούμενη ενημέρωση στον Μ. Ιασωνίδη και στο βρετανικό τύπο.

Ο εκτελών χρέη Υπατου Αρμοστή συνταγματάρχης Graves αντέδρασε έντονα στηλιτεύοντας αυτή του τη συμπεριφορά, και τον κάλεσε σε απολογία απαιτώντας να προσκομίσει μάρτυρες που θα επιβεβαίωναν τους ισχυρισμούς του. το συγκεκριμένο περιστατικό θα εγκαινίαζε μια σειρά αντεγκλήσεων μεταξύ της βρετανικής κυβέρνησης που προσπαθούσε να περιορίσει τον κοσμικό ρόλο της ορθόδοξης εκκλησίας στην ελληνική κοινότητα και της εκκλησίας, που θα αναζητούσε διαρκώς φόρμουλες για να βρίσκεται επικεφαλής της.

Ι. 3. Οθωμανική παράδοση και βρετανική νεωτερικότητα στην οργάνωση του Ενκaf (Ίδρυμα Ιερής Κτημοσύνης) και της μουσουλμανικής θρησκείας.

Αλληλένδετο με τα προαναφερθέντα και το θέμα του Ενκaf, το «Ίδρυμα της Ιερής Κτημοσύνης» και της μορφής που αυτό έλαβε μετά τη βρετανική κυριαρχία στο νησί. Από τους δημιουργούς του οριζόταν ως: «Τμήμα διαχείρισης κτημάτων και γαιών που ανήκουν σε θρησκευτικά ιδρύματα της Κύπρου».⁶² Στις 23/7/1882, υπογράφηκε ένα συμβόλαιο υπενοικίασης περιοχής (τεκές Ali dedi, στην περιοχή της Λεμεσού) μεταξύ του ιδρύματος του Ενκaf και της βρετανικής κυβέρνησης. Στο

⁶² ΚΑΚ, SA1 1184/1881 ά.π. Ο συγκεκριμένος συγκεντρωτικός φάκελος περιέχει έγγραφα που χρονικά εκτείνονται από το 1881 έως και το 1884.

μακροσκελές έγγραφο του συμβολαίου, γίνεται λεπτομερής αναφορά στη συμφωνία μεταξύ του σουλτάνου και της βρετανικής κυβέρνησης για την παραχώρηση του νησιού, το ειδικό καθεστώς που συμφωνήθηκε να ισχύσει για το Ενκαφ και όλες τις επόμενες συμφωνίες που το αφορούσαν και που έφθαναν να νομιμοποιήσουν τη συμφωνία που επρόκειτο να υπογραφεί.

Μεταξύ άλλων σημειωνόταν ότι: «και ενώ...μια συμφωνία υπεγράφη από τους πληρεξουσίους των δύο μερών (δηλ το σουλτάνο και τη βρετανική κυβέρνηση)...1/7/1878...με το άρθρο ΙΙΙ της προαναφερθείσας σύμβασης οριζόταν ότι ένας μουσουλμάνος κάτοικος του νησιού θα έπρεπε να οριστεί από το Συμβούλιο των Θρησκευτικών Ιδρυμάτων της Τουρκίας (Ενκαφ) για να επιβλέπει σε συνδυασμό με έναν επίτροπο που θα διοριζόταν από τις βρετανικές αρχές, την διαχείριση των κτημάτων και των γαιών που ανήκουν στα τζαμιά, νεκροταφεία, μουσουλμανικά σχολεία και άλλα θρησκευτικά ιδρύματα στην Κύπρο.

Και ενώ οι βρετανικές αρχές έγκαιρα διόρισαν τον M.B. Seager να είναι ο αντιπρόσωπός τους για τον προαναφερθέντα σκοπό, και ενώ ο κ. Seager υποχρεωμένος να απουσιάσει ακολούθως διορίστηκε ο κ. H. H. Kitchenier για το διάστημα της απουσίας του, και ενώ το προαναφερθέν Συμβούλιο Θρησκευτικών Ιδρυμάτων απέτυχε να διορίσει ένα ντόπιο μουσουλμάνο για τον προαναφερθέντα σκοπό, και λόγω της ανάγκης να δημιουργηθεί μια επιτροπή επίβλεψης των μουσουλμανικών κτημάτων και γαιών...Ο ύπατος αρμοστής μετά από συγκατάθεση της ...Βασίλισσας, και του.. σουλτάνου διέταξε η εκλογή αυτή να γίνει από ένα συμβούλιο αποτελούμενο από τον ίδιο, τον Καδή της Κύπρου, το Μουφτή της Κύπρου, τον Ahmed Houloussi λόγω της ιδιότητάς του ως Mouhassebeyi (γενικού πληρεξουσίου για συγκεκριμένη κατηγορία θρησκευτικών γαιών) του προαναφερθέντος μουσουλμανικού συμβουλίου

στο νησί, και του βρετανού εκπροσώπου κ.Kitchener... Το συμβούλιο εξέλεξε...τον Ahmed Houloussi για τη θέση του επιτρόπου....».⁶³

Το παραπάνω απόσπασμα παρουσίασε με αρκετή ευκρίνεια ότι η διαχείριση των περιουσιακών ζητημάτων του Ενκαφ μετά την ανάληψη της διοίκησης του νησιού από τους Βρετανούς, πέρασε στον απόλυτο σχεδόν έλεγχό τους.⁶⁴ Ωστόσο το άρθρο της σύμβασης της Κύπρου, που όριζε τη «συμμετοχή» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη διαχείριση των θρησκευτικό-οικονομικών θεμάτων της τουρκοκυπριακής κοινότητας χρησιμοποιήθηκε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα από τη βρετανική

⁶³ ΚΑΚ, SA1 1184/1881 ό.π.

⁶⁴ Αυτό δεν σημαίνει ότι στις τυπικές υποχρεώσεις τους προς την Πύλη οι Βρετανοί ήταν αμελείς. Στο έγγραφο SA1/1122/1879, εμφανίζεται οικονομική αναφορά του ύπατου αρμοστή προς τον υπουργό του Ενκαφ στην Κων/πολη. Αναλύει τα έσοδα από τα περιουσιακά στοιχεία του Ενκαφ κατά το προηγούμενο έτος από φοροεισπράξεις υπενοικιασμένων γαιών κυρίως, και παραθέτει τα ποσά που θα αποδοθούν στο υπουργείο. Από αυτά εξαιρεί τις ζημίες και αναλύει τις περιπτώσεις στις οποίες οι εισπράξεις ήταν χαμηλότερες από το αναμενόμενο λόγω του ότι οι υπενοικιαστές είχαν προσφύγει στη δικαιοσύνη και είχαν δικαιωθεί. Αν και το ποσό φαίνεται να ήταν μικρότερο από το αναμενόμενο ο αρμοστής δεν δίνει κάποια άλλη δικαιολογία και δεν προσφέρεται να καλύψει τη διαφορά μέσα από κάποιο κρατικό κονδύλι. Τέλος πουθενά δεν γίνεται λόγος για κάποια, έστω μελλοντική «οθωμανική» εκπροσώπηση του Ενκαφ στην Κύπρο.

Από την άλλη πλευρά, δεν φαίνεται ότι το τουρκικό υπουργείο του Ενκαφ επέδειξε μεγάλη κινητικότητα στην προσπάθειά του να προασπίσει τα συμφέροντα των μουσουλμάνων του νησιού, αν και αρκετοί μουσουλμάνοι του νησιού το είχαν σαν σημείο αναφοράς στις επιστολές και αιτήσεις τους. Ένα από τα σπάνια διαβήματα του Τούρκου υπουργού Abdul Hatif Suphi προς τον κυβερνήτη της Κύπρου στις 28/4/1881. Αφορούσε στην περίπτωση ενός μουεζίνη και φάλητ του τζαμιού της Λάρνακας, που ενώ είχε πάει για προσκύνημα στη Μέκκα, θεωρήθηκε ότι εγκατέλειψε την εργασία του και η θέση δόθηκε σε κάποιον άλλο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, ότι για το ζήτημα δεν ενημερώνονται ούτε ο μουφτής αλλά ούτε και ο καδής του νησιού, τόσο από τον υπουργό, όσο και από τον απολυθέντα υπάλληλο. Βλέπε ΚΑΚ, ό. π. SA1/1119/1881.

κυβέρνηση για να νομιμοποιήσει την εξουσία της στα μάτια της τουρκοκυπριακής κοινότητας ως συνέχεια εκείνης του Σουλτάνου.

Η εξουσία του τελευταίου έφτανε στο λαό μέσα από θεσμούς που ήταν ταυτόχρονα θρησκευτικοί και κρατικοί, όπως το Evkaf, αφού στην αυτοκρατορία κράτος και θρησκεία ταυτιζόνταν. Οι Βρετανοί εντάσσοντας το στη διοικητική τους μηχανή στην ουσία το «εκκοσμίκευσαν», διατηρώντας ωστόσο τον θρησκευτικό του μανδύα, στον οποίο έμενε προσηλωμένη η μουσουλμανική κοινότητα του νησιού.⁶⁵ Πάνω σε αυτό το ζήτημα ενδιαφέρον παρουσιάζει να αναλυθεί ένα έγγραφο του 1880, που αναφέρεται ακριβώς στο ίδιο ζήτημα, τη σύσταση δηλαδή της πρώτης διοίκησης του Evkaf και τη στελέχωσή του με διοικητικό προσωπικό. Σε αυτή την επιστολή προς τους επικεφαλής του ιερού κτηματολογίου, τόνιζε την ανάγκη για προσεκτική διαχείριση των κεφαλαίων του, επειδή: «ενώ πολλοί επίτροποι βακούφικων περιουσιών παρέδωσαν στις βρετανικές αρχές αρχεία με τη διαχείριση τους πολλών ετών, άλλοι τα έστειλαν ή διέφυγαν με αυτά στην Τουρκία». Αμέσως μετά δεν παρέλειψε να τονίσει ότι «καθώς η Πύλη δεν έχει ακόμη ονομάσει τον μουσουλμάνο μέλος της επιτροπής, ζήτησα από τον Καδή της Λευκωσίας, τον μουφτή και τον muhassebedji του Evkaf (ο Khouloussi effendi που όπως αναφέραμε διορίστηκε το 1878) σαν αντιπροσώπους του μουσουλμανικού πληθυσμού και των θρησκευτικών ιδρυμάτων, να δράσουν συνεργαζόμενοι ως μουσουλμάνοι μέλη, σε συνδυασμό με τον κ. Seager, τον οποίο εγώ έχω διορίσει να είναι ο βρετανός μέλος της επιτροπής του Evkaf».

Ο ρόλος του καδή και του μουφτή σε αυτή την δεύτερη αναφορά ήταν μάλλον πιο ξεκάθαρος και ίσως πιο αναβαθμισμένος, αφού

⁶⁵ Όπως θα μελετηθεί και σε επόμενα κεφάλαια, όταν αυτή η προσήλωση με τη πάροδο του χρόνου και τις εξελίξεις στην πρώην Οθωμανική Αυτοκρατορία κλονιστεί, το Evkaf και η διοίκησή του θα βρεθούν στο στόχαστρο σημαντικής «ανανεωτικής» μερίδας της τουρκοκυπριακής κοινότητας.

αναγνωρίζονταν από τη βρετανική διοίκηση ως αντιπρόσωποι του μουσουλμανικού πληθυσμού, και ελλείπει διορισμένου αντιπροσώπου της τουρκικής κυβέρνησης, είχαν έναν- έστω και θεωρητικό- ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής του Ενκaf.

Ο ρόλος τους ωστόσο παρέμενε θεωρητικός αφού δεν ήταν τρία ισότιμα μέλη απέναντι στον Βρετανό επιτροπο, αλλά απλώς στήριξαν με την λαϊκή αποδοχή τους την παρουσία του Khouloussi effendi στην επιτροπή. Οι τρεις μουσουλμάνοι «επιτροποι» του Ενκaf δεν συγκέντρωναν όλοι μαζί την εξουσία και ευρύτητα αρμοδιοτήτων του βρετανού επιτρόπου. Εξάλλου ο βρετανός διοικητής εννοούσε να έχει την άμεση εποπτεία της «υπηρεσίας» του Ενκaf.

Συνεχίζοντας την επιστολή του τόνισε ότι: «καθώς για την διερεύνηση των ζητημάτων των θρησκευτικών περιουσιών ο όγκος της δουλειάς είναι μεγάλος, συστήνω τον διορισμό ενός επιπλέον κλητήρα με μισθό 2 λίρες το μήνα και ενός διερμηνέα, του Ahmed Wafer, καθώς την κρίνω απαραίτητη, με μισθό 6 λίρες το μήνα. Προτείνω ότι η επιτροπή θα έπρεπε να συσκέπτεται σε συγκεκριμένες ημέρες για να εξετάζει τα αιτήματα που τους υποβάλλονται. Όσοι αρνούνται να ρυθμιστούν οι υποθέσεις τους από το νόμο, θα παραπέμπονται σε αρμόδιο δικαστήριο. Για τους υπόλοιπους η επιτροπή θα διευθετεί τις υποθέσεις τους με πίστη και σύμφωνα με το δίκαιο. Η επιτροπή θα αναφέρει σε εμένα όταν η περίπτωση το επιβάλλει.....».⁶⁶ Από όσα παρατέθηκαν παραπάνω συμπεραίνει κανείς ότι από την ίδρυση του, ο θεσμός του τουρκοκυπριακού Ενκaf δεν αποτελούσε σε καμιά περίπτωση παράρτημα μιας οθωμανικής- τουρκικής μορφής εξουσίας στην Κύπρο, αλλά μάλλον μια βρετανική διοικητική υπηρεσία ή τουλάχιστον αυτό επεδίωξε η βρετανική διοίκηση να διαμορφώσει.

⁶⁶ KAK, SA1 1120/1880 ά.π.

Οι υφιστάμενοι των επιτρόπων υπάλληλοι διορίζονταν από την βρετανική διοίκηση απευθείας, οι νόμοι βάσει των οποίων γνωμοδοτούσε ήταν βρετανικοί και άρα, κοσμικοί, το ίδιο και τα δικαστήρια στα οποία προσέφευγαν οι πολίτες που δεν έμεναν ικανοποιημένοι με τις γνωμοδοτήσεις του. Και βέβαια ο βρετανός διοικητής διατηρούσε πάντα το δικαίωμα απευθείας παρέμβασης.

Το Ενκaf, έγινε σταδιακά, σχεδόν ο μόνος μουσουλμανικός θεσμός που μπόρεσε να «προσαρμοστεί» στα νέα διοικητικά δεδομένα. Αναπτυσσόμενος, έθεσε σε σύντομο χρονικό διάστημα στο περιθώριο τόσο το θεσμό του μουφτή όσο και του καδή οι οποίοι τελικά καταργήθηκαν.⁶⁷

Σε αναφορά του στις 15 Νοεμβρίου 1882, σε σχέση με μια διαφωνία αρμοδιοτήτων που είχε προκύψει, ο πρώτος βρετανός επίτροπος του Ενκaf, M. Seager σημείωνε τα εξής: «Το κτήμα του χωριού του Μαθιάτη είναι ένα βακούφι (θρησκευτική περιουσία) κατηγορίας Mulhaka. Το σχολικό κτίριο αποτελεί περιουσία βακουφιού, βρίσκεται μέσα σε θρησκευτική γη και χτίστηκε με χρήματα της ίδιας θρησκευτικής περιουσίας. Δεν ανήκει στους χωρικούς του Μαθιάτη, ούτε στην κυβέρνηση, αλλά στο ίδιο το βακούφι μόνο (δηλαδή στο θρησκευτικό ίδρυμα). Στο συγκεκριμένο βακούφι επί του παρόντος διαχειριστής είναι ο Jamih effendi, υπάλληλος του Ενκaf, από το οποίο λαμβάνει αναλυτικές οδηγίες σχετικά με τη διαχείριση των θεμάτων του βακουφιού....

Από αυτά που συνάγω από το γράμμα σας υποστηρίζετε ότι το Ενκaf δεν έχει δικαίωμα να διορίζει δάσκαλο αλλά μόνο ιμάμη και ότι το ζήτημα του διορισμού δασκάλου περιλαμβάνεται στις δικές σας αρμοδιότητες (δηλ, του αρχιγγραμματέα της κυβέρνησεως). Υπάρχει

⁶⁷ Τόσο ο μουφτής όσο και ο καδής όπως θα δούμε και σε επόμενα κεφάλαια αντιπροσώπευαν την απολύτως συντηρητική και θρησκευιοκεντρική μερίδα της κοινότητάς τους. Πολύ σύντομα ο ρόλος τους έγινε τυπικός και οι αρμοδιότητές τους ελαχιστοποιήθηκαν.

κάποιος νόμος γι αυτό; Δεν γνωρίζω κανένα. Αν η εξοχότητά σας μπορεί να διορίζει δασκάλους σε οποιοδήποτε είδους σχολείο, χωρίς αναφορά σε κανέναν άλλο που μπορεί να έχει τη νόμιμη διοίκηση της περιουσίας, μέρος της οποίας αποτελεί και το σχολείο, αυτό απλά σημαίνει ότι η κυβέρνηση μπορεί να χρησιμοποιεί τα βακούφικα κτήματα για τους δικούς της σκοπούς. Δεν υπάρχει νόμος γι αυτό (δηλ που να ορίζει κάτι τέτοιο). Και η σύμβαση της Κύπρου με άρθρα ..ειδικά προστατεύει την βακούφικη περιουσία όλων των ειδών, από τέτοιες πράξεις της κυβέρνησης.

Από την άλλη πλευρά ο διορισμός ενός χότζα (ιεροδιδάσκαλου) στο σχολείο αυτό από το Ενκαφ αποτελεί μια πράξη που βρίσκεται σε απόλυτη αρμονία με τον *ιερό νόμο*. Από τα αρχαία χρόνια ο χότζας και όλοι οι άλλοι εργαζόμενοι του σχολείου αυτού, λάμβαναν το μισθό τους από τα έσοδα του βακουφιού, μέρος του οποίου αποτελούσε και το σχολείο. Τι διαφορά παρουσιάζει ο διορισμός του χότζα από αυτόν του ιμάμη ή κάποιου άλλου υπαλλήλου που επίσης -νομότυπα σύμφωνα και με σας- έχω υπογράψει εγώ;.....Αυτό που θα μπορούσε να κάνει η Εξοχότητά του (δηλ. ο κυβερνήτης) θα ήταν να μην προωθήσει τον διορισμό στον καδή για την έκδοση *ιλάμ* [Ilam](επίσημης κυβερνητικής έγκρισης με βάση τον *ιερό νόμο*) όπως έχει το δικαίωμα...Πάντως για το πρώτο στάδιο της διαδικασίας πρόσληψης, οι διαδικασίες στις οποίες προέβη το Ενκαφ ήταν απολύτως νόμιμες και κανείς άλλος κρατικός υπάλληλος, όποιος και αν ήταν αυτός δεν είχε αρμοδιότητα να επέμβει. Και θα πάω και πιο μακριά για να υποστηρίξω ότι η βρετανική κυβέρνηση δεν έχει κανένα νομικό δικαίωμα να ασχολείται με τη διοίκηση και τις προσλήψεις στο μουσουλμανικό σχολείο Rusdie, εκτός βέβαια από τον Κυβερνήτη που διατηρεί το δικαίωμα να επικυρώσει ή να ανακαλέσει κάποιο από τους διορισμούς που έχουν ήδη εγκριθεί από το ΕνκαφΠάντως το δικαίωμα διορισμού δασκάλων σε σχολεία που υπάγονται σε βακούφια ανήκει αποκλειστικά στο Ενκαφ βάσει των νόμων. Η ταπεινή μου γνώμη είναι ότι

αυτοί οι νόμοι δεν επιδέχονται αλλαγές, καθώς αυτό αντίκειται στα όσα υπεγράψαν με τη σύμβαση της Κύπρου».⁶⁸

Η επιστολή, μέρος της οποίας παρατέθηκε παραπάνω απευθυνόταν στον αρχιγραμματέα της βρετανικής διοίκησης, και πρόεδρο της επιτροπής ζητημάτων εκπαίδευσης. Η διαφωνία μεταξύ των δύο αξιωματούχων είχε ξεκινήσει νωρίτερα μέσα στον ίδιο μήνα όταν ο βρετανός επίτροπος με επιστολή του προς τον αρχιγραμματέα εξεδήλωσε την πρόθεσή του να προτείνει ένα άτομο και για τις δύο θέσεις, του ιεροδιδασκάλου (χότζα) και του ιερέα (ιμάμη) για το μουσουλμανικό πληθυσμό του χωριού του Μαθιάτη.⁶⁹ Ο επίτροπος θεμελίωνε την πρότασή του τόσο στο γεγονός ότι αποτελούσε μια παλαιά «παραδοσιακή» τακτική στο θρησκευτικό σχολείο του χωριού, όσο και στο ότι ο μουσουλμανικός νόμος δεν το απαγόρευε.

⁶⁸ Βλέπε KAK SA1/1520/1882 ό.π. Το ίδιο νόημα και πνεύμα, αλλά πιο ήπιο ύφος είχε η πρώτη επιστολή που έγραψε ο Βρετανός επίτροπος του Ενκaf προς τον αρχιγραμματέα, για το ζήτημα του διορισμού ιεροδιδασκάλου στο χωριό Μαθιάτη. Βλέπε SA1/1519/1882 ό.π. Ενδιαφέρον ωστόσο παρουσίαζε μια περίοδος της επιστολής που ίσως είναι ενδεικτική της πραγματικής σχέσης μεταξύ των δύο ομότιμων επιτρόπων του Ενκaf, του μουσουλμάνου και του βρετανού. Στην κατηγορία του αρχιγραμματέα ότι ο βρετανός επίτροπος έδρασε αυθαίρετα και δεν έδωσε την εισήγησή του για το διορισμό του ιεροδιδασκάλου στον Καδή για επικύρωση, ο επίτροπος απάντησε ότι: «αναφορικά με τον ισχυρισμό σας, ότι δηλαδή κανείς δεν πήγε την αίτηση στον Καδή, σας λέω ότι ο Khouloussi effendi (ο μουσουλμάνος επίτροπος) είχε λάβει εντολή μου να το κάνει».

Εξάλλου στα πολλά έγγραφα που εμφανίζονται στα κρατικά αρχεία και αφορούν σε υποθέσεις του Ενκaf, τα ονόματα των κατά καιρούς τούρκων επιτρόπων του Ενκaf αναφέρονται συχνά. Ωστόσο, οι επίτροποι αυτοί δεν φαίνονται να παίρνουν ιδιαίτερες πρωτοβουλίες για διευθέτηση οιαδήποτε προβλήματος που ενέπιπτε στην δικαιοδοσία τους. Αρκούνταν κυρίως στο να συνυπογράφουν αναφορές με το Βρετανό ομότιλό τους. Αντίθετα ο δεύτερος αναλάμβανε πρωτοβουλίες όπως καταφαίνεται και από τα παραπάνω, αποτελώντας έναν από τους πιο δραστήριους ίσως, βρετανούς «διοικητικούς» υπαλλήλους.

⁶⁹ Βλέπε KAK SA1/1518/1882 ό.π.

Ο αρχιγραμματέας [Chief Secretary] βάσισε την ένστασή του στο ότι δεν ήταν δυνατό το ίδιο άτομο να κατέχει δύο θέσεις «δημοσίου υπαλλήλου» και να λαμβάνει δύο μισθούς. Επιπλέον εγκαλούσε τον επίτροπο, επειδή δεν είχε ενημερώσει για τις προθέσεις του και δεν είχε ζητήσει και τη γνωμοδότηση του βρετανού επιθεωρητή μουσουλμανικών σχολείων πριν κάνει την επιλογή του ατόμου που πρότεινε για τη θέση του δασκάλου.

Ο αρχιγραμματέας με τη στάση του και τα όσα σημείωνε στις επιστολές του φαινόταν να αντιπροσωπεύει την κυρίαρχη τάση μέσα στη βρετανική διοικητική μηχανή που λειτούργησε στην Κύπρο. Αντιλαμβανόταν τα διοικητικά θέματα που ανέκυπταν μέσα στις θρησκευτικές κοινότητες μόνο στην «κοσμική» τους πλευρά, και ως τέτοια μόνο τα αντιμετώπιζε. Κατά τη γνώμη του δεν μπορούσε, για παράδειγμα, το ζήτημα διορισμού ενός εκπαιδευτικού να αφορά ένα θρησκευτικό ίδρυμα όπως το Enkaf, και μάλιστα κατά αποκλειστικότητα. Και φυσικά, οι θρησκευτικοί νόμοι του Ισλάμ δεν θα μπορούσαν να αποτελέσουν κριτήριο ώστε να κατέχει ένα άτομο δύο κρατικές θέσεις και μισθούς.

Ωστόσο, όπως εύστοχα παρατήρησε ο Βρετανός επίτροπος, αυτά τα «οξύμωρα» διοικητικά σχήματα που ο αρχιγραμματέας δε μπορούσε να αποδεχτεί να κατανοήσει και, το κυριότερο, να θέσει σε εφαρμογή στα πλαίσια του κοσμικού διοικητικού μηχανισμού τον οποίο προσπαθούσε να εγκαθιδρύσει και να διοικήσει στο νησί, νομιμοποιούνταν από τη συμφωνία που υπέγραψε η κυβέρνησή του με τη σύμβαση της Κύπρου. Σε επόμενα κεφάλαια θα έχουμε την ευκαιρία να παρακολουθήσουμε και άλλες περιστάσεις στις οποίες η βρετανική διοίκηση θα παρουσιάζει μια ασυνέχεια λόγων και πράξης, ή μια αδυναμία να εφαρμόσει στην κυπριακή πραγματικότητα τις κυβερνητικές της εντολές.

Από την άλλη πλευρά, ο Βρετανός επίτροπος είχε συνειδητοποιήσει τη ελευθερία κινήσεων που του προσέφερε ο συνδυασμός

κρατικών-εκτελεστικών και θρησκευτικών αρμοδιοτήτων που παρουσίαζε η θέση του. Ο μουφτής και ο καδής αποτελούσαν αμιγώς «οθωμανικούς» θεσμούς, που διατηρήθηκαν για μικρό διάστημα στη νέα διοικητική πραγματικότητα, με το θρησκευτικό τους περιεχόμενο κυρίως, ενώ τους είχαν αφαιρεθεί σχεδόν εξαρχής από τη βρετανική διοίκηση οι ουσιαστικές τους κοσμικές εξουσίες και αρμοδιότητες. Σε έγγραφο της 1^{ης} Μαΐου 1882, ο καδής του νησιού Ahmed Redjit με επιστολή του, εισηγείται την αποπομπή του Hassan effendi του Μαθιάτη από τα καθήκοντά του ως διαχειριστή του βακουφιού της περιοχής και του τζαμιού μέσα σε αυτό, λόγω κακής απόδοσης στην συγκεκριμένη εργασία και προτείνει κάποιο άλλο για τη θέση. Η εισήγηση αυτή δεν γίνεται προς τον αρχιγραμματέα ή το μουφτή, αλλά προς το βρετανό επίτροπο του Ενκaf, ο οποίος με τη σειρά του θα εισηγηθεί στη βρετανική διοίκηση την αποπομπή του συγκεκριμένου υπαλλήλου.⁷⁰ Αντίθετα στο Ενkaf, ιδιαίτερα μέσω του βρετανού επιτρόπου του, οι θρησκευτικές αρμοδιότητες αποτέλεσαν το προπέτασμα μέσα από το οποίο οι ουσιαστικές κοσμικές εξουσίες αναπτύχθηκαν και διευρύνθηκαν.

Η τάση αυτή συχνά έγινε προσπάθειες να περιοριστεί, και το Ενkaf να τεθεί υπό στενότερο διοικητικό έλεγχο. Μέσα από διοικητικά έγγραφα των πρώτων χρόνων της βρετανικής παρουσίας στο νησί, γίνεται αντιληπτή μια διαμάχη μεταξύ Βρετανού επιτρόπου του Ενkaf και της βρετανικής διοίκησης –κυρίως του αρχιγραμματέα– αναφορικά με αρμοδιότητες –τις περισσότερες φορές– σε ζητήματα παιδείας της μουσουλμανικής κοινότητας. Οι απόψεις του αρχιγραμματέα εκφράζονταν κυρίως μέσα από τον επιθεωρητή των μουσουλμανικών σχολείων.

Ο οποίος ωστόσο σε έγγραφο στις 24/11/1882, εννοεί να διαχωρίσει τη θέση του από τον άμεσο προϊστάμενό του, γράφοντάς του ότι: « Σήμερα είχα μια συνάντηση με τον Βρετανό επίτροπο του Ενkaf κατά την οποία

⁷⁰ Βλέπε KAK SA1/1249/1883 ό.π.

μου παραπονέθηκε μεταξύ άλλων, ότι η μεταρρύθμιση των δημοτικών σχολείων της πόλης της Λευκωσίας, που προτάθηκε από τον ίδιο και εγκρίθηκε από τον κυβερνήτη, ανακλήθηκε λόγω της αναφοράς μου σχετικά με τις λεπτομέρειες του σχεδίου του. Κοιτώντας την αναφορά μου, δεν μπορώ να καταλάβω πώς συνέβη αυτό. Θα ήταν πολύ δυσάρεστο αν το σχέδιο απορρίπτονταν οριστικά και σας παρακαλώ εάν γινόταν, το θέμα να επανεξεταστεί.».⁷¹ Σε επιστολή του προς τους επιτρόπους την 10^η Μαΐου 1882 ο αρχιγραμματέας σημείωνε ότι: «σε επιστολή σας της 22^{ης} του προηγούμενου μηνός, εφιστάτε την προσοχή στην αντίθεση που συναντάτε στην εκτέλεση των καθηκόντων σας, και ζητάτε οι πολίτες που απευθύνονται στον Υπατο Αρμοστή για ζητήματα που αφορούν στο Ενκαφ, να λαμβάνουν τις απαντήσεις τους μέσω του τμήματός σας. Θεωρείτε ότι με αυτό τον τρόπο θα βελτιωθούν οι σχέσεις σας με τους ανθρώπους που έχουν κάποια αίτηση σε εκκρεμότητα ή είναι δυσαρεστημένοι γενικότερα με το Ενκαφ. Έχω επιφορτιστεί να σας ενημερώσω ότι η εξοχότητά του δεν έχει αντίρρηση να βλέπετε τις απαντήσεις πριν σταλούν στους πολίτες που έκαναν τις αιτήσεις, αλλά δεν νομίζει ότι οι απαντήσεις θα μπορούσαν να στέλνονται μέσω υμών...».⁷² Κατά πάσα πιθανότητα η παραίτηση του Seager, μετά και το μικρό χρονικό διάστημα που έλειψε και τη θέση προσωρινά κάλυψε όπως αναφέρθηκε ο H. Kitchener, υπεβλήθη κατά το

⁷¹ Σε αναφορά του ο βρετανός επίτροπος του Ενκαφ σημείωνε ότι για επισκευές σε τζαμί της Λάρνακας που είχαν ολοκληρωθεί ήδη κατά το μικρό διάστημα που χρέη επιτρόπου εκτελούσε ο H. Kitchener, και ενώ ο κυβερνήτης είχε εγκρίνει εκ των προτέρων την κυβερνητική αποζημίωση προς το Ενκαφ, τα χρήματα δεν είχαν καταβληθεί. Ο αρχιγραμματέας απαντώντας σε έντονο ύφος υπογράμμιζε ότι ο επίτροπος ήταν «ο αίτιος όλης της καθυστέρησης, και άλλη φορά να είναι πιο συνεπής στις αναφορές του», ενώ απέφευγε να ορίσει ένα χρονικό σημείο κατά το οποίο θα καταβάλλονταν τα χρήματα, όπως του είχε ζητηθεί. KAK SA1/1450/1882 *ό.π.* Βλέπε επίσης KAK SA1/1171/1881.

⁷² Βλέπε KAK SA1/1014/1882, *ό.π.*

έτος 1882. Τα καθήκοντά του ανέλαβε ο R. E. Grant, για να παραιτηθεί το 1886 οπότε στη θέση του μπήκε ο C. N. Hilgrove.⁷³

Η επίσημη αιτιολόγηση των παραιτήσεων, ήταν ότι οι Βρετανοί πολίτες που κατελάμβαναν τη θέση δεν είχαν διαθέσιμο το χρόνο, που απαιτούσαν τα πολλά της καθήκοντα.⁷⁴ Ήδη από το 1885 είχε αρχίσει μια συζήτηση στους κόλπους της βρετανικής διοίκησης, για το ζήτημα. Σχετική αναφορά έγινε και σε εκτενή έκθεση του συμβουλίου της εκπαίδευσης με τίτλο «Εισήγηση για μεγαλύτερη αποσαφήνιση των καθηκόντων του Βρετανού επιτρόπου του Ενκαφ». Δημοσίευση των επισήμων αρμοδιοτήτων των επιτρόπων του ιδρύματος έγινε και στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως 'Cyprus Gazette', ενώ ο πρόεδρος του συμβουλίου και γραμματέας της κυβέρνησης ζήτησε από τους πρώην (Seager, Grant) και τον εν ενεργεία εκείνο το διάστημα επίτροπο (Hilgrove), να εκφράσουν τη γνώμη τους για τον κατά πόσο οι αρμοδιότητες της θέσης τους ήταν επαρκώς διευκρινισμένες και ο στόχος της δουλειάς τους εφικτό να επιτευχθεί.⁷⁵

Ο πρώτος, αφού αναφέρθηκε στους πολύπλοκους και συχνά αλληλοαναιρούμενους μουσουλμανικούς νόμους, που δυσχέραιναν τη διαχείριση ιδιαίτερα των 220 βακουφιών τύπου Mulhaka του νησιού, έκανε και κάποιες παρατηρήσεις για τη φύση της θέσης καθεαυτή: «Εγώ πάντα θεωρούσα το Βρετανό επίτροπο ως ένα αντιπρόσωπο της βρετανικής κυβέρνησης στο διοικητικό συμβούλιο του Ενκαφ. Αλλά το ίδρυμα του Ενκαφ αποτελεί στην πραγματικότητα κυβερνητικό τμήμα και οι υπάλληλοί του είναι κυβερνητικοί υπάλληλοι, εκτός από τον Τούρκο επίτροπο, ο οποίος είναι ο αντιπρόσωπος της τουρκικής κυβέρνησης. Έτσι ώστε να εμφανίζεται το περίεργο φαινόμενο (στο κείμενο anomaly) ενός κυβερνητικού τμήματος με δύο συνεργάτες επικεφαλής, εκ των οποίων ο

⁷³ Βλέπε KAK SA1/1219/1886, *ό.π.*

⁷⁴ Βλέπε KAK *ό.π.*

⁷⁵ Βλέπε KAK SA1/1392/1885.

έναν αντιπροσωπεύει μια ξένη κυβέρνηση. Για όσο διάστημα το άτομο που κατέχει τη θέση του Τούρκου επιτρόπου, έχει επίσης και τη θέση του Mouhassebeyi [ή Muhassebedji] δεν τίθεται ζήτημα συνείδησης και περιέργου φαινομένου, αφού στην πραγματικότητα ο Βρετανός επίτροπος αποτελεί τη μόνη κεφαλή του τμήματος. Και παρά το ότι με αυτή τη μορφή που περιέγραφα το τμήμα δεν θα έπρεπε να έχει προβλήματα, άλλες δυσκολίες μας υποχρεώνουν να διατυπώσουμε με μεγαλύτερη σαφήνεια τις εξουσίες των επιτρόπων. Εγώ συνήθιζα να υποθέτω ότι οι εξουσίες μας (υποκείμενες πάντα στην έγκριση του Υπατού Αρμυστή) ήταν ισοδύναμες αυτών του υπουργείου του Ενκaf της Κωνσταντινούπολης. Και ότι το σώμα των δύο επιτρόπων είχε σχηματιστεί για να αποφεύγεται η συνεχής αναφορά (για οδηγίες) στην Κων/πολη από το γραφείο του Ενκaf στην Κύπρο... Κατά το διάστημα που εγώ ήμουν επίτροπος, λόγω των πολλών ζητημάτων, του λίγου και ανειδίκευτου προσωπικού του γραφείου και του λίγου διαθέσιμου χρόνου, ασχολήθηκα κυρίως με την σωστή είσπραξη και διαχείριση των κεφαλαίων από τα βακούφια κατηγορίας Mulhaka, επειδή θεώρησα ότι αυτό κυρίως ενδιέφερε το λαό. Η δυσκολία μου συνίστατο κυρίως στο ότι δεν μπόρεσα (το βρήκα πολύ δύσκολο) να συνδεθώ μαζί τους περισσότερο (δηλ. με το λαό)...». Στο ίδιο έγγραφο, στην επιστολή του ο πρώην επίτροπος Grant συμφωνεί με το Seager ότι: «Το διευθυντικό σώμα του Ενκaf αποτελείται από δύο επιτρόπους και ένα Mouhassebeyi (γενικό πληρεξούσιο, όχι σε όλο το σώμα των βακουφιών αλλά σε συγκεκριμένη κατηγορία). Αν και στη σύγχρονη πρακτική, οι θέσεις του Τούρκου επιτρόπου και του γενικού πληρεξουσίου είναι κατειλημμένες από το ίδιο άτομο. Σύμφωνα με την σύγχρονη πρακτική, ο βρετανός επίτροπος ζητά τη γνώμη του τούρκου για σχεδόν κάθε σημαντικό ή ασήμαντο θέμα ανακύπτει, αλλά ο βρετανός επίτροπος ουσιαστικά αναλαμβάνει την ευθύνη σε οτιδήποτε γίνεται ή αποφασίζεται...»⁷⁶

⁷⁶ Βλέπε ΚΑΚ ό.π.

Αντίστοιχα στη δική του αναφορά κατά εκείνο το διάστημα εν ενεργεία βρετανός επίτροπος δήλωσε ότι η θέση και οι αρμοδιότητές της ήταν ξεκάθαρες και ότι απλά οι προκάτοχοί του δεν είχαν το χρόνο και τη διάθεση να ασχοληθούν με αυτές όπως θα έπρεπε. Η μοναδική αδυναμία που εντόπιζε και η οποία αποτελούσε σημείο συμφωνίας με τον προκάτοχό του Seager, ήταν η ανάγκη για αριότερη καταγραφή και συστηματικότερη διαχείριση των 220 περίπου Mulhaka βακουφιών. Και αυτό γιατί, όπως αναλύεται στη δική του επιστολή, συχνά οι πληρεξούσιοι τέτοιων βακουφιών αμφισβητούσαν την εξουσία των επιτρόπων πάνω στα κτήματα που διαχειρίζονταν και προσέφευγαν στα θρησκευτικά δικαστήρια.⁷⁷

Ο γενικός γραμματέας υπερθεματίζει, παραθέτοντας το απόσπασμα από την εφημερίδα της κυβερνήσεως, όπου οι αρμοδιότητες του βρετανού επιτρόπου –και μόνο– σημειώνονται αναλυτικά, ενώ με δική του υποσημείωση δεν παραλείπει να τονίσει την ανάγκη συνεργασίας του επιτρόπου με διοικητικούς υπαλλήλους με «παράλληλες αρμοδιότητες», όπως είναι ο επιθεωρητής μουσουλμανικών σχολείων.

Το σημαντικότερο ίσως στοιχείο που εμφανίζεται στο έγγραφο που αναλύθηκε παραπάνω ήταν η έμμεση παραδοχή του πιο «αμετροεπή» εκ των επιτρόπων, Seager, ότι αντιμετώπιζε προβλήματα στην επαφή του – «σύνδεση» το ονόμασε ο ίδιος– με τους μουσουλμάνους πολίτες του νησιού, αν και προσπάθησε σύμφωνα με τα λεγόμενά του να ρίξει το βάρος της δουλειάς του στα ζητήματα που θεώρησε ότι τους αφορούσαν περισσότερο.

Σε αυτό το σημείο θα είχε νόημα να παραθέσουμε εμβόλιμες και τις μαρτυρίες που εμφανίζονται σε κάποια άλλα έγγραφα, ενδεικτικά το

⁷⁷ Οι υποθέσεις αυτές συχνά είχαν να κάνουν με πολύπλοκες και παλαιές περιπτώσεις κληρονομιών, όπου ο διαχειριστής του βακουφιού αποτελούσε και τον κληρονόμο του. Το θέμα προωθούνταν συχνά στα Sheri δικαστήρια, αρμόδια για θέματα οικογενειακού μουσουλμανικού δικαίου και κληρονομίες. Η αναγνώριση ωστόσο που εισέπρατταν τα δικαστήρια αυτά από τη βρετανική διοίκηση όπως θα δούμε και στη συνέχεια ήταν περιορισμένη και οι αρμοδιότητές του συχνά διαμφισβητούμενες.

διαχωρισμού που γινόταν στα κυβερνητικά κλιμάκια μεταξύ του Ενκαφ που θεωρούνταν κυβερνητική υπηρεσία και των βακουφιών του, τα οποία διέπονταν από ένα συχνά ασαφές και συγκεχυμένο διοικητικό καθεστώς.

Σε έγγραφο του 1881, ο προαναφερθείς Βρετανός επίτροπος Seager, είχε ζητήσει να εγκριθεί από την βρετανική κυβέρνηση η πρότασή του για δαπάνη 25 λιρών από το ταμείο του Ενκαφ, προκειμένου να επισκευαστούν δύο καταστήματα στη Λάρνακα που ανήκαν στο βακούφι του τεμένους Bairakdar της Λευκωσίας. Από λάθος ερμηνεία του τύπου του συγκεκριμένου βακουφίου, οι βρετανικές αρχές εξέδωσαν κυβερνητική εντολή, προκειμένου τα χρήματα να χορηγηθούν από κυβερνητικό κονδύλι, δηλαδή κονδύλι του Ενκαφ. Σε επιστολή του ο επίτροπος σημείωνε: «καθώς αυτή είναι μία εντολή (για παροχή κονδυλίου) που αφορά στο ταμείο του Ενκαφ, φοβάμαι πως ότι η αίτησή μου αναφορικά με τις εργασίες που προτάθηκαν έχει παρανοηθεί- το βακούφι του Bairaktar της Λευκωσίας είναι ένα βακούφι κατηγορίας Mulhaka κάτω από τη διοίκηση επιτρόπου- και σύμφωνα με τους νόμους των βακουφιών κάθε έξοδο για εργασίες σε τέτοιου τύπου βακούφι πρέπει να εγκριθεί από το υπουργείο Ενκαφ της Κωνσταντινούπολης. Στην Κύπρο η άδεια αυτή παρέχεται από το συμβούλιο, συνεπώς όταν προώθησα την αίτηση των εργασιών για λογαριασμό του επιτρόπου/ διαχειριστή του βακουφίου, το μόνο που ζητούσα ήταν το συμβούλιο να εγκρίνει τις προτεινόμενες εργασίες. Ο επίτροπος/ διαχειριστής του βακουφίου θα παράσχει τα έξοδα των εργασιών από τα έσοδα του βακουφίου. Κυβερνητική εντολή θα είναι απαραίτητη μόνο στην περίπτωση που τα χρήματα που θα δαπανηθούν θα προέρχονται από το ταμείο του Ενκαφ, οπότε παρακαλώ ακυρώστε την παρούσα εκδοθείσα εντολή...».⁷⁸

Σε έγγραφο της ίδιας περιόδου (1881) ο αρχιγραμματέας της κυβερνήσεως σε έγγραφο του σημείωνε ότι οι ντόπιοι αντιπρόσωποι του

⁷⁸ KAK SA1 1219/1886, *ό.π.*

βακουφιού Bekir Pasha της Λάρνακας διαβεβαίωναν τον κυβερνήτη της πόλης ότι δεν είχαν αντίρρηση να αλλαχθούν οι σωληνώσεις που μετέφεραν νερό από το φράγμα που ανήκε στο βακούφι στα κυβερνητικά κτίρια που ήταν προορισμένα για την καραντίνα και στην προβλήτα της πόλης, με άλλες, μεγαλύτερης χωρητικότητας. Τα υλικά κατασκευής θα αναλάμβαναν να παράσχουν οι επίτροποι του Ενκaf με έξοδα της υπηρεσίας τους ενώ: «οι αντιπρόσωποι του βακουφιού επίσης δέχονται ότι καμία άλλη παροχή νερού δεν θα τοποθετηθεί χωρίς την έγκριση της κυβερνήσεως από τους κατοίκους, οι σωληνώσεις θα αποτελούν κυβερνητική περιουσία, η κυβέρνηση δεν θα χρειάζεται να καταβάλει κάποιο αντίτιμο για το νερό που θα διοχετεύεται σε αυτές, ενώ οι ήδη υπάρχουσες σωληνώσεις που παρέχουν νερό σε κατοίκους της περιοχής δεν θα πειραχτούν.»⁷⁹ Οι αποφάσεις αυτές είχαν ληφθεί πριν ολοκληρωθούν οι διαπραγματεύσεις με τον επικεφαλής της ομάδας των μουσουλμάνων κατοίκων της περιοχής που αφορούσε το έργο, Salih Bey, λόγω της υψηλής προτεραιότητας που δινόταν σε αυτό από τη βρετανική διοίκηση.

Καθίσταται σαφές ότι πέρα από το Ενkaf, που οι Βρετανοί υπάλληλοι θεωρούσαν μέρος της διοικητικής τους μηχανής, με τα υπόλοιπα «τμήματα» των μουσουλμανικών θεσμών που μέχρι και μικρό διάστημα πριν αποτελούσαν τον σκελετό για τη διοίκηση του τόπου, διατήρησαν μια στάση επιφυλακτική, δύο συμβαλλομένων μερών, χωρίς να τα θεωρούν μέρη του διοικητικού μηχανισμού που οι ίδιοι διαχειρίζονταν.

Οι ίδιοι οι μουσουλμάνοι, τα πρώτα χρόνια της βρετανικής παρουσίας στο νησί δεν εκφράζονται ξεκάθαρα για το Ενkaf, θεωρώντας το ακόμη ένα οθωμανικό θεσμό παρά το Βρετανό επίτροπο του. Υπάρχει ωστόσο ένα ψήφισμα της 5^{ης} Μαΐου 1882 που τέθηκε υπόψη του Γενικού Γραμματέα και συνυπογράφονταν από τους γονείς των μαθητών του σχολείου Rusdie και το μουφτή του νησιού. Αιτία του ψηφίσματος η

⁷⁹ KAK SA1 1153, ό.π.

απόφαση του σχολικού επιθεωρητή μουσουλμανικών σχολείων να καταργήσει τη διδασκαλία συγκεκριμένων βιβλίων στο Rusdie μεταξύ αυτών και του κορανίου εκτιμώντας: «αυτά που είδα στην Κων/πολη και στον εκπαιδευτικό νόμο στην Τουρκία ο οποίος προβλέπει: 1) τα σχολεία Rusdie είναι κοσμικά και όχι θρησκευτικά, με το σχολικό τους πρόγραμμα να είναι το ακόλουθο: Γενικές αρχές των θρησκειών, γραμματικοί κανόνες της τουρκικής γλώσσας, ορθογραφία και έκθεση, αραβική και περσική γραμματική, μαθηματικά, αρχές γεωμετρίας, γενική ιστορία και ιστορία της οθωμανικής αυτοκρατορίας, γεωγραφία και προαιρετικά γαλλική γλώσσα. 2) Οι δάσκαλοι των Rusdie στην Τουρκία είναι υπό την εποπτεία των επιθεωρητών παιδείας των σαντζακιών, αυτοί με τη σειρά τους λογοδοτούν στα εκπαιδευτικά συμβούλια των βιλαετιών [vilayets], οι οποίοι είναι σε επικοινωνία και λαμβάνουν οδηγίες από το Βαλή και το υπουργείο δημόσιας παιδείας. 3) Δεν υπάρχει κανείς νόμος που να ορίζει ότι τα σχολεία αυτά υπάγονται ή λογοδοτούν στην ουλεμά [Ulema], καθ' οιονδήποτε τρόπο».⁸⁰

Η μουσουλμανική αντίδραση ήταν άμεση και για την χρονική περίοδο κατά την οποία σημειώνεται θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και αρκετά οξεία. Σε επιστολή-ψήφισμα που υπογράφονταν από παράγοντες του σχολείου και γονείς μαθητών, με επικεφαλής το μουφτή, παρατηρούσαν ότι: «...ο επιθεωρητής των σχολείων κατέσχεσε τα βιβλία μας αυθαίρετα. Γιατί αν είχε άδεια για κάτι τέτοιο από το συμβούλιο εκπαίδευσης ή τον πρόεδρο της παιδείας της Κύπρου, (ο όρος δεν ήταν καν σωστός, τέτοιο αξίωμα δεν υπήρχε) τότε θα έπρεπε να κατασχέσει τα βιβλία από τα δύο αντίστοιχα σχολεία άλλων κοινοτήτων, όπως κάνει με το δικό μας. Αλλά είναι προφανές ότι δεν μπορεί να επέμβει σε άλλα σχολεία παρά μόνο σε αυτά που ανήκουν στην τουρκική κοινότητα. Ο κ. Spencer είναι αντίθετος με τη θρησκεία και τη γλώσσα μας. Για να μπορέσει η

⁸⁰

Βλέπε KAK SA1/1447/1882 ό.π.

παιδεία μας να προοδεύσει οι αλλαγές που θα τις γίνουν, ανάγκη είναι να προέρχονται από ένα συμβούλιο παιδείας που θα συνίσταται από μουσουλμάνους. Θέλουμε να πληροφορήσουμε την Εξοχότητά σας ότι δεν θα δεχθούμε την επέμβαση του κ. Spencer στα σχολεία μας και να ζητήσουμε οι μισθοί των δασκάλων μας να καταβάλλονται από εσάς ή από το γραφείο θρησκευτικών υποθέσεων (Evkaf) όπως συνέβαινε μέχρι και πριν από ένα χρόνο και όχι από τον κ. Spencer...και να επιστραφούν σε εμάς όλα τα βιβλία και το ιερό κοράνιο που είναι ιερότερο και από τις ψυχές μας ...και να οριστεί ένα μουσουλμανικό συμβούλιο που θα εξετάσει το ζήτημα πιθανής αλλαγής των βιβλίων...».⁸¹

Καθίσταται σαφές ότι τα πρώτα χρόνια της βρετανικής παρουσίας στο νησί οι μουσουλμάνοι εμφορούνται από μια έντονη καχυποψία έναντι των Βρετανών και αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό και στο ότι ήταν άλλου θρησκευόμενος από το δικό τους. Για αυτό το διάστημα και για αρκετά χρόνια ακόμη ο βασικός τρόπος αυτοπροσδιορισμού των μουσουλμάνων του νησιού θα είναι η θρησκεία τους και σχεδόν αποκλειστικά αυτή. Όπως παρατηρήθηκε, το γεγονός ότι το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που τους προτάθηκε από τον Βρετανό επιθεωρητή αποτελούσε μια αντιγραφή του αντίστοιχου τουρκικού, δεν φάνηκε να τους πείθει ιδιαίτερα. Βασική τους ένσταση, η στέρηση της παιδείας τους από τη «θρησκευτικότητα» της.

Η αντίδραση αυτή των θρησκευτικών προκαθήμενων των μουσουλμάνων του νησιού στερείται της δυναμικής μιας συγκροτημένης ιδεολογικά αντίθεσης, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Η βρετανική εξουσία αποπειράθηκε να εμφανιστεί σαν συνεχιστής της οθωμανικής – και τυπικά ήταν- και οι μουσουλμάνοι του νησιού πέρα από τη θρησκευτική

⁸¹ Οι επιστολές της μουσουλμανικής επιτροπής επαναλαμβάνονται όσο καθυστερεί η απάντηση από τη βρετανική διοίκηση. Η πρώτη με το οξύτερο ύφος απευθυνόταν στο γενικό γραμματέα, ενώ η δεύτερη, πιο ήπια και «παρακλητική», απευθυνόταν στον Υπάτο Αρμυστή. ΚΑΚ, ό.π.

διαφοροποίηση δεν ήταν σε θέση σε ένα πρώτο στάδιο να προτάξουν μια εναλλακτική πρόταση στη βρετανική αυτή μεθόδευση, και προσπάθησαν απλά να διατηρήσουν τις διοικητικές και θρησκευτικές τους νόρμες με τη μορφή που είχαν και πριν την αλλαγή του καθεστώτος, έστω και αν αυτή η διατήρηση –όπως είδαμε ήδη και θα δούμε αναλυτικότερα και στη συνέχεια– ήταν ουσιαστικά επιφανειακή.

Στοιχείο που θα αναλυθεί και σε επόμενα σημεία της παρούσης εργασίας διεξοδικότερα, ήταν και η βρετανικές προσπάθειες «εκκοσμίκευσης» βασικών χαρακτηριστικών στοιχείων της θρησκευτικής κοινότητας, όπως η παιδεία. Το προαναφερθέν ψήφισμα ήρθε σαν απάντηση στην βρετανική προσπάθεια να τεθεί η παιδεία σε πιο κοσμικά πλαίσια, και για το λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκε σαν πρότυπο το τουρκικό εκπαιδευτικό μοντέλο. Η μεθόδευση αυτή είχε κατά πάσα πιθανότητα σαν αντικειμενικό στόχο της τον εκσυγχρονισμό της παιδείας και ιδίως της εκπαίδευσης του νησιού, παρότι το γεγονός ότι παράλληλα ίσως κυοφορούσε για τη βρετανική αποικιοκρατική διοίκηση και την γρηγορότερη ή ευκολότερη αφύπνιση της «τουρκικότητας» των μουσουλμάνων κατοίκων.

Κατά πάσα πιθανότητα εκείνη τη χρονική περίοδο η βρετανική διοίκηση δεν θεωρούσε ένα τέτοιο κίνδυνο υπαρκτό, μια που το οθωμανικό καθεστώς στην αυτοκρατορία αποτελούσε ακόμη τη βασικότερη σταθερά, και είδε σα βασική προτεραιότητα την διαμόρφωση οικείων προς την ίδια θεσμών στην αποικία. Η βρετανική εκπαιδευτική εμπειρία ήταν στη βάση της αμιγώς κοσμική, και ένα αντίστοιχο μοντέλο έγινε προσπάθεια να θεμελιωθεί σταδιακά και στην Κύπρο. Η κοσμική εκπαίδευση θα αποτελούσε σε πρώτη φάση ένα σημείο ταύτισης και εξομίωσης του πνευματικού επιπέδου του πληθυσμού, θα την κατηύθυνε σε πιο πρακτικά και άρα επαγγελματικά αξιοποιήσιμα μονοπάτια, και θα την καθιστούσε ένα βασικό σημείο επαφής και σύνδεσης με την κεντρική, κοσμική εξουσία.

Η αρχική, όπως καταγράφηκε και παραπάνω, πρόθεση της βρετανικής διοίκησης φαίνεται πως ήταν μεταρρυθμιστική και εκσυγχρονιστική. Μετά τη σθεναρή και σταθερή αντίδραση του ντόπιου στοιχείου τόσο του μουσουλμανικού όσο και του χριστιανικού να δεχθούν την πρώιμη αυτή βρετανική μεθόδευση, η αποικιοκρατική διοίκηση διατήρησε το κοινοτικό- θρησκευτικό πλαίσιο στην παιδεία για μεγάλο χρονικό διάστημα, και όπως θα αναλυθεί και αργότερα, προσπάθησε να επέμβει με διαφορετικούς τρόπους στη διαμόρφωσή της.

Χρήσιμο θα ήταν πάντως σε αυτό το σημείο να τονιστεί ότι και στον τομέα της παιδείας η διοίκηση συχνά βρέθηκε σε διάσταση απόψεων με την κεντρική εξουσία, και έδειξε μια προσαρμοστικότητα στην οργάνωσή της, σε σχέση με αυτό που επιθυμούσαν και οι ντόπιοι πληθυσμοί. Εκτός από ανάγκη από συναίνεση, στο πέρασμα του χρόνου αυτό καταδείκνυε και μια έλλειψη σταθερής πολιτικής, ή ίσως στρατηγικής, στο ζήτημα της παιδείας καθώς και σε άλλα. Η βρετανική διοίκηση διαμόρφωνε πολιτική ανάλογα με τις συνθήκες και τις ανάγκες που προσπαθούσε να καλύψει τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο.

II. Η εισαγωγή στοιχείων αποικιακής νεωτερικότητας στους μουσουλμανικούς κοινοτικούς θεσμούς από τη βρετανική διοίκηση.

Μετά από ένα μικρό διάστημα κατά το οποίο η αποικιακή διοίκηση προέβη κυρίως σε αναγνωριστικές κινήσεις αναφορικά με τους μουσουλμανικούς κοινοτικούς θεσμούς, υιοθέτησε μια πιο ευθεία προσέγγιση στις σταδιακές μεταρρυθμίσεις που επιδίωκε να εισάγει. Δεν επρόκειτο ωστόσο για συστηματικές μεταρρυθμίσεις με σκοπό την εισαγωγή νεωτερικών θεσμών αλλά μάλλον για επιλεκτικές παρεμβάσεις που εξυπηρετούσαν στον αποικιακό σχεδιασμό και τη σταδιακή διείσδυση των Βρετανών στο μουσουλμανικό θρησκευτικό θεσμικό πλαίσιο.

Ως εκ τούτου η παιδεία διατηρήθηκε σε κοινοτικό πλαίσιο ώστε να μην προκληθούν αντιδράσεις από το ντόπιο πληθυσμό αλλά κυρίως για να διατηρηθεί ο διαχωρισμός των επιδιώξεων και των συμφερόντων των δύο κοινοτήτων έναντι της κεντρικής διοίκησης. Ωστόσο έγινε μια απόπειρα η εκπαίδευση να οργανωθεί εσωτερικά –δηλαδή εντός του κοινοτικού πλαισίου- σε μια πιο πρακτική και «εκκοσμιευμένη» μορφή και οι ανώτερες σπουδές κυρίως, να μετριάσουν τον αμιγώς θρησκευτικό χαρακτήρα που είχαν έως τότε. Παράλληλα, μέσω της εισαγωγής κοσμικών διοικητικών μηχανισμών όπως τα συμβούλια εκπαίδευσης και ο διορισμένος Βρετανός επιθεωρητής, έγινε μια συγκαλυμμένη αλλά ουσιαστική κίνηση για την ανάληψη της διαχείρισης της μουσουλμανικής εκπαίδευσης από τη βρετανική διοίκηση.

Προς αυτή την κατεύθυνση λειτούργησε και η κυβερνητική επιχορήγηση των σχολείων, με ταυτόχρονη προσπάθεια απεξάρτησης τους από τα βακούφια που τα συντηρούσαν έως τότε. Οι θρησκευτικοί αξιωματούχοι που λειτουργούσαν και ως δάσκαλοι στα θρησκευτικά σχολεία και είχαν και λόγο στη διαχείριση των βακουφικών τους κεφαλαίων

αντιμετώπισαν τις αλλαγές ως μια κατάφωρη αλλοίωση του χαρακτήρα της παιδείας της κοινότητας αλλά και ως παραβίαση των όρων της σύμβασης της Κύπρου αναφορικά με την «κρατικοποίηση» ορισμένων βακουφικών εσόδων, που αντί να αποδοθούν σε θρησκευτικά σχολεία όπως προέβλεπαν οι όροι δημιουργίας τους, επιστρέφονταν πλέον στο γενικό ταμείο του Evkaf.

Παράλληλα οι αντιδράσεις των μουσουλμάνων αξιωματούχων για τις σημαντικές μεταρρυθμίσεις που είχαν ήδη δρομολογηθεί στο Ίδρυμα του Evkaf εξακολουθούσαν να αποτελούν μεμονωμένα περιστατικά στην πλειοψηφία τους, αλλά καταδείκνυαν μια υποβόσκουσα αντίδραση από την πλευρά της κοινότητας. Επιπλέον καθιστούσαν σαφές ότι αν και η κοινότητα σε καμία περίπτωση δεν αποκήρυξε την πίστη και πειθαρχία της στη βρετανική εξουσία, ωστόσο, θεώρησε τον τρόπο διαχείρισης των θρησκευτικών περιουσιών από αυτή όχι μόνο λανθασμένο σε σχέση με το θρησκευτικό νόμο αλλά και ζημιογόνο για τα συμφέροντα των μουσουλμάνων του νησιού.

Χαρακτηριστικό υπήρξε το παράδειγμα του Çorloulou [Chorloulou] Ali Paşa vaqf, ενός εκ των μεγάλων και παλαιών βακουφιών του νησιού, που ωστόσο ο σουλτάνος δεν είχε διεκδικήσει ως προσωπική περιουσία το διάστημα της διαπραγμάτευσης της σύμβασης της Κύπρου. Η διεκδίκηση της επιτροπείας του από έναν πρώην υψηλόβαθμο Οθωμανό κυβερνητικό υπάλληλο, λόγω των ισχυρών επιχειρημάτων του και λόγω της υποστήριξης και αναγνώρισης που έτυχε από υπουργεία του Evkaf εκτός αυτού της Τουρκίας, κατάφερε να προκαλέσει ουσιαστικά το νέο σύστημα. Η συγκεκριμένη απόπειρα κατέδειξε στους Βρετανούς ότι δεν είχαν πλέον το περιθώριο να καταφεύγουν σε ημίμετρα αναφορικά με τα κυπριακά βακούφια, και μάλλον τους ώθησε σε ριζοσπαστικότερες ακόμη μεταρρυθμίσεις.

Ως αμιγώς νεωτερικός θεσμός εισήχθη η άμεση εκπροσώπηση –με συμβουλευτικό κυρίως χαρακτήρα- των κοινοτήτων στη διοίκηση μέσω των εκλεγμένων μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου. Ωστόσο η λογική της κοινοτικής εκπροσώπησης στη διοίκηση, είχε ενσπέρματα στοιχεία αφενός της αποικιακής βρετανικής σκοπιμότητας και αφετέρου της διατήρησης του υφιστάμενου εθνοθρησκευτικού διαχωρισμού των millet, που εντάσσονταν κατά αυτό τον τρόπο στο νεωτερικό διοικητικό πλαίσιο των Βρετανών. Οι πρώτοι μουσουλμάνοι βουλευτές αντιμετώπισαν δυσκολίες στην αποτελεσματική εμπέδωση και αξιοποίηση του ρόλου τους, καθώς προσέτρεχαν για νομιμοποίηση στους μουσουλμάνους θρησκευτικούς αξιωματούχους. Επιπλέον, τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του Νομοθετικού και έως να εκδηλωθεί επιθετικά ο ελληνοκυπριακός εθνικισμός μέσα από τα ενωτικά ψηφίσματα των Ελληνοκύπριων βουλευτών, υπήρχε συχνά σύμπραξη των βουλευτών των δύο κοινοτήτων ενάντια στις βρετανικές μεθοδεύσεις, ιδιαίτερα όταν αφορούσε σε επιβολή φόρων.

Επιπλέον, στο πλαίσιο αυτών των μεταρρυθμίσεων άλλαξε η μορφή ενός από τους πιο σημαντικούς κοινοτικούς θεσμούς, αυτού των θρησκευτικών [Şeri/Sheri] δικαστηρίων. Τα συγκεκριμένα δικαστήρια αποτελούσαν μια φυσική συνέχεια του Evkaf, εφάρμοζαν το θρησκευτικό οικογενειακό δίκαιο και διασφάλιζαν ότι ακόμη και γυναίκες και παιδιά θα διατηρούσαν το δικαίωμα να υπερασπιστούν τα δικαιώματά τους χωρίς την ίδια στιγμή να εκτίθενται κοινωνικά. Οι αμοιβές των θρησκευτικών δικαστών ήταν συνήθως συμβολικές, εξέπιπταν από το οικονομικό μέγεθος της εκδικαζόμενης υποθέσεως και δεν επιβάρυναν ούτε το κράτος αλλά ούτε και τους υπηκόους. Ωστόσο οι θρησκευτικοί δικαστές επιτελούσαν σημαντικό κοινωνικό ρόλο καθώς λειτουργούσαν ως άτυποι οικογενειακοί σύμβουλοι, γνώριζαν συνήθως εκ των έσω τα προβλήματα των μικρών κοινωνιών στις οποίες εργάζονταν και προάσπιζαν συμφέροντα αδύναμων μελών τους που διαφορετικά θα έμεναν εκτεθειμένα.

Λόγω των ασαφών και αλληλοαναιρούμενων διατάξεων του θρησκευτικού νόμου που αυτά τα δικαστήρια εφάρμοζαν, αλλά κυρίως λόγω της προσπάθειας εκκοσμίκευσης των μουσουλμανικών κοινοτικών θεσμών που προωθούσε η βρετανική διοίκηση, τα θρησκευτικά δικαστήρια απεικδύθηκαν σταδιακά των περισσότερων αρμοδιοτήτων τους και υπάχθηκαν τελικά στα βρετανικά πολιτικά δικαστήρια. Η συγκεκριμένη διαδικασία απέκλεισε από οιαδήποτε ουσιαστική νομική εκπροσώπηση στο μέλλον ένα σημαντικό και αδύναμο κομμάτι του μουσουλμανικού πληθυσμού ενώ απαξίωσε στα μάτια του συνόλου του ένα θεσμό που του είχε κληροδοτήσει –και βάσει της σύμβασης της Κύπρου- το οθωμανικό παρελθόν.

II. 1. Νεωτερικές μεταρρυθμίσεις στον τομέα της κοινοτικής παιδείας

Πάγια πρακτική της αυτοκρατορίας για τις νέες περιοχές που προσαρτούνταν στην επικράτεια της ήταν η διατήρηση των υπαρχόντων κοινωνικών, οικονομικών και διοικητικών δομών, στο πλαίσιο της εθνοθρησκευτικής – κοινωνικής ομάδας του millet. Μετά την απόκτηση της Κύπρου, η εκπαίδευση του χριστιανικού millet παρέμεινε στα χέρια της κοινότητας με άνωθεν διαχειριστικό έλεγχο από την οθωμανική διοίκηση. Σε αντίστοιχο θρησκευτικό – κοινοτικό πλαίσιο διαμορφώθηκε σταδιακά και η εκπαίδευση της μουσουλμανικής κοινότητας του νησιού. Το

εκπαιδευτικό της σύστημα περιλάμβανε δημοτικά σχολεία για τη βασική και Medresse (ιεροδιδασκαλεία) για ανώτερη εκπαίδευση.

Τα σχολεία της βασικής εκπαίδευσης διακρίνονταν σε τρεις κατηγορίες, που αφορούσαν κυρίως τον τρόπο χρηματοδότησης τους: τα σχολεία sibyan, όσα ανήκαν σε βακούφια και τα ιδιωτικά σχολεία. Η βασική εκπαίδευση αρχικά προορίστηκε για παιδιά από τεσσάρων έως έξι ετών και ήταν μικτή στα περισσότερα Sibyan σχολεία. Έγινε υποχρεωτική από το 1824 και μετά με φιρμάνι του σουλτάνου Mahmud II (Talim-i Sibyan Hakkindaki Ferman) για τις ηλικίες τέσσερα με επτά. Το 1846 αυξήθηκε στα τέσσερα έτη υποχρεωτικής παρακολούθησης ενώ το 1869 αποφασίστηκε ότι τα αγόρια θα ξεκινούσαν το σχολείο στα έξι έτη και τα κορίτσια στα επτά, και θα συμπλήρωναν τη βασική τους εκπαίδευση στην ηλικία των έντεκα.

Στην πλειοψηφία τους τα Sibyan σχολεία συντηρούνταν από το κράτος, το ίδιο και οι δάσκαλοι τους. Αρκετά συχνά ωστόσο υπήρχαν Sibyan σχολεία που είχαν ενταχθεί σε *vaqfiye* και συντηρούνταν από βακουφικά έσοδα. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο δάσκαλος του σχολείου άλλοτε πληρωνόταν από το βακούφι και άλλοτε από χρήματα που συγκεντρώνονταν από τους κατοίκους της περιοχής στην οποία δίδασκε.⁸² Τέτοια ήταν το *Ömeriye Sibyan* στη Λευκωσία, δύο στην Πάφο, ένα στην Αμμόχωστο και ένα στην Κορήνεια.

Όταν το νησί πέρασε στη βρετανική διοίκηση, υπήρχαν 29 Sibyan σχολεία στο νησί. Υπήρχαν επίσης άλλα 42 σχολεία βασικής εκπαίδευσης τα οποία δεν ήταν *vakf* και λειτουργούσαν κυρίως σε χωριά, στεγασμένα συνήθως μέσα ή δίπλα στο τζαμί ή το *mescid* (ναΐσκος) του χωριού. Οι

⁸² Βλέπε σχετικά παραδείγματα στον πίνακα των *mulhaka* βακουφίων της Λάρνακας που παρατίθεται στη σελ 54-55 της παρούσης εργασίας και στο παράρτημα 3 για τις υπόλοιπες επαρχίες του νησιού. Επιπλέον ΕΝΑ ό.π. σελ 46.

πλούσιες οικογένειες μουσουλμάνων διδασκαν τα παιδιά τους στο σπίτι με μισθωμένο ιεροδιδάσκαλο ή σε μικρές αίθουσες δίπλα σε αυτό.

Γενικά η βασική εκπαίδευση είχε κυρίως θρησκευτικό χαρακτήρα, καθώς πρώτος στόχος ήταν να γίνει ο μαθητής «ένας καλός μουσουλμάνος». Αρχικά περιορίστηκε στην εκμάθηση του οθωμανικού αλφαβήτου και την αποστήθιση στόχων του κορανίου, ενώ από το 1871 και μετά προστέθηκαν στα μαθήματα η γεωγραφία και η ιστορία. Ως δάσκαλοι λειτουργούσαν συνήθως οι ιμάμηδες [*imams*] που λειτουργούσαν στο τζαμί της περιοχής ή του χωριού που βρισκόταν το σχολείο. Ο διορισμός των ιεροδιδασκάλων γινόταν από το Meclis-i Sheri (Idare) που όπως προαναφέρθηκε αποτελούνταν από το Μουφτή, [*Müftü*] τον αρχικαδή [*chief cadi*] και τον κλητήρα του, τον muhasebedji του Evkaf, και τον καδή της επαρχίας Λευκωσίας και Κυρήνειας.⁸³

Η διοίκηση των σχολείων και σε μεγάλο βαθμό και η φροντίδα τους ανήκε στο Evkaf. Στην προαναφερθείσα αναφορά του M. Seager προς τον Υπατο Αρμοστή R. Biddulph το 1882 μεταξύ άλλων αναφέρθηκε ότι ο αριθμός των σχολείων που λάμβανε οικονομική βοήθεια από το Evkaf υπολογίστηκαν σε εβδομήντα, είκοσι δύο εκ των οποίων βρίσκονταν στη Λευκωσία, οκτώ στη Λάρνακα, πέντε στη Λεμεσό, δέκα έξι στην Πάφο, δέκα τρία στην Αμμόχωστο και έξι στην Κυρήνεια.⁸⁴

Το δεύτερο στάδιο της εκπαίδευσης ήταν αμιγώς θρησκευτικό και απαιτούσε συνήθως οικονομική συμμετοχή από την πλευρά των σπουδαστών. Σε αυτό το στάδιο η οικονομική ενίσχυση προήλθε σχεδόν αποκλειστικά από τα θρησκευτικά ιδρύματα, οπότε κάθε Medresse υποστηριζόταν από ένα ή περισσότερα βακούφια. Για παράδειγμα το Büyük Medresse (ή Medresse του Sultan Selim) ιδρύθηκε δύο χρόνια μετά την οθωμανική κατάκτηση. Συντηρούνταν από το βακούφι που ίδρυσε

⁸³ Βλ. Ahmet C. Gazioğlu, *ό.π.* σελ 198.

⁸⁴ Βλ. ENA *ό.π.* σελ 46 και παράρτημα 3.

γι αυτό το σκοπό ο Ismail Agha, πλούσιος γαιοκτήμονας. Σε αυτό προστέθηκε η βιβλιοθήκη του Sultan Mahmoud. Αργότερα άλλοι κληροδότες συνέστησαν υποτροφίες μέσω vakf για φτωχούς σπουδαστές, για τους μισθούς των δασκάλων και τα κτίρια που στέγαζαν τους μαθητές καθώς και τη σίτιση τους.⁸⁵

Η θρησκευτική εκπαίδευση περιελάμβανε τέσσερις βαθμίδες από τις οποίες οι πρώτες δύο (τρία έτη συνολικά) ήταν αντίστοιχες της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Τα μαθήματα που διδάσκονταν ήταν: αριθμητική, κοσμογεωγραφία, γραμματική, σύνταξη, γεωμετρία, θεολογία, λογική και διάλογο. Στα επόμενα δύο επίπεδα οι σπουδαστές εντρυφούσαν στη θεολογία, τα αραβικά, περσικά, ιστορία, γεωπονία, μαθηματικά και λογική. Οι απόφοιτοι των Medresse εργάζονταν ως δάσκαλοι στα Sibyan σχολεία και ταυτόχρονα εκτελούσαν χρέη ιμάμη, βοηθού του τοπικού καδή και γραμματέα της κοινότητας στην οποία εργάζονταν.

Οι προαναφερθείσες μεταρρυθμίσεις του 1839 και 1856 στην αυτοκρατορία δεν άφησαν ανεπηρέαστη τη θρησκευτική δομή της παιδείας, για την οποία έγινε μια απόπειρα να στραφεί προς πρακτικότερες και πιο σύγχρονες μεθόδους και αντικείμενα διδασκαλίας. Προς αυτή την κατεύθυνση λειτούργησαν τα σχολεία Rushdie [Rusdiye & Rusdie]. Το

⁸⁵ Συνολικά τα Medresse του νησιού με το έτος ίδρυσης τους, καθώς και το όνομα του αφιερωτή –ιδρυτή του βακουφιού που τα χρηματοδότησε:

Όνομα	Έτος	Πόλη	Δωρητής
Medresse of Pırpaşa	1580-4	Lefka	Pırpaşa, Beylebey της Κύπρου
Medresse of Arap Ahmet	1764	Λευκωσία	Sherazade Osman eff.
Medresse of Iskele	1816	Λάρνακα	Hacı Ibrahim Agha
Medresse of Limassol	1829	Λεμεσός	Köprülü Hacı Ibrahim Ağa
Medresse of Baf	1688	Πάφος	Mahmut Bey Ebubekir
Medresse of Baf	1850	Πάφος	Hoca Ibrahim Sidik
Medresse of Peristerona		Περιστέρωνα	
Medresse of Kutup Osman	1826	Αμμόχωστος	Seyit Mehmet Agha
Laleli Medresse	1827	Λευκωσία	Muhassil (κυβερνήτης) Ali Ruhi eff.
Medresse of Saray Önü	1748	Λευκωσία	Bekir Pasha
Küçük Medresse		Λευκωσία	

πρώτο σχολείο ιδρύθηκε στη Λευκωσία το 1839 (κοντά στο τέμενος της Αγίας Σοφίας [Selimiye]) και ονομάστηκε και Mekteb-I Ilmiye (σχολείο των επιστημών).⁸⁶ Οι απόφοιτοι του πρώτου Rusdie, στελέχωσαν σταδιακά τα αντίστοιχα σχολεία σε ολόκληρο το νησί ως δάσκαλοι.

Το σημαντικότερο στοιχείο που θα αποδείκνυε ότι η «νεωτερικότητα» δεν ήρθε, συστηματικά τουλάχιστον, στην οργάνωση της παιδείας της τουρκοκυπριακής κοινότητας, ήταν ακριβώς το γεγονός ότι παρέμεινε σε κοινοτικά πλαίσια. Η κάθε κοινότητα διατήρησε τη δική της χωριστή παιδεία και εκπαίδευση, τα δικά της χωριστά σχολεία και δασκάλους.⁸⁷ Τόσο το πλήθος των σχολείων, όσο και το ύψος των επιχορηγήσεων στην κοινότητα από τη βρετανική διοίκηση, βρισκόταν σε ευθεία αναλογία με το ποσοστό του πληθυσμού της επί του συνόλου.

Μετά την κατάληψη του νησιού από τους Βρετανούς λειτούργησαν δύο εκπαιδευτικά συμβούλια, συγκροτούμενα από Βρετανούς διοικητικούς υπαλλήλους και εκλεγμένα μέλη της αντίστοιχης κοινότητας. Σε επιστολή (14/3/1884) του γενικού γραμματέα της διοίκησης [Chief Secretary] προς τον κυβερνήτη παρουσιάστηκε μια πρόταση- προσχέδιο για την δημιουργία του κεντρικού συμβουλίου εκπαίδευσης [Central Board of

⁸⁶ Το σχολείο αυτό, όπως θα αναλυθεί και σε επόμενα κεφάλαια, με την πάροδο των ετών αποτέλεσε τον πυρήνα της «ανανεωτικής» μερίδας της κοινότητας των μουσουλμάνων του νησιού. Το όνομα του άλλαξε σε Idadi το 1897 και Sultani το 1920. βλ. Gazioğlu, *ό.π.* σελ 199.

⁸⁷ Αναλογία μουσουλμανικών – χριστιανικών σχολείων στην Κύπρο κατά την έλευση των Βρετανών το 1878. *Ο.π.*, σελ 200.

Τοποθεσία	Μουσουλμανικά σχολεία	Χριστιανικά Σχολεία
Επαρχία Λευκωσίας	28	21
Επαρχία Λάρνακας	8	12
Επαρχία Λεμεσού	4	20
Επαρχία Αμμοχώστου	8	10
Επαρχία Πάφου	12	12
Επαρχία Κυρήνειας	5	8
Σύνολο	65	83

Education]. Σκοπός του ήταν να συμβουλευεί και να βοηθά την κυβέρνηση σε εκπαιδευτικά θέματα.

Οι κυβερνητικές επιχορηγήσεις για την εκπαίδευση [grants in aid], θα διατηρούσαν την αναλογία του ενός και τριών τετάρτων για την τουρκοκυπριακή και την ελληνοκυπριακή κοινότητα αντίστοιχα. Οι επιχορηγήσεις θα συνέχιζαν να καταβάλλονται μόνο στην περίπτωση που ο απεσταλμένος της κυβέρνησης σχολικός επιθεωρητής έκρινε ότι οι μέχρι τότε καταβληθείσες δαπάνες είχαν το επιθυμητό αποτέλεσμα.

Η κυβέρνηση θεωρούσε ότι, για τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο και τα αμέσως επόμενα έτη, το κύριο μέρος των επιχορηγήσεων θα έπρεπε να δοθεί για τη στήριξη της βασικής εκπαίδευσης, με την πεποίθηση ότι αυτή αποτελούσε την άμεση προτεραιότητα, με σχεδιασμό στο άμεσο μέλλον να υπάρξει και κάποια μέριμνα και για τη μέση. Ο επιθεωρητής των σχολείων θα υπέβαλλε τα συμπεράσματά του πρώτα στο συμβούλιο και κατόπιν στην κυβέρνηση ενώ το πρώτο θα διατηρούσε την ελευθερία υποβολής οιασδήποτε μεταρρυθμιστικής πρότασης στη δεύτερη. Η επικοινωνία μεταξύ συμβουλίου και κυβέρνησης θα γινόταν μέσω του γενικού γραμματέα, ενώ χρέη γραμματέα του συμβουλίου θα εκτελούσε ο επιθεωρητής των σχολείων. Ήταν επιφορτισμένο με το καθήκον να ετοιμάζει καταλόγους με τα σχολεία που θα προτεινόταν για επιχορήγηση και με αυτά που θα έπρεπε να σταματήσουν να τη λαμβάνουν. Επαρχιακές επιτροπές θα βοηθούσαν το συμβούλιο στο έργο του, στις οποίες θα προέδρευε ο τοπικός αρμοστής. Πρόεδρος του συμβουλίου θα οριζόταν ο ίδιος ο γενικός γραμματέας. Στη συνέχεια αναφέρονται άτομα τα οποία εφόσον αποδεχόντουσαν το διορισμό τους, θα αποτελούσαν τα χριστιανικά μέλη του συνεδρίου. Σκόπιμο θα ήταν να αναφερθεί εδώ ότι τις πρώτες

τέσσερις θέσεις του καταλόγου καταλάμβαναν ο αρχιεπίσκοπος και οι μητροπολίτες Κιτίου, Πάφου και Κυρήνειας.⁸⁸

Παρά το γεγονός ότι η «αποικία» είχε τρεις επίσημες γλώσσες, στα κοινοτικά σχολεία διδάσκονταν αυστηρά δύο, η αγγλική και η ελληνική ή η τουρκική (καταρχήν με το αραβικό αλφάβητο). Εισαγωγή εγχειριδίων διδασκαλίας και χαρτών γινόταν από την Ελλάδα και την Οθωμανική αυτοκρατορία αρχικά, αλλά και την Τουρκία αργότερα. Αρκετά συχνά το ίδιο συνέβαινε και με τους ανώτερους δασκάλους. Τέλος οι μαθητές, που ακολουθούσαν ανώτερες σπουδές, μπορούσαν να επιλέξουν μεταξύ Μ. Βρετανίας και των προαναφερθεισών δύο χωρών.⁸⁹

Τα σχολεία και των δύο κοινοτήτων εξακολουθούσαν ωστόσο να έχουν έντονο θρησκευτικό προσανατολισμό, ιδίως από τη μέση εκπαίδευση και μετά. Στην αναφορά του Γραφείου εκπαιδεύσεως της 4^{ης} Ιουνίου 1883, σημειωνόταν αναφορικά με το σχολείο Rusdie [Rusdiye] των μουσουλμάνων, ότι «κατά το έτος 1882-3, τα εκπαιδευτικά κονδύλια που του αναλογούσαν κατεβλήθησαν κανονικά, και οι χοτζάδες (ιεροδιδάσκαλοι) που δίδασκαν σε αυτό πληρώνονταν τακτικά».⁹⁰

⁸⁸ KAK. SA1/693. Βλέπε επίσης KAK SA1 517/1886 ό.π. Σε αυτό το φάκελο, εκτός από μια μεγάλη για τα δεδομένα της εποχής παραγγελία του επιθεωρητή μουσουλμανικών σχολείων για την προμήθεια 150 τουρκικών αναγνωστικών, εμφανίστηκε και μια πρώτη απευθείας εισήγηση του επιθεωρητή των σχολείων προς τους δασκάλους της περιοχής της Λάρνακας. Χωρίς να απευθύνεται σε κάποια αρχή, διευθυντή, ιεροδιδάσκαλο, κ.τ.λ. γράφει κατευθείαν στο σώμα των δασκάλων σαν σύνολο και ζητά πειθαρχία στους κανόνες βάσει των οποίων και δίνονταν τα κονδύλια για να μην υπάρξει κίνδυνος διακοπής τους.

⁸⁹ Βλέπε Παπαγεωργίου, ό.π., σελ 195, 196. Επίσης βλέπε . KAK, SA1 1431/1881 ό.π. Πρόκειται για έκθεση του βρετανού σχολικού επιθεωρητή Spencer, αναφορικά με τις ανάγκες του μουσουλμανικού σχολείου Rusdie. Μεταξύ άλλων, ο επιθεωρητής σημείωνε ότι έχει μεριμνήσει για την εισαγωγή αναγνωστικών βιβλίων για τις ανάγκες των μαθητών των τάξεων του δημοτικού από την Κωνσταντινούπολη.

⁹⁰ Βλέπε KAK, SA1/1361/1883 ό.π.

Την 5^η Φεβρουαρίου 1882, ο βρετανός επίτροπος του Evkaf, Seager, σε επιστολή το προς τον βρετανό αρχιγραμματέα [Chief Secretary], παρουσίαζε μία διαφωνία που είχε με το μουφτή το νησιού, αναφορικά με τα βιβλία που θα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν για διδασκαλία στο μουσουλμανικό θρησκευτικό σχολείο Rusdie. Τα βιβλία παραγγέλθηκαν δι' αλληλογραφίας από την Κων/πολη από το μουσουλμάνο επίτροπο του Evkaf Khouloussi effendi, χωρίς να έχει δοθεί η έγκριση του μουφτή προηγουμένως.

Μετά από παραινέση και του Βρετανού διευθυντή εκπαίδευσης, το βιβλίο εστάλη στο μουφτή, ο οποίος όμως θεώρησε ότι η γνώμη του αγνοήθηκε. Αν και ο Βρετανός επίτροπος τόνισε ότι συμπεριφέρθηκε στο μουφτή και τη θέση του «με σεβασμό», στην επιστολή του κατέληγε: «Σε απάντηση στην ερώτησή σας, εάν το συγκεκριμένο ζήτημα εμπίπτει στα καθήκοντά μου, θέλω να δηλώσω ότι αυτά τα μουσουλμανικά θρησκευτικά σχολεία, όπως ονομάζονται τα κυβερνητικά σχολεία [Rusdie ή Rusdiye] βρίσκονται υπό τον έλεγχο του υπουργείου του Evkaf στην Κωνσταντινούπολη. Εκπρόσωπός του εδώ είναι ο Khouloussi effendi, και για όσο διάστημα οι επίτροποι αντικαθιστούν το υπουργείο του Evkaf στην Κωνσταντινούπολη, και με απουσία συγκεκριμένων διαταγών για το αντίθετο, ...εγώ αντιλαμβάνομαι ότι αποτελεί καθήκον μου να αναλάβω την διοίκηση αυτών των θρησκευτικών σχολείων...».⁹¹

Όπως θα αναλυθεί και σε επόμενα κεφάλαια, η αρχική άρνηση και σταθερή δυσκολία των μουσουλμάνων (ιδιαίτερα εκείνων που έφεραν την εξουσία τους από το οθωμανικό καθεστώς -όπως στην προκείμενη περίπτωση ο μουφτής- και ένιωθαν να απειλούνται) να υιοθετήσουν τη νεωτερικότητα στην εκπαίδευση, έβρισκε συχνά απάντηση στη βρετανική σκοπιμότητα, που δεν επιθυμούσε να συμβεί κάτι τέτοιο. Η ίδια προεστώσα εξουσία, που έδινε το δικαίωμα στο μουφτή να έχει άποψη για

⁹¹ Βλέπε ΚΑΚ, SA1/1223/1882 ό.π.

την εκπαίδευση των μουσουλμάνων της Κύπρου, έδινε και το δικαίωμα στον βρετανό επίτροπο του Ενκαφ να την καθορίζει.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί μια επιστολή των μελών του μουσουλμανικού συμβουλίου εκπαίδευσης προς τον Βαλή της Κύπρου, με ημερομηνία 16^η Οκτωβρίου 1884.⁹² Η επιστολή αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια συνέχεια του προηγούμενου εγγράφου που παρατέθηκε και αφορούσε στο σχεδιασμό του κεντρικού συμβουλίου. Μέσα σε διάστημα λίγων μηνών –αν δεν προϋπήρχαν του κεντρικού– δημιουργήθηκαν δύο χωριστές οργανώσεις που ασχολούνταν με την οργάνωση της παιδείας της κάθε κοινότητας. Στο κύριο μέρος της επιστολής σημειώνονται τα ακόλουθα: «ανατρέχοντας στα παλιά αρχεία μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι στο παρελθόν όλοι οι φόροι (δηλαδή η είσπραξή τους) ανήκε στον μουσουλμανικό πληθυσμό υπό το χαρακτηρισμό τους ως *τιμάρια* ή *ζιαμέτια* [timars or ziamets]. Ακολούθως το δικαίωμα αυτό αφαιρέθηκε από την οθωμανική κυβέρνηση που σε αντιστάθμισμα των εσόδων αυτών προσέφερε στην μουσουλμανική κοινότητα συγκεκριμένα επιδόματα και κονδύλια, αντίστοιχα των αναγκών και απαιτήσεών της.

Η ετήσια καταβολή των 500 (αγγλικών) λιρών, για τη συντήρηση των μουσουλμανικών σχολείων που καταβάλλονταν, αποτελούσε ένα κονδύλι που ενέπιπτε στην προαναφερθείσα κατηγορία. Μετά την κατοχή, η κυβέρνηση της Α.Μ. συνέχισε την καταβολή αυτού, όπως και των υπολοίπων επιδομάτων, μέχρι και το έτος 1883, οπότε και ένα κονδύλι 2000 αγγλικών λιρών εγκρίθηκε για τη (συνολική) δημόσια εκπαίδευση του νησιού. Το 1884 το κονδύλι αυξήθηκε στις 3000 αγγλικές λίρες και διανεμήθηκε στις δύο κοινότητες ανάλογα με τον πληθυσμό τους. Το ένα τέταρτο των χρημάτων δικαίως δόθηκε στην μουσουλμανική κοινότητα, δηλαδή 750 αγγλικές λίρες, από την άλλη όμως πλευρά, το αρχικό μας

⁹²

KAK, SA1/21551/1884.

δικαίωμα στο προαναφερθέν ποσό των 500 αγγλικών λιρών παραγνωρίστηκε, και η καταβολή του έκτοτε σταμάτησε.

Η Εξοχότητά σας επίσης γνωρίζει ότι λόγω της ανεπάρκειας του προαναφερθέντος κονδυλίου για τις ανάγκες της προόδου της μουσουλμανικής παιδείας, τα πιο πολλά από τα σχολεία είναι ημιερειπωμένα και χωρίς δασκάλους, και πολλά μέρη του νησιού δεν έχουν καθόλου σχολεία, ενώ τα χρειάζονται.

Είναι αλήθεια ότι το καινούριο κονδύλι διαμοιράστηκε πολύ δίκαια, δηλαδή σε ευθεία αναλογία με τους πληθυσμούς των δύο κοινοτήτων, αλλά και πάλι η πρόοδος που σημειώθηκε από τους χριστιανούς συμπατριώτες μας στο τομέα της παιδείας μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, οφείλεται στο γεγονός δεν επεμβαίνει κανείς στη διαχείριση των *ιερών τους κτημάτων* (στο κείμενο *vakoufs*) και βρίσκονται στη διάθεση της χριστιανικής κοινότητας. Μεγάλα ποσά χρημάτων εισπράττονται από αυτά, που η χριστιανική κοινότητα τα διαθέτει για παιδεία και σχολεία».⁹³

Η επιστολή των μελών του συμβουλίου απευθυνόταν στο *Βαλή της Κύπρου* [Vali] και όχι στον αρχιγραμματέα ή κάποιο άλλο φορέα εξουσίας της βρετανικής διοίκησης. Παρά το γεγονός ότι και ο Βαλής αποτελούσε πλέον ένα υπάλληλο της ίδιας διοίκησης και κατά πάσα πιθανότητα θα έπρεπε να αναφερθεί για το ζήτημα στον αρχιγραμματέα και ενώ οι ιδρυτικοί κανόνες του συμβουλίου –στους οποίους αναφερθήκαμε νωρίτερα– ήταν αρκετά φιλελεύθεροι και έδιναν τη δυνατότητα στα μέλη να απευθυνθούν στον πρόεδρο του συμβουλίου για οποιοδήποτε ζήτημα απευθείας σαν ομάδα, τα μέλη του μουσουλμανικού συμβουλίου προτίμησαν –κατά κάποιο τρόπο να ακολουθήσουν το οθωμανικό τυπικό, και να προστρέξουν στο πρόσωπο που γι αυτούς διατήρησε την εξουσία που είχε από το προηγούμενο καθεστώς.

⁹³ Βλέπε ΚΑΚ ό.π.

Η αξίωση που ήγειραν τα μέλη του συμβουλίου στηριζόταν στην αρχή της οθωμανικής κυριαρχίας επί του εδάφους της Κύπρου. Εφόσον οι μουσουλμάνοι του νησιού εισέπρατταν αυτό το επίδομα επί οθωμανικής διοίκησης, αντί της εξάσκησης του *δικαιώματός* τους να φοροεισπράττουν από τις *κρατικές γαίες*, και εφόσον το νησί εξακολουθούσε να είναι *ιδιοκτησία* οθωμανική, όφειλε να τους αποδίδεται και από τη νέα διοίκηση, παράλληλα και ανεξάρτητα με άλλα επιδόματα.

Επιπλέον, σε αυτή την επιστολή εμφανίζονται και οι πρώτες αντιδράσεις στις παρεμβάσεις της βρετανικής εξουσίας στα ζητήματα διαχείρισης των κεφαλαίων του Ενκaf. Αν και τυπικά ένα από τα καθήκοντα του Ενκaf ήταν και η συντήρηση των σχολείων και η προαγωγή της παιδείας της μουσουλμανικής κοινότητας, φαινόταν ότι η μετατροπή του ουσιαστικά σε βρετανική διοικητική υπηρεσία, το διαχώρισε από το σώμα της μουσουλμανικής κοινότητας και τις ανάγκες της, και κατέστησε τα έσοδά του άμεσα ελεγχόμενα από τη διοίκηση.⁹⁴

Η βρετανική απάντηση ήρθε με μία επιστολή του Βρετανού σχολικού επιθεωρητή Spencer προς τον αρχιγραμματέα και πρόεδρο του εκπαιδευτικού συμβουλίου. Δεν συναινούσε να αποδοθεί στη μουσουλμανική κοινότητα το επιπλέον κονδύλι των πεντακοσίων λιρών, αλλά πρότεινε απαλλαγή κρατήσεων για το μουσουλμανικό σχολείο Rusdiye [ή *Rusdie*] που με κάποιες επιπλέον ρυθμίσεις θα λειτουργούσε

⁹⁴ Αν και στα Κρατικά Αρχεία Κύπρου εμφανίζεται μια πληθώρα εγγράφων που αφορούν στο Ενκaf και τα διοικητικά του ζητήματα, σπάνια εμφανίζονται έγγραφα που να αφορούν σε παροχή κεφαλαίων του στην μουσουλμανική εκπαίδευση. Πιο συνηθισμένο ήταν να παραχωρούνται κάποιες γαίες Ενκaf για την ανέγερση νέων σχολείων. Στο αντίστοιχο κεφάλαιο της παρούσης εργασίας θα αναφερθούμε αναλυτικά στο –μετά από κάποιο διάστημα– πάγιο αίτημα μεγάλου μέρους της τουρκοκυπριακής κοινότητας (μέσω κυρίως των εφημερίδων τους) να «τους επιστραφεί» το Ενκaf. Βλέπε επίσης ΚΑΚ SA1/1122/1879.

ως το πρώτο γυμνάσιο για την κοινότητα. Η ρύθμιση αυτή θα απέφερε στο σχολείο ένα επιπλέον ετήσιο έσοδο της τάξεως των εκατόν εξήντα λιρών.⁹⁵

Στο ζήτημα του συγκεκριμένου σχολείου δόκιμο θα ήταν να επιμείνουμε λίγο ακόμη, μια που αποτέλεσε το πρώτο -και για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα το μόνο- γυμνάσιο και αργότερα λύκειο [Lycee] της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Σταδιακά θα συγκεντρώνει στους κόλπους του σημαντικούς πολιτικούς φορείς διαφόρων περιόδων, ενώ από αυτό ξεκίνησαν σημαντικές πολιτικές επιρροές. Μοιραία, με αυτό το σχολείο σχετίζεται και μια από τις πρώτες, αντιπολιτευόμενες τάσεις στην καθεστηκυία ιδεολογία που περιγράφηκε παραπάνω, μια φωνή χωρίς έρμα και δυναμική ακόμη, που μάλλον επιβεβαίωσε τον γενικότερο κανόνα της

⁹⁵ Βλέπε ΚΑΚ, SA1/4061/1884. Για την ακρίβεια ο επιθεωρητής Spencer δήλωσε ότι: « το αίτημα των μελών του μουσουλμανικού συμβουλίου εκπαίδευσης, με τον τρόπο που αρθρώθηκε τώρα, δεν θα έπρεπε να εξεταστεί ούτε για μια στιγμή». Τείνοντας προς μια πιο «λογική λύση, που θα ικανοποιούσε όλους» πρότεινε, αναλογικά σκεπτόμενος, να δοθούν 450 λίρες για την μέση εκπαίδευση της χριστιανικής κοινότητας και 160 για την μουσουλμανική. Αναλυτικά ο προϋπολογισμός εκπαιδευτικών κονδυλίων του επόμενου έτους πρότεινε να έχει ως εξής:

Δημοτικά σχολεία (μουσουλμανικά & χριστιανικά)	3.000
Γυμνάσια (χριστιανικά)	300
Σχολή μετεκπαίδευσης για δασκάλους (χριστιανικά)	150
Γυμνάσιο (μουσουλμανικό) Rusdie	160
Σύνολο	3.610

Σε επόμενο (22/11/1884) φάκελο που πραγματευόταν το ίδιο ζήτημα (βλέπε SA1 4429/1884), ο αρμοστής στην εισήγησή του ήταν πολύ πιο απόλυτος, θεωρώντας ότι ο προϋπολογισμός δεν θα έπρεπε να ξεπεράσει το ποσό των 3.000 λιρών που είχε από οριστεί εκ των προτέρων, και το γυμνάσιο Rusdie δεν θα έπρεπε να εξαιρεθεί των κρατήσεων. Αυτό κατά τη γνώμη του θα σήμαινε ότι οι δάσκαλοί του ανιμετωπίζονταν σαν «δημόσιοι υπάλληλοι» και θα αύξανε αυτόματα τις απαιτήσεις όλων των δασκάλων.

περιόδου και που όμως αποτελούσε ένα προοίμιο της δυναμικής που θα ξεκινούσε να σχηματίζεται με την πάροδο των ετών.

Από ότι διαπιστώνει κανείς στα έγγραφα των αρχείων της περιόδου, το πρώτο κτίριο στο οποίο στεγαζόταν το σχολείο βρισκόταν σε τέτοια κακή κατάσταση ώστε να βάζει τη βρετανική διοίκηση σε δίλημμα κατά πόσο θα έπρεπε να επισκευαστεί ή να μεταφερθεί εξολοκλήρου σε κάποιο νέο κτίριο. Φαίνεται ότι στην προοπτική μεταφοράς του σχολείου σε καινούριο κτίριο παρουσιάστηκαν κάποιες αντιδράσεις από την παραδοσιακή «θρησκευτική» μερίδα των Τουρκοκυπρίων, που με ψήφισμά της ζητούσε να μην αλλαχθεί η τοποθεσία του σχολείου.

Αντίθετοι στην άποψη αυτοί ήσαν οι μουσουλμάνοι μεν, υπάλληλοι της βρετανικής διοίκησης δε, Hassan Hilmi και Ahmed Khouloussi, μουφτής [müftü] και μουχασέμπεης [muhasebedji] αντίστοιχα, και – όπως έχει ήδη αναφερθεί- μέλη της επιτροπής του Enkaf. Ταυτίστηκαν απόλυτα με την κυβερνητική πολιτική στο συγκεκριμένο ζήτημα, με έκφραση και λόγο που έμοιαζε να απευθυνόταν σε «ανατολίτικο» καθεστώς και όχι διοίκηση –έστω και αποικιακή- κράτους - συμβόλου της νεωτερικότητας. Οίκτιραν σχεδόν τον προηγούμενο μουφτή, σύμβολο μιας εποχής που είχε παρέλθει, αλλά και άσκησαν έντονη κριτική στις εξελίξεις στην Τουρκία εκείνο το διάστημα. Σε απόσπασμα της επιστολής τους σημείωναν: «για την πληροφόρηση της εξοχότητάς σας, αναφέρθηκε εδώ και κάποιο διάστημα από τους δασκάλους μας η κακίστη κατάσταση του σχολείου Rusdiye που το κάνει μη κατοικήσιμο. Επιπλέον δεν έχει και χωριστούς χώρους για τις διάφορες τάξεις μαθητών, αφού η πρώτη κατασκευή προοριζόταν για απλό σπίτι που μετατράπηκε στη συνέχεια σε σχολείο.

Όταν με χαρά μας ακούσαμε ότι η εξοχότητά σας είχε τον σκοπό να θυσιάσει το ποσό των 1500 λιρών για την άμεση οικοδόμηση ενός αρμόζοντος κτιρίου ευρωπαϊκής τεχνοτροπίας, από το να αρχεστεί απλώς

σε επιδιόρθωση του ήδη υπάρχοντος κτιρίου που θα κόστιζε αφενός ακριβά, και αφετέρου θα χρειαζόταν συνεχείς επισκευές, δεν ξέραμε πώς να εκφράσουμε η χαρά μας για τέτοια γενναιόδωρη πρωτοβουλία. Από την άλλη πλευρά στεναχωρηθήκαμε πολύ όταν μάθαμε ότι κάποιοι δάσκαλοι και άλλα άτομα, ανίκανα να ξεχωρίσουν το καλό από το κακό, καθώς και ο *καημένος* ο μουφτής, έχουν εξαπατηθεί από ένα συγκεκριμένο άτομο που δρα για την προστασία των προσωπικών του συμφερόντων, παρουσίασαν ένα ψήφισμα στη εξοχότητά σας. Με αυτό ζητούσαν απλώς να επισκευαστεί το συγκεκριμένο κτίριο χωρίς να αλλάξει η αρχική μορφή του.

Τέτοια μεγάλη χάρη από την πλευρά της κυβερνήσεως, που έχει ως σκοπό την ευεργεσία του λαού δεν θα ήταν δυνατό σε καμιά περίπτωση να απορριφθεί, και δεν θα πρέπει σε καμιά περίπτωση να αμφισβητηθεί το γεγονός ότι η κυβέρνηση σε αυτή της την κίνηση είχε υπόψη της μόνο το κοινό καλό και θα ήταν καθαρή κακία να μην εκφραστούν στην κυβέρνηση θερμές ευχαριστίες για μια τέτοια ωφέλιμη πράξη. Η υπό εξέταση επιστολή, δείχνει ότι οι συντάκτες της αγνοούν εντελώς τα παράπονα που δημοσιεύονται στις ευρωπαϊκές εφημερίδες σχετικά με τις μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία, και ότι μέσα στην άγνοιά τους είναι πρόθυμοι να υπονομεύσουν την πρόοδο της παιδείας μας και της επιστήμης.

Για τους παραπάνω λόγους και έχοντας υπόψη μόνο το καλό της κοινότητας, σπεύδουμε να απορρίψουμε τις προαναφερθείσες ενστάσεις ενάντια στο πολύ καλό σχέδιο υπό συζήτηση, και ζητούμε από την Εξοχότητά σας να ευαρεστηθεί να εγκρίνει την ανέγερση του σχολείου με το νέο σχεδιασμό, και υπό την επίβλεψη της κυβέρνησης.»⁹⁶ Αυτή η επιστολή καταδεικνύει πως σε ένα σημαντικό βαθμό η βρετανική διοίκηση από την αρχή της δράσης της στο νησί είχε καταφέρει να δημιουργήσει τα σπέρματα αυτού που αργότερα θα αποτελούσε το *κόμμα* του Enkaf, αν και ο όρος δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί απόλυτα ακριβής. Για το υπό

⁹⁶ KAK SA1 1442/1887 *ό.π.*

μελέτη χρονικό διάστημα πάντως, τμήμα του πληθυσμού που απορροφήθηκε στο βρετανικό διοικητικό μηχανισμό και ιδίως στο Enkaf, στήριξε την βρετανική εξουσία, και την δικαιολόγησε στα μάτια του λαού ως συνέχεια της οθωμανικής. Παράλληλα, έγινε και φορέας της πολιτικής της, κάνοντας κριτική στην πολιτική της Τουρκίας της περιόδου, που πιθανότατα η βρετανική διοίκηση έβλεπε ανταγωνιστικά και επιθυμούσε να εξοβελίσει από τις προσλαμβανουσες του μουσουλμανικού πληθυσμού.

Με τις παραπάνω εξαιρέσεις να επιβεβαιώνουν ένα γενικότερο κανόνα, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι κατά τα πρώτα έτη της βρετανικής κυριαρχίας στο νησί, η διοίκηση προσπάθησε να περιβάλλει το σκληρό πυρήνα της βάσης της αυτοδιοίκησης, τη θρησκευτική κοινότητα, με το μανδύα μιας κοσμικής εξουσίας που εκπορευόταν από την ίδια. Η εξουσία λοιπόν είχε μια επίφαση κοσμικότητας αλλά η λαϊκή βάση χαρακτηριζόταν ακόμη με γνώμονα το θρησκευτικό της δόγμα και οι «υπήκοοι» εξακολουθούσαν να αντιμετωπίζονται ακόμη ως μέρη ενός θρησκευτικού συνόλου και όχι ως μονάδες.

Ιδιαίτερα στον τομέα της παιδείας, οργανώθηκε ένα σύστημα καθαρά σε *δικοινοτική* βάση, με θρησκευτικές αρχικά και εθνικές-εθνικιστικές προσλαμβανουσες αργότερα. Η μουσουλμανική κοινότητα ειδικά, διατήρησε μια έντονη εσωστρέφεια και προσήλωση στην παραδοσιακή θρησκευτική παιδεία για μεγάλο χρονικό διάστημα, θεωρώντας αυτό ως το μόνο τρόπο για τη διατήρηση των δεσμών της και της συνέχειας με την οθωμανική εξουσία και για την περιχαράκωση των δικαιωμάτων της ως πρώην «άρχουσας τάξης».

Η προσήλωση σε φορείς ή μορφές εξουσίας που προϋπήρχαν της βρετανικής, και έχουν έντονη θρησκευτική απόχρωση ήταν έντονα εμφανής όχι μόνο στην μουσουλμανική αλλά και στη χριστιανική κοινότητα. Κατά το ίδιο έτος (1882) ανέκυψε μια αντίστοιχη διαφορά μεταξύ των μελών της σχολικής επιτροπής χριστιανικού σχολείου στο Κίτιο και του

αρχιγραμματέα της κυβέρνησης. Η επιστολή του δεύτερου προς την επιτροπή, στην οποία ζητούσε πληροφορίες για τις οικονομικές ανάγκες του συγκεκριμένου σχολείου, απευθυνόταν στον πρόεδρο της επιτροπής, χωρίς να μνημονεύει το όνομά του ή τον τίτλο του. Τα μέλη της σχολικής επιτροπής στην απαντητική επιστολή τους, και αφού παράθεσαν τα οικονομικά στοιχεία που ζητούσε ο αρχιγραμματέας, κατέληγαν: «Δεν δυνάμεθα να κρύψωμεν το ότι έχομεν ανάγκη της συνδρομής της κυβερνήσεώς μαςκαι ...ότι μετά αισθήματος χαράς και ευγνωμοσύνης θα εβλέπομεν την παρουσίαν του Διοικητού του διαμερίσματός μας, λαμπρύνουσας τας ενιαυσίους τακτικάς εξετάσεις των τέκνων μας αίτινες γίνονται εις την παρουσίαν του αρχιερέως μας, ή του αντιπροσώπου Αυτού.

Παρατηρούμεν όμως ευσεβάστως ότι, ο πρόεδρος της εφορίας του οποίου η Υμ. Εξοχότης αγνοούσα βεβαίως το όνομα αφίνει κενόν, ήτο επί αιώνας και εσται ο κατά καιρόν Ποιμενάρχης της επαρχίας μας και προς εκείνους παρακαλούμεν θερμώς να αποτανθήτε εάν η Ε. Διοίκησις απεφασίσει να έλθη αρωγός και των εκπαιδευτικών καταστημάτων των ελληνικών κοινοτήτων, αφού μάλιστα πρόκειται περί τσούτον σπουδαίας καινοτομίας, εν τοις ειθισμένοις των σχολείων ημών κανονισμοίς.»⁹⁷

Αυτό που τα μέλη της σχολικής αυτής επιτροπής ήθελαν να υπογραμμίσουν, δεν ήταν φυσικά το όνομα του συγκεκριμένου ατόμου που εκείνη την περίοδο ήταν στη θέση του μητροπολίτη. Αυτό και οι ίδιοι το θεώρησαν φυσικό να μην το γνωρίζει η κεντρική βρετανική διοίκηση. Θέλησαν ωστόσο με την επιστολή αυτή να τονίσουν, ότι ο *φυσικός του ρόλος* ήταν να βρίσκεται στην κεφαλή της επιτροπής, και αυτό η βρετανική διοίκηση όφειλε να το γνωρίζει και, το βασικότερο, να το *αναγνωρίζει*. Ο θεσμός που ο μητροπολίτης αντιπροσώπευε, νομιμοποιούνταν από αιώνες αδιάκοπης παρουσίας και δράσης στο νησί και από μια κρατική εξουσία, η σκιά της οποίας δεν είχε ακόμη τραβηχτεί από την Κύπρο. Αν η βρετανική

⁹⁷

KAK, SA1 1555/1882.

εξουσία εννοούσε να γίνει αποδεκτή από την ελληνική χριστιανική κοινότητα, όφειλε με τη σειρά της να αναγνωρίσει την *εξουσία* της εκκλησίας, (αν ο έπαρχος ήθελε να παρακολουθήσει τις σχολικές εξετάσεις, ήταν καλοδεχούμενος να το κάνει *μαζί* με τον μητροπολίτη).

Η βρετανική απόκριση στην επιστολή ήταν μάλλον αδιάφορη στις επιδιώξεις της ελληνοκυπριακής πλευράς. Ο αρχιγραμματέας [Chief Secretary] ζήτησε οι αναφορές να παραδίδονται στο άτομο που κατέχει το *κρατικό αξίωμα* (στο έγγραφο *office*) στο οποίο αυτές απευθύνονται, αρνούμενος ουσιαστικά να αναγνωρίσει την θρησκευτική ιδιότητα του μητροπολίτη ως φορέα κρατικής εξουσίας.⁹⁸

II. 2. Η κοινοτική εκπροσώπηση σε βρετανικό αποικιακό πλαίσιο. Ο πρώιμος ρόλος των οθωμανών μελών (βουλευτών) του Νομοθετικού Συμβουλίου.

Η λήξη της οθωμανικής κυριαρχίας και η εισαγωγή του βρετανικού συστήματος διακυβέρνησης, συνοδεύτηκε από την εισαγωγή για πρώτη φορά στην κυπριακή ιστορία από συνταγματικούς θεσμούς. Το σύνταγμα του 1882, βέβαια, όπως και τα υπόλοιπα που ακολούθησαν, είχαν ως κύριο στόχο τους να επιτύχουν την μεγαλύτερη δυνατή συναίνεση από τον πληθυσμό στην επιβολή της βρετανικής εξουσίας, χωρίς την ουσιαστική συμμετοχή του ντόπιου στοιχείου στη διαμόρφωση ή άσκηση της.⁹⁹ Στα

⁹⁸ Βλέπε ΚΑΚ, SA1 1555/1882 *ό.π.*

⁹⁹ Για τους τρόπους επίτευξης της «συναίνεσης» των Κυπρίων στην επιβολή και εξάσκηση της βρετανικής εξουσίας κατά τα πρώτα χρόνια παρουσίας τους στο νησί βλέπε

πλαίσια αυτής της λογικής εντάχθηκε και η ίδρυση του Νομοθετικού Συμβουλίου της Κύπρου, με «Διάταγμα εν Συμβουλίω» [Order in Council], στις 30 Νοεμβρίου 1882.¹⁰⁰

Η απόφαση για τη σύσταση του αποτέλεσε μια από τις βασικές «μεταρρυθμιστικές» κινήσεις του Λόρδου Kimberley στο νησί. Στις 10 Μαρτίου 1882, ανακοίνωσε στην κυβέρνηση του νησιού ότι το Νομοθετικό Συμβούλιο θα διέθετε εκλεγμένα μέλη. Η απόφαση ενσωματώθηκε στις 30 Νοεμβρίου 1882 σε Διάταγμα εν Συμβουλίων [Order in Council] με το οποίο δινόταν το δικαίωμα υποψηφιότητας σε όλους τους άρρενες κατοίκους του νησιού άνω των είκοσι ενός ετών που κατέβαλαν κεφαλικό φόρο [verghi]οιασδήποτε κατηγορίας.

Το Νομοθετικό Συμβούλιο αποτελούνταν από δέκα οκτώ μέλη, έξι διορισμένους βρετανούς διοικητικούς υπαλλήλους, συμπεριλαμβανομένων πάντοτε του Υπατου Αρμοστή, του αρχιγραμματέα, του δικηγόρου του Στέμματος και του προϊσταμένου της εφορίας καθώς και δώδεκα εκλεγμένων μελών. Τα εκλεγμένα μέλη προέκυπταν από τρεις εκλογικές περιφέρειες και σε ευθεία αναλογία με τον πληθυσμό της κοινότητας που εκπροσωπούσαν. Ως εκ τούτου, εκλέγονταν από την κάθε κοινότητα χωριστά, εννέα χριστιανοί και τρεις μουσουλμάνοι αντιπρόσωποι.

Ο Υπατος Αρμόστης sir Garnet Wolseley είχε εισηγηθεί στο Λόρδο Kimberley, προκάτοχο του Λόρδου του Σαλίσμπουρυ [Lord of Salisbury] στο Υπουργείο Εξωτερικών, το εν λόγω Συμβούλιο να μην έχει στις αρμοδιότητες του τη συζήτηση και έγκριση του ετήσιου προϋπολογισμού. Ο διάδοχος του Wolseley στην αρμοστία της Κύπρου,

Ρολάνδος Κατσιαούνης, *η Διασκεπτική 1946-1948, με ανασκόπηση της περιόδου 1878-1945*, Λευκωσία 2000. σ. 18-19.

¹⁰⁰ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960. Η Συνταγματική Πτυχή*. β' έκδοση Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ 46. Για τη λογική των «ρυθμίσεων εκ των άνω» που εισήγαγαν τα «Διατάγματα εν Συμβουλίω» [Orders in Council] και την αντίδραση του ντόπιου στοιχείου σε αυτά, θα γίνει αναφορά και σε άλλα σημεία της παρούσας μελέτης.

Robert Biddulph, ήταν της ίδιας άποψης, και σε αναφορά του στις 19 Φεβρουαρίου 1881, τον ενημέρωσε ότι η απόφαση του θα ήταν δύσκολο να εφαρμοστεί. Θεώρησε ότι θα δημιουργούνταν προβλήματα λόγω της ιδιαίτερης πολιτικής κατάστασης του νησιού και λόγω δυσκολιών από τη χρήση τριών γλωσσών στη σύνταξη των οικονομικών αναφορών.

Η βασική του όμως ένσταση ήταν ότι οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι θα είχαν αντιρρήσεις στην έγκριση των μισθών των Βρετανών αξιωματούχων, που για τα οικονομικά δεδομένα του ντόπιου πληθυσμού ήταν ιδιαίτερα υψηλοί. Κυρίως όμως για την έγκριση της καταβολής του ετήσιου φόρου [tribute], που θεωρητικά καταβάλλονταν κάθε χρόνο στην Υψηλή Πύλη για την κατοχή της Κύπρου από τη Μεγάλη Βρετανία, στην πραγματικότητα όμως παρακρατούνταν από την τελευταία για την αποπληρωμή του δανείου που η Πύλη είχε λάβει με εγγυήτριες τις κυβερνήσεις της Γαλλίας και της Αγγλίας το 1855 προκειμένου να χρηματοδοτήσει τον Κριμαϊκό πόλεμο και δεν ήταν σε θέση να αποπληρώσει.¹⁰¹

Σε κάθε περίπτωση, ο Λόρδος Kimberley παρέμεινε σταθερός στην άποψη ότι η βασική συνεισφορά του Νομοθετικού Συμβουλίου ήταν η δικαιοδοσία στη στοιχειοθέτηση και έγκριση των ετήσιων προϋπολογισμών. Ωστόσο, ο υπολογισμός του τελικού ποσού του ετήσιου φόρου που θα κατέβαλλε το νησί [tribute], οι αμοιβές του Ύπατου Αρμοστή και των Βρετανών διορισμένων μελών του Συμβουλίου, τα έξοδα των πολιτικών δικαστηρίων καθώς και οι μισθοί των βρετανών δικαστών καθορίστηκαν εξαιρέθηκαν από τη διαδικασία έγκρισης στο πλαίσιο του ετήσιου προϋπολογισμού και καθορίζονταν απευθείας από τη βρετανική κυβέρνηση.¹⁰²

¹⁰¹ Βλ ο.π. G. S. Georgallides, *A political and administrative History of Cyprus*, σελ.41-42

¹⁰² Ό.π. σελ. 42.

Τα μέλη του Συμβουλίου είχαν το δικαίωμα να φέρουν θέματα προς συζήτηση και να συντάσσουν ψηφίσματα σε θέματα της επιλογής τους. Αλλά σε συμφωνία με τις βρετανικές κοινοβουλευτικές πρακτικές, μόνο η βρετανική κυβέρνηση μπορούσε να συντάξει νομοσχέδια σχετικά με τη διάθεση δημόσιων κεφαλαίων ή την εφαρμογή ή τροποποίηση της φορολογίας. Πριν την εφαρμογή οιασδήποτε νομοσχεδίου που αφορούσε σε φόρους ή στη διάθεση κρατικών κεφαλαίων, ο Υπάτος Αρμοστής έπρεπε να διασφαλίσει την προηγούμενη συγκατάθεση της κεντρικής κυβέρνησης.

Επιπλέον, βάσει του status της Κύπρου ως «εξαρτώμενης από τη Μ. Βρετανία» περιοχής, η βασίλισσα – δηλαδή η κεντρική κυβέρνηση – είχε το δικαίωμα να τροποποιήσει ή ακόμη και να καταργήσει το νεοσυσταθέν Σύνταγμα. Επιπλέον διατηρούσε το δικαίωμα να νομοθετεί κατ'εξαίρεση, μέσω «Διαταγμάτων εν Συμβουλίω» [Orders in Council], τα οποία δεν υπόκειντο σε μεταβολή ή αναίρεση από το Νομοθετικό Συμβούλιο και ήταν άμεσα εφαρμόσιμα. Τέλος, ο Υπάτος Αρμοστής είχε το δικαίωμα αρνησικυρίας κάθε νομοσχεδίου που ψήφιζε το Νομοθετικό Συμβούλιο ή αναγωγής αυτού του δικαιώματος στη βασίλισσα και κατ'επέκταση στην κεντρική κυβέρνηση.¹⁰³

Από την ίδρυση του, μέχρι και το 1931, οπότε και ούτως ή άλλως ανεστάλη η λειτουργία του, λόγω των ταραχών που έμειναν γνωστά ως «οικτωβριανά» και της περιόδου της «παλμεροκρατίας» που ακολούθησε, το Νομοθετικό Συμβούλιο της Κύπρου, είχε ενσπέρματα στοιχεία που το ακολούθησαν σταθερά σε όλα τα χρόνια της λειτουργίας του. Αν και ο ρόλος του και η σημασία του μεταβαλλόταν για την κάθε κοινότητα μέσα στα χρόνια, βασικό του χαρακτηριστικό, που ελάχιστες φορές καταλύθηκε από τους μετέχοντες σε αυτό, ήταν ο σχεδιασμός του σε καθαρά κοινοτικές γραμμές. Οι Βρετανοί ιθύνοντες χρειάστηκαν από την αρχή της παρουσίας

¹⁰³

Ό.π. σελ. 43.

τους στο νησί ένα όργανο – με αμιγώς συμβουλευτικό χαρακτήρα- στελεχωμένο με ντόπιους πολιτικούς, που θα αποτελούσαν το βαρόμετρο της κοινής γνώμης από τη μια πλευρά, και μια εμφανή βάση νομιμοποίησης της βρετανικής εξουσίας στο ντόπιο στοιχείο από την άλλη.

Ο τρόπος οργάνωσης του σύμφωνα με το James Mc Henry «έγινε από τους Βρετανούς με το σκοπό να επιβεβαιώσει τους φόβους των τουρκοκυπρίων για τις ελληνοκυπριακές επιδιώξεις». Όσο προφανής ήταν από την βρετανική πλευρά η διάθεση να ελεγχθούν οι δυο κοινότητες και μέσα από τις κοινοτικές τους αντιπαλότητες, άλλο τόσο ήταν ξεκάθαρο, ότι παρά την χορήγηση απευθείας αντιπροσώπευσης στα δύο μέρη, δεν υπήρχε η πολιτική απόφαση για την ενίσχυση της έκφρασης της λαϊκής βούλησης των δύο κοινοτήτων.

Ακόμη και με αυτές τις παραμέτρους ωστόσο, για τα δεδομένα της Κύπρου και με βάση το ιστορικό της παρελθόν, η ίδρυση του Νομοθετικού Συμβουλίου αποτέλεσε την πρώτη εμπειρία του πληθυσμού στην απευθείας εκπροσώπηση σε κυβερνητικό όργανο, με την εξαίρεση του οθωμανικού προηγούμενου της τοπικής αυτοδιοίκησης. Ιδιαίτερα για τους χριστιανούς του νησιού αυξήθηκαν οι τρόποι αλλά και οι πιθανότητες για συμμετοχή και εργασία στις κυβερνητικές υπηρεσίες, για την ανάληψη και εκτέλεση μισθωμένων δημοσίων έργων, κ.τ.λ. Αυξήθηκε επίσης η εισδοχή Κυπρίων ανεξαρτήτως θρησκείματος ή «εθνικής καταγωγής» στις υψηλότερες βαθμίδες διοίκησης και απονομής δικαιοσύνης.

Κορωνίδα των νέων και φιλελεύθερων, σε πρώτη ανάγνωση, μέτρων για τη συμμετοχή των κατοίκων της Κύπρου στη διαχείριση των ζητημάτων που αφορούσαν τον τόπο τους, αποτέλεσε φυσικά η δυνατότητα συμμετοχής τους στη διαμόρφωση των νόμων που θα ρύθμιζαν την εσωτερική διακυβέρνηση του νησιού. Το γεγονός χαροποίησε αρχικά κυρίως την χριστιανική κοινότητα, η οποία ως κατά πολύ μεγαλύτερη των

υπολοίπων θεώρησε ότι θα αποτελούσε την συντριπτική πλειοψηφία του συμβουλίου.

Αντίστοιχα προκάλεσε την ανησυχία των μουσουλμάνων κατοίκων οι οποίοι είχαν φοβηθεί αφενός για παραγκωνισμό των αιτημάτων τους λόγω του μικρού αριθμού τους, αλλά και καταστρατήγηση των δικαιωμάτων που θεωρούσαν ότι διατηρούσαν ως η ιθύνουσα τάξη της οθωμανικής εξουσίας, η ισχύ της οποίας βάσει συμφωνιών βρισκόταν ακόμη παρούσα στο νησί. Όταν η αναλογία των μουσουλμάνων, μη μουσουλμάνων και Βρετανών διορισμένων μελών που θα συμμετείχαν στο συμβούλιο έγινε γνωστή, τα συναισθήματα των δύο κοινοτήτων μεταστράφηκαν.¹⁰⁴

Και αυτό γιατί, αν και η αναλογία με την οποία ξεκίνησε την λειτουργία του ο θεσμός προέβλεπε τη συμμετοχή γηγενών μελών ανάλογων με τον πληθυσμό της κάθε κοινότητας, η νικώσα ψήφος του κυβερνήτη και η ισοψηφία που δημιουργούνταν μεταξύ των αθροισμένων ψήφων βρετανών και μουσουλμάνων και των χριστιανών μελών, έφερε τις δύο κοινότητες σε μια τεχνητή, σε πολλές περιπτώσεις αντιπαράθεση και αποτέλεσε σταθερό εμπόδιο στις επιδιώξεις των δευτέρων.

Η θητεία των εκλεγμένων αντιπροσώπων (βουλευτών, όπως καλούνταν κοινώς από το λαό), είχε πενταετή διάρκεια, και δικαίωμα υποβολής υποψηφιότητας είχε ένα συγκεκριμένο ποσοστό της κυπριακής κοινωνίας, αφού ο υποψήφιος έπρεπε να μην έχει χρέη, αλλά και να αντεπεξέρχεται στα έξοδα της «προεκλογικής του εκστρατείας». Οι δύο αυτές παράμετροι συντελούσαν στον αυτόματο αποκλεισμό από τη συμμετοχή στο όργανο αυτό σχεδόν της συντριπτικής πλειοψηφίας των αγροτών και γενικότερα των πολιτών χωρίς «αστική» καταγωγή. Αντίστοιχα, δικαίωμα ψήφου είχαν μόνον οι άνδρες που συμπλήρωναν το

¹⁰⁴ Βλέπε Ρολάνδος Κατσιαούνης, *ό.π.*, σελ. 20.

εικοστό πρώτο έτος της ηλικίας τους και πλήρωναν ορισμένους φόρους, κυρίως ιδιοκτησίας.¹⁰⁵

Σε αναφορές Βρετανών αξιωματούχων κατά τα πρώτα έτη λειτουργίας του θεσμού καταγράφηκε η σύσταση των πρώτων συμβουλίων, που στην συντριπτική τους πλειοψηφία αποτελούνταν από πλούσιους αστούς που ασχολούνταν με το δανεισμό χρημάτων στους αγροτικούς πληθυσμούς με υπέρογκο τόκο, δηλαδή την τοκογλυφία, ή κατείχαν μεγάλες εκτάσεις γης. Οι ψηφοφόροι τους, ιδιαίτερα οι αγρότες, σε μεγάλο βαθμό ανήκαν και στο «πελατολόγιο» τους, οπότε και τους ψήφιζαν αναγκαστικά.

Το κοινωνικό αυτό φαινόμενο, χαρακτηριστικό πολλών αποικιοκρατούμενων κοινωνιών και όχι μόνο, αφορούσε και στις δύο κοινότητες στις γενικές του προσλαμβάνουσες και εξακολούθησε με μικρές μεταβολές για μεγάλο χρονικό διάστημα, αποτελώντας ένα βασικό λόγο αποκλεισμού μεγάλης μερίδας του κυπριακού πληθυσμού από άμεση εκπροσώπηση και ανάδειξη των δικαιωμάτων του έναντι του κράτους, αλλά και αδυναμίας της βρετανικής διοίκησης να αφουγκραστεί με επιτυχία τις ουσιαστικές κοινωνικές μεταβολές που συντελούνταν στους ντόπιους πληθυσμούς με την πάροδο των ετών.

Μέσα στα επόμενα χρόνια της λειτουργίας του Συμβουλίου, και η ίδια η βρετανική διοίκηση άρχισε να εξετάζει το πρόβλημα της κοινωνικής σύστασης του νομοθετικού συμβουλίου, αφού εμπόδιζε τόσο την επαφή μεγάλων κοινωνικών στρωμάτων με την εξουσία, την επικοινωνία της δεύτερης με αυτά, καθώς και των δυναμικών που αυτά ανέπτυσσαν με την πάροδο του χρόνου.

Όπως προαναφέρθηκε, το συμβούλιο αποτελούσε ένα χώρο ανάπτυξης κοινωνικών τάσεων και πολιτικών απόψεων, ελεγχόμενων πλήρως από τη βρετανική αποικιοκρατική διοίκηση, μία συγκαλυμμένη

¹⁰⁵ Βλ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *ό.π.* σελ 46.

μέθοδο σφυγμομέτρησης της τοπικής κοινωνίας. Πρώτους από όλους ενδιέφερε τους Βρετανούς να μην αναπτύσσονται δυναμικές έξω από αυτό, άρα ανεξέλεγκτες, ή για να τεθεί διαφορετικά, χωρίς επιτήρηση.

Σε μια πρώτη εκτίμησή μετά την άφιξή του στο νησί για να αναλάβει τα καθήκοντά του ως κυβερνήτης της Κύπρου ο R. Storrs σημείωνε για τα μέλη των Ελληνοκυπρίων του Νομοθετικού: «βρήκα στο Συμβούλιο οκτώ δικηγόρους, τρεις από τους οποίους ήταν δανειστές χρημάτων, έναν επίσκοπο της ελληνικής εκκλησίας, έναν έμπορο και ένα γεωργό. Έτσι, αν και τα συμφέροντα της αποικίας ήταν αυτά του γεωργικού παραγωγού, τα συμφέροντα τα οποία εκπροσωπούνταν στο Νομοθετικό ήταν αποκλειστικά αυτά της αριθμητικά ασήμαντης τάξης παρασίτων που αποζούσαν από το γεωργό.»¹⁰⁶

Ιδιαίτερα στην περίπτωση της μουσουλμανικής κοινότητας, υπήρξε από πολύ νωρίς εμφανής η βρετανική διάθεση να ποδηγετηθεί, μέσω της ηγεσίας της, όποια μορφή και αν αποκτούσε η δεύτερη. Η αποικιοκρατική εξουσία είχε ανάγκη να εδραιώσει ρίζες νομιμοποίησης μέσα στον πληθυσμό, και μηχανισμοί για να πραγματοποιηθεί κάτι τέτοιο φάνηκε ότι υπήρχαν περισσότεροι μέσα στη μουσουλμανική κοινότητα. Η ιστορική εξέλιξη έδειξε ότι κύριο μηχανισμό μέσω του οποίου η βρετανική επιρροή έφθασε στην κοινότητα των μουσουλμάνων αποτέλεσε κυρίως το *Enkaf*, και όχι τα μουσουλμανικά μέλη του Νομοθετικού.

Όπως θα δούμε και στην περίπτωση των χριστιανών του νησιού, μετά από ποικίλες και διαφορετικές κοινωνικές ζυμώσεις, οι τάσεις που αντιπροσώπευαν οι αστοί, μέλη του Συμβουλίου, σταδιακά «υποτάσσονται» και συμπορεύονται με τα μέλη προσκείμενα στους εκκλησιαστικούς κύκλους, ώστε τελικά η –μετέπειτα καλούμενη και «εθναρχούσα»– εκκλησία να βρεθεί επικεφαλής της κοινότητας. Αντίστοιχα, αλλά μέσα από τελείως διαφορετικές ατραπούς, οι μουσουλμάνοι μέλη του Συμβουλίου

¹⁰⁶

Βλέπε Ronald Storrs, *Orientations*, London, 1937 (1945), σελ. 533.

απαξιώνονται στα μάτια της κοινότητας και παραγκωνίζονται σταδιακά από τη βρετανική διοίκηση, ώστε η πρώτη να αναγκαστεί να συσπειρωθεί γύρω από το Ενκaf και την εξουσία του, η οποία βρισκόταν από το θεσμικό της ξεκίνημα, υπό βρετανική επιρροή.

Με βάση την μελέτη των σχετικών αρχείων τεκμαίρεται, ότι μεγαλύτερη πολεμική από τη βρετανική διοίκηση μέσα στα πλαίσια του Νομοθετικού Συμβουλίου δέχθηκαν κατά την πάροδο των ετών οι μουσουλμάνοι εκπρόσωποι από οποιουδήποτε άλλους, αφού η συγκεκριμένη «αντίσταση» ενδιέφερε και φαινόταν ευκολότερη να καμφθεί στις πρώιμες εκδηλώσεις της, ώστε να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικότερα και οι συντονισμένες από νωρίς προσπάθειες των χριστιανικών μελών για ένωση με την Ελλάδα ή αυτοδιάθεση.

Ένα άλλο σημείο που παραγνωρίστηκε από την πλειοψηφία της ελληνικής ιστοριογραφίας είναι η συνύπαρξη και συνδυασμένη δράση των δύο κοινοτήτων στα πλαίσια του Νομοθετικού Συμβουλίου κατά την πρώιμη αυτή περίοδο. Ένα μεγάλο μέρος των πρώτων διοικητικών ρυθμίσεων αφορούσε σε οικονομικά θέματα και ιδιαίτερα στις φορολογικές παραμέτρους που θα επιβάλλονταν στους κατοίκους του νησιού από το νέο καθεστώς. Σε αυτές τις συζητήσεις οι χριστιανοί και μουσουλμάνοι μέλη του Νομοθετικού εμφανίστηκαν συνασπισμένοι, γεγονός που μάλλον ξένισε τη βρετανική διοίκηση, η οποία δεν περίμενε κάτι τέτοιο. Σε αναφορά του ο πρώτος Υπάτος Αρμοστής του νησιού sir Henry Bulwer προς το λόρδο Knutsford στις 15 Ιουνίου 1889, ανέφερε ότι το Νομοθετικό Συμβούλιο δεν λειτουργούσε σύμφωνα με το σκεπτικό των δημιουργών του συντάγματος. Οι χριστιανοί και μουσουλμάνοι μέλη του Νομοθετικού οργανώθηκαν «σε μια σταθερή αντίδραση έντεκα ή δώδεκα μελών».

Θεώρησε ότι η κυβέρνηση δεν είχε την υποστήριξη των μουσουλμάνων μελών οι οποίοι «είχαν λίγο έως πολύ παρασυρθεί στις θέσεις και τις μεθόδους των Ελλήνων». Απέδωσε αυτή τη στάση τους εν

μέρει στο γεγονός ότι δεν ένιωθαν να έχουν «κανενός είδους δεσμό φυλής, θρησκείας ή πίστης υπηκόου... με τη βρετανική διοίκηση» και εν μέρει στην, κατά την άποψη του «προσεκτική μέριμνα της διοίκησης να μην τους ασκήσουν κανενός είδους επιρροή». Ήταν τόσο σίγουρος ότι η σύμπραξη των μελών των δύο κοινοτήτων θα συνεχιζόταν στο πλαίσιο του Νομοθετικού που στην αναφορά του κατέληξε: « ακόμη και εάν ένας μουσουλμάνος μέλος του Νομοθετικού επέστρεφε σε αυτό περισσότερο ως αντιπρόσωπος της κοινότητας του και των απόψεών της και περισσότερο απαλλαγμένος από τις παλιές παραδοσιακές συνήθειες για να στηρίξει την κυβέρνηση του τόπου, θα βρισκόταν εκτός πλαισίου, μεταξύ μιας κυβέρνησης η οποία δεν του προσφέρει καμία ιδιαίτερη ενθάρρυνση (ενν. για να τη στηρίξει και αυτός με τη σειρά του) και με αντιπολίτευση που θα τον αντιμετώπιζε με αποδοκιμασία. Οπότε δεν θα λυπόταν καθόλου αν, εφόσον του δινόταν η κατάλληλη ευκαιρία, αποσυρόταν από μια θέση (τοποθέτηση, άποψη δηλ, υπέρ της κυβέρνησης του τόπου) που ήταν για τον ίδιο δυσάρεστη και δυσχερής».¹⁰⁷

Με τα λεγόμενα του Υπατου Αρμοστή επιβεβαιώνονται και ως προθέσεις, οι βρετανικές πρακτικές σε σχέση με τη μουσουλμανική κοινότητα του νησιού, που σε σύντομο χρονικό διάστημα τέθηκαν σε εφαρμογή συστηματικά. Κατά την άποψη του Βρετανού αξιωματούχου που βίωνε την καθημερινότητα της «αποικίας», θα ήταν χρήσιμο για την κυβέρνηση και την εξυπηρετικότερη για την ίδια, λειτουργία των θεσμών που είχε εισάγει στο νησί, αν η μουσουλμανική κοινότητα ταυτιζόταν περισσότερο με την κυβέρνηση και το κράτος, και συνέπραττε μαζί της στις αποφάσεις του Νομοθετικού.

Η πρώτη δράση των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου κατέδειξε ότι ίσως δεν αποτελούσε τον πιο πρόσφορο θεσμό για τον

¹⁰⁷ Βλέπε G.S. Georghallides, *A political and administrative history of Cyprus 1918-1926*, Nicosia 1979, σελ.65

έλεγχο της κοινότητας. Και αυτό γιατί οι μουσουλμάνοι που συμμετείχαν σε αυτό συνέπραξαν για μεγάλο χρονικό διάστημα και σε σημαντικά ζητήματα με τους χριστιανούς συναδέλφους τους.

Με ψηφίσματα στις 6 Μαρτίου 1885 και 17 Απριλίου 1886, ο βουλευτής Ζ. Δ. Περίδης, έχοντας την ομόφωνη υποστήριξη των χριστιανών και μουσουλμάνων συναδέλφων του αιτήθηκε να απαλλαγεί το νησί από την καταβολή του ετήσιου φόρου [tribute] που αποτελούσε το «ενοίκιο» που με βάση τη σύμβαση της Κύπρου όφειλε να αποδίδεται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στις 16 Μαρτίου 1887 ο ίδιος βουλευτής υπέβαλλε νέο σχετικό ψήφισμα το οποίο υπερψηφίστηκε από τους εννέα χριστιανούς και δύο μουσουλμάνους βουλευτές (Hussein και Rashid effendis) έναντι του τρίτου μουσουλμάνου βουλευτή Naim eff. καθώς και των έξι βρετανών διορισμένων μελών.

Στις 16 Μαρτίου 1887 ο βουλευτής Ν. Ρώσος υπέβαλλε νέο ψήφισμα σχετικά με το ίδιο θέμα το οποίο έτυχε ακριβώς της ίδιας υποδοχής από τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου. Στο συγκεκριμένο ψήφισμα προχώρησε το ζήτημα ένα ακόμη βήμα καθώς τόνισε ότι ο λαός της Κύπρου δεν υπήρξε «συμβαλλόμενο μέρος», επομένως δεν συναίνεσε, στην υπογραφή της σύμβασης από την οποία απέρρεε η υποχρέωση για την καταβολή του ετήσιου αυτού φόρου και κατά συνέπεια δεν όφειλε να αναλάβει την υποχρέωση να τον καταβάλλει. Η υποχρέωση καταβολής του φόρου έναντι της Υψηλής πύλης είχε αναληφθεί από τη Μ. Βρετανία, επομένως η τελευταία ήταν υποχρεωμένη να τον αποδώσει. Επιπλέον δήλωσε ότι η κατοχή και διοίκηση του νησιού από τη Μ. Βρετανία εξυπηρετούσε κυρίως τη δεύτερη και τα συμφέροντά της, ενώ η καταβολή του ετήσιου φόρου εξαντλούσε οικονομικά το νησί. Κατά συνέπεια, αν οι δύο πλευρές που ήταν οι δημιουργοί της σύμβασης, η Τουρκία και η Μ. Βρετανία, δεν ήταν σε θέση να απαλλάξουν τον πληθυσμό του νησιού από

το συγκεκριμένο οικονομικό βάρος, θα ήταν σκόπιμο το ποσό του ετήσιου φόρου να καταβάλλεται από το βρετανικό κρατικό ταμείο εξολοκλήρου.¹⁰⁸

Το γεγονός ότι για πρώτη φορά ετίθετο το ζήτημα του δικαιώματος της Μ. Βρετανίας να φορολογεί τον πληθυσμό της Κύπρου στο όνομα της συμφωνίας που είχε συνάψει με την Υψηλή Πύλη, ενδεχομένως προβλημάτισε τους μουσουλμάνους βουλευτές, οι οποίοι ωστόσο το υπερψήφισαν σε αναλογία δύο προς ένα. Και αυτό γιατί με αυτή τους την κίνηση δεν αμφισβήτησαν απευθείας το δικαίωμα της Πύλης ως έχουσας την «υψηλή κυριότητα» του νησιού να απαιτεί φόρο από τη Μ, Βρετανία, αλλά το δικαίωμα της τελευταίας να τον εισπράττει από το νησί, μαζί με αρκετούς άλλους, υπονομεύοντας έτσι την οικονομική του πρόοδο.¹⁰⁹

Η λεπτή διάκριση των συγκεκριμένων εννοιών, καθώς και η δύσκολη θέση στην οποία ούτως ή άλλως βρέθηκαν οι μουσουλμάνοι βουλευτές δεν διέλαθε της προσοχής των βρετανών διοικητικών υπαλλήλων, οι οποίοι έσπευσαν να τονίσουν το δίλημμα που κατά την άποψη τους έπρεπε οι συγκεκριμένοι βουλευτές αλλά και οι κοινότητα που τους επέλεξε να αντιμετωπίσουν. Σε μια συζήτηση στο συμβούλιο το 1887, ο συνήγορος του στέμματος εναντιώθηκε στο ψήφισμα με το επιχείρημα ότι: «το νησί παρέμενε τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και ήταν

¹⁰⁸ Βλ, Georghallides, *ό.π.* σελ 66.

¹⁰⁹ Όπως και στο προηγούμενο σχετικό ψήφισμα, οι μουσουλμάνοι βουλευτές Hussein και Rashid ψήφισαν υπέρ της υποβολής του, ενώ ο Naim κατά. Σύμφωνα με το Γεωργαλλίδη, κατά αυτή την περίοδο οι μουσουλμάνοι βουλευτές είχαν σοβαρές επιφυλάξεις σχετικά το αν θα έπρεπε να στηρίζουν τέτοια διαβήματα, τα οποία θα μπορούσαν να αποδυναμώσουν τις ήδη «αδύναμες αξιώσεις υψηλής κυριότητας που είχε η σουλτανική εξουσία στο νησί». Ενδεχομένως τέτοιες επιφυλάξεις να υπήρξαν στην κοινότητα, δεν προκύπτουν ωστόσο από τη στάση των βουλευτών στις συγκεκριμένες ψηφοφορίες, η οποία υπήρξε σταθερή και κατά πλειοψηφία στήριξε τα ψήφισμα με γνώμονα την οικονομική επιβάρυνση του πληθυσμού συνολικά, λόγω του συγκεκριμένου φόρου. Και συνέχισε να τα στηρίζει και μετά τις βρετανικές πιέσεις, και μάλιστα ομόφωνα Βλ Georghallides, *ό.π.* σελ 66.

δίκαιο να συνεχίσει να απολαμβάνει των δικαιωμάτων που είχε επί αυτού και προηγουμένως».¹¹⁰

Η βρετανική διοίκηση αποπειράθηκε να αποσυνδέσει την καταβολή του φόρου με τη δική της εξουσία στα μάτια των εκπροσώπων της μουσουλμανικής κοινότητας και να την αποδώσει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, στην υποχρέωση των μουσουλμάνων ως οθωμανών υπηκόων απέναντι της. Όσο ο συγκεκριμένος φόρος συνέχιζε να υφίσταται, θα διατηρούνταν και ο δεσμός της οθωμανικής εξουσίας με το νησί και τους κατοίκους του. Επομένως οι μουσουλμάνοι του νησιού δεν έπρεπε να αντιδρούν στην διατήρησή του, αν ήθελαν να συνεχίσουν να είναι Οθωμανοί υπήκοοι, και να μην διακόψουν το δεσμό με το οθωμανικό κράτος. Ουσιαστικά η βρετανική διοίκηση θεώρησε εαυτή αναρμόδια να αποφανθεί για το συγκεκριμένο φόρο και πολύ περισσότερο να τον καταβάλει αντί για το ντόπιο πληθυσμό, αφού ήταν υποχρέωση του τελευταίου προς την κεντρική οθωμανική εξουσία, από την οποία, αναφορικά με τις υποχρεώσεις του, δεν είχε αποκοπεί.

Στο πλαίσιο της κριτικής που ασκήθηκε από τους βουλευτές στην οικονομική πολιτική που ακολούθησε η βρετανική διοίκηση εντάσσεται και η ομόφωνη απόφασή τους τον Απρίλη του 1888 να καταψηφίσουν τον ετήσιο προϋπολογισμό της σε ένδειξη διαμαρτυρίας. Η πράξη τους είχε σαν αποτέλεσμα να μειωθούν τα έσοδα από τη φορολογία για εκείνο το έτος κατά £7,962 και να προκληθεί κρίση στη βρετανική κυβέρνηση.

Συνέπραξαν ακόμη σε μια προσπάθεια για αναθεώρηση του συντάγματος του 1882 και διεκδίκησαν μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής του ντόπιου πληθυσμού στην εκτελεστική, νομοθετική και δικαστική εξουσία. Μέσω ψηφίσματος – υπομνήματος που επιδόθηκε στη βρετανική κυβέρνηση με τελικό αποδέκτη τη βασίλισσα Βικτόρια, οι βουλευτές αιτήθηκαν να αφαιρεθεί το προνόμιο της νικώσας ψήφου του Υπατου

¹¹⁰

Βλ. Georghallides, *ό.π.*

Αρμοστή στις ψηφοφορίες του Νομοθετικού Συμβουλίου και να μην είναι εφικτή η εφαρμογή νέων φόρων ή τελών στο νησί χωρίς τη συμφωνία της πλειοψηφίας των βουλευτών του.

Οι μουσουλμάνοι βουλευτές Katour Zadeh effendi. από τη Λάρνακα και Vassif effendi. από τη Λευκωσία επέλεξαν να απέχουν από την επιτροπή που ανέλαβε την επίδοση του συγκεκριμένου ψηφίσματος, είχαν ωστόσο συμμετάσχει στη σύνταξη του. Ο λόγος της αποχώρησής τους ήταν ότι οι χριστιανοί βουλευτές δεν δέχθηκαν αφενός να μην αναφερθεί το θέμα της ολοκληρωτικής κατάργησης του «φόρου υποτελείας» και αφετέρου να ταξιδέψει πρώτα η επιτροπή στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να λάβει την έγκριση της Πύλης πριν ταξιδέψει στο Λονδίνο για την επίδοση του ψηφίσματος στη βρετανική κυβέρνηση.¹¹¹ Η έγκριση του σουλτάνου θα αποτελούσε δυνητικά παράγοντα νομιμοποίησης όχι μόνο για τη μουσουλμανική μερίδα της αντιπροσωπείας αλλά για το σύνολό της. Ο πληθυσμός του νησιού θα επιβεβαίωνε την αναφορά του στην οθωμανική εξουσία. Όσο οι μουσουλμάνοι βουλευτές επιδίωκαν την επιβεβαίωση αυτής της αναφοράς, τόσο οι χριστιανοί επιδίωκαν να την απεμπολήσουν.

Παρά το γεγονός ότι οι δύο κοινότητες είχαν διαφορετικές πολιτικές προτεραιότητες, τα βασικά σημεία του υπομνήματος προέκυψαν μέσα από δημόσιες συγκεντρώσεις σε διάφορες πόλεις μεταξύ 1887-8. Κύρια αιτία αυτής της κινητικότητας, η οικονομική δυσπραγία του πληθυσμού που είχε επιβαρυνθεί και από έντονη ξηρασία. Το Δεκέμβριο του 1887 σε κοινή συγκέντρωση μελών των δύο κοινοτήτων στη Λεμεσό, αποφασίστηκε ότι ανάμεσα στα άλλα ζητήματα που θα θίγονταν στο

¹¹¹ Η πρωτοβουλία για τη σύνταξη του υπομνήματος ανήκε στους χριστιανούς βουλευτές, ωστόσο η συμμετοχή ήταν συνολική. Για αυτό το λόγο, δεν έγινε αναφορά στο αίτημα των χριστιανών για ένωση του νησιού με την Ελλάδα, ή οτιδήποτε άλλο θα μπορούσε να οδηγήσει σε διαφωνία τους βουλευτές των δύο κοινοτήτων. Βλ. Georghallides, *ό.π.* σελ. 71

υπόμνημα θα περιλαμβάνονταν και το αίτημα για αξιοποίηση των επαρχιακών διοικητικών συμβουλίων [medjlis İdare] καθώς και για διεύρυνση των αρμοδιοτήτων των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου, ώστε να εξυπηρετούν περισσότερο τις ανάγκες του ντόπιου πληθυσμού.

Στη Λευκωσία οι συναντήσεις για το ίδιο ζήτημα έγιναν χωριστά για την κάθε κοινότητα. Με αφορμή τις συγκεκριμένες διαβουλεύσεις, ασκήθηκε κριτική στη βρετανική πολιτική στο νησί από οθωμανούς αξιωματούχους, με θρησκευτική εξουσία που αντλούσε τη νομιμοποίησή της στο οθωμανικό νομικό θρησκευτικό πλαίσιο. Στην εφημερίδα *Tarık* της Κωνσταντινούπολης αναφέρθηκε ότι ο μουφτής της Κύπρου Assim eff. μιλώντας σε συγκέντρωση στο τζαμί της Αγίας Σοφίας στη Λευκωσία ανέφερε ότι: «από την αρχή της (βρετανικής) κατοχής έως και τώρα δεν εισήχθη κάποιος χρήσιμος θεσμός, μέσω του οποίου θα μπορούσε να διασφαλιστεί η ησυχία και η ευημερία του νησιού». Κατά την άποψή του η διοίκηση του νησιού χαρακτηριζόταν μόνο από «την επιβολή επιπρόσθετων φόρων, το γενικό μαρασμό του ντόπιου εμπορίου και άλλα παρόμοια αποτελέσματα».¹¹²

Η κριτική του μουφτή είχε τις «ιδεολογικές» της προσλαμβάνουσες, στράφηκε δηλαδή στους νεοεισαχθέντες βρετανικούς θεσμούς με τη διάθεση να τους στηλιτεύσει, γεγονός αναμενόμενο σε ένα βαθμό, αφού οι βρετανικοί θεσμοί ήταν κατά πλειοψηφία αμιγώς κοσμική ενώ ο μουφτής θρησκευτικός αξιωματούχος. Η κριτική του ωστόσο ξεπέρασε αμέσως τις προφανείς αλλά θεωρητικές αιτιάσεις και στάθηκε κυρίως στο πρακτικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε όλος ο πληθυσμός του νησιού : συμπληρωματικοί φόροι που επιβλήθηκαν από τη βρετανική διοίκηση οδηγούσαν τους κατοίκους του νησιού στην παρακμή του εμπορίου και την οικονομική εξαθλίωση.

Μπορεί θεωρητικά και σαν επίσημη διαπραγματευτική γραμμή οι μουσουλμάνοι του νησιού να πρέσβευαν ότι ο φόρος υποτελείας δεν έπρεπε να σταματήσει να καταβάλλεται προκειμένου να μην αμφισβητηθεί η υψηλή κυριαρχία της Πύλης. Από την άλλη πλευρά δεν ήταν δυνατό να αγνοήσουν το πρακτικό και το προφανές, ότι δηλαδή μετά την έλευση των βρετανών οι φορολογικές εισφορές αυξήθηκαν, γεγονός για το οποίο υπόλογοι ήταν μόνο οι Βρετανοί και εκείνοι όφειλαν να μειώσουν την φορολογία προκειμένου να ορθοποδήσει οικονομικά το νησί.

Οι μουσουλμάνοι βουλευτές δεν πτοήθηκαν από τις βρετανικές υποδείξεις και στήριξαν ομόφωνα αυτή τη φορά, νέο ψήφισμα που υποβλήθηκε στις 2 Μαΐου 1892 από το χριστιανό βουλευτή Γ. Σιακαλλή. Σε αυτό εκφράστηκε για άλλη μια φορά η επιθυμία η βρετανική κυβέρνηση να αναλάβει την καταβολή του φόρου ώστε το νησί να είναι σε θέση να διαθέσει το συγκεκριμένο ποσό για την ανάπτυξη του χωρίς να επιβαρύνεται με αντιπαραγωγικούς φόρους. Η βρετανική απάθεια στα συνεχή διαβήματα των ντόπιων μελών του Νομοθετικού, ενίσχυσε την απόφασή τους να εισακουστούν, και συνέτεινε ώστε να ανεβάσουν σταδιακά τους τόνους των εκκλήσεων τους.

Από την πλευρά της χριστιανικής κοινότητας αποφασίστηκε το 1895 η αποστολή εκ νέου επιτροπής στο Λονδίνο για την επίδοση υπομνήματος στη βρετανική κυβέρνηση. Αυτή τη φορά η μουσουλμανική κοινότητα δεν συμμετείχε στη σύνταξη του κειμένου λόγω της αναφοράς σε αυτό του ζητήματος της ένωσης του νησιού με την Ελλάδα. Η αναφορά στο αίτημα της ένωσης έγινε αντίθετα με την πρόταση των κύριων χριστιανικών μελών του συμβουλίου (Κωνσταντινίδης, Λιασίδης, Ρώσος και ο μητροπολίτης Γεράσιμος) να μη νιώσουν προσβεβλημένοι με αυτό τον τρόπο οι μουσουλμάνοι του νησιού, και να δεχθούν να υποβληθεί από κοινού το υπόμνημα.

Στην εναρκτήρια ομιλία του Υπατου Αρμοστή προς το Συμβούλιο την 19η Μαρτίου 1897, οι χριστιανοί και μουσουλμάνοι βουλευτές από κοινού αποδοκίμασαν την καταβολή του ετήσιου φόρου των 92,799 λιρών με το αιτιολογικό ότι το νησί δεν απολάμβανε τίποτα σε αντάλλαγμα για την καταβολή του. Η βρετανική κυβέρνηση όφειλε να καταβάλει τα χρήματα, αφού κατείχε και διοικούσε το νησί για δικό της όφελος. Η είσπραξη του φόρου από το νησί θεωρήθηκε αντίθετη με κάθε εκπεφρασμένη βρετανική αρχή περί ελευθερίας και ασύμβατη με κάθε πρακτική περί υγιούς οικονομικής διαχείρισης του τόπου. Οι βουλευτές έκλεισαν την παρέμβαση τους με την προειδοποίηση ότι η διατήρηση του φόρου θα προκαταλάμβανε τον πληθυσμό ενάντια στη βρετανική διακυβέρνηση ενώ : «η ιστορία δεν θα ξεχνούσε ούτε θα συγχωρούσε την αδικία που έγινε στην Κύπρο».¹¹³

Τα διαβήματα των βουλευτών κατά της πληρωμής του συγκεκριμένου φόρου από το νησί εντάθηκαν εκείνο το διάστημα και για έναν ακόμη λόγο: πλησίασε το έτος 1900 κατά το οποίο έληγε το δάνειο που είχε συνάψει η Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1855 με εγγυητή τη Βρετανική Κυβέρνηση ώστε να είναι σε θέση να ανταποκριθεί οικονομικά στους Ρωσοτουρκικούς πολέμους. Οι βουλευτές είχαν την ελπίδα ότι ο διακανονισμός ή η αποπληρωμή του συγκεκριμένου δανείου θα ήταν δυνατό να συνδυαστεί με τη διακοπή της καταβολής από την πλευρά τους του «φόρου υποτελείας».

Το θέμα συζητήθηκε σε συνέλευση του Συμβουλίου κατά το 1899, οπότε και εμφανίστηκαν οι πρώτες διαφωνίες μεταξύ των χριστιανών και των μουσουλμάνων μελών του. οι χριστιανοί ήταν υπέρ της χρήσης ακόμη πιο αυστηρής γλώσσας στο ψήφισμα που θα αποστέλλόταν στη Βρετανική κυβέρνηση ενάντια στην καταβολή του φόρου. Οι μουσουλμάνοι από την πλευρά τους, εστίασαν στο οικονομικό βάρος του φόρου και όχι στη

¹¹³ Ό.π., σελ 67.

διαφωνία για το αν θα έπρεπε, βάσει αρχής, να καταβάλλεται ή όχι. Υποστήριξαν ότι και πριν την έλευση των βρετανών, το περίσσευμα του ετήσιου προϋπολογισμού του νησιού αποδιδόταν «στο νόμιμο κύριο του».¹¹⁴

Εφόσον η υψηλή κυριότητα του νησιού δεν είχε μεταβληθεί, ο φόρος έπρεπε να εξακολουθήσει να καταβάλλεται. Προκειμένου να ανακουφιστεί οικονομικά ο πληθυσμός του νησιού, η Βρετανική κυβέρνηση θα μπορούσε να αυξήσει το βοηθητικό κονδύλι [grant in aid] που είχε θεσπίσει και απέδιδε ετήσια στο νησί και το οποίο διένειμε σε διάφορες υπηρεσίες για την ανάπτυξη του. Επομένως οι μουσουλμάνοι βουλευτές επέμειναν στην άποψη που είχαν εκφράσει και παλαιότερα. Ο «φόρος υποτέλειας» ήταν ανάγκη να συνεχίσει να καταβάλλεται και να μην χάσει το συμβολισμό του ως έμπρακτης απόδειξης της παρουσίας της οθωμανικής εξουσίας στο νησί. Η οικονομική του επιβάρυνση ωστόσο, ήταν χρήσιμο και λογικό να μετακυληθεί στη Βρετανική Κυβέρνηση, η οποία διοικούσε την Κύπρο για δικό της όφελος.

Μετά από διαπραγματεύσεις μεταξύ τους, οι βουλευτές των δύο κοινοτήτων επανέφεραν το θέμα με την ευκαιρία της εναρκτήριας ομιλίας του Υπατου Αρμοστή (9 Μαρτίου 1899). Στο κοινό τους υπόμνημα δεν αμφισβήτησαν τη νομιμότητα της επιβολής του φόρου στο νησί αλλά αρκέστηκαν να παρατηρήσουν ότι το ποσό ήταν τόσο μεγάλο ώστε η διοίκηση είχε καταφύγει σε «σκληρά και κάποιες φορές παράνομα μέτρα» προκειμένου να εισπράξει φόρους από τους εξαντλημένους οικονομικά κατοίκους. Στις 14 Απριλίου του ίδιου έτους οι μουσουλμάνοι βουλευτές καθώς και τα διορισμένα μέλη του Συμβουλίου αποσύρθηκαν από αυτό ώστε να επιτρέψουν στους χριστιανούς βουλευτές να υποβάλουν υπόμνημα με το οποίο αιτήθηκαν να επιστραφεί στους κατοίκους οποιοδήποτε

πλεόνασμα προέκυπτε από την αποπληρωμή, σταδιακή ή συνολική του δανείου του 1855 της Πύλης προς τη Βρετανική Κυβέρνηση.¹¹⁵

Η βρετανική αντίδραση συνοψίστηκε στη δήλωση του Chamberlain στη Βουλή των Λόρδων στις 4 Αυγούστου 1899, ότι η Βρετανία δεν ήταν σε θέση να αυξήσει το ετήσιο ενισχυτικό κονδύλι [Grand in Aid] προς το νησί. Κατά την άποψή του, εφόσον οι διαπραγματεύσεις με την Υψηλή Πύλη είχαν επιτυχή κατάληξη και η αποπληρωμή του δανείου που είχε συνάψει το 1855 ήταν εφικτή, ο βρετανός φορολογούμενος θα έπρεπε να ωφεληθεί πρώτος, με την αντίστοιχη μείωση του ετήσιου βοηθητικού κονδυλίου προς την Κύπρο. Απογοητευμένοι από αυτή την εξέλιξη, οι βουλευτές των δύο κοινοτήτων απευθύνθηκαν με διάβημα ασυνήθιστης οξύτητας στον Υπατο Αρμοστή στις 5 Μαρτίου 1900 επαναλαμβάνοντας την αίτηση τους να απαλλαχθεί το νησί από την καταβολή του φόρου σε περίπτωση διακανονισμού του οθωμανικού δανείου. Σε αυτό αναφερόταν ότι: «Είναι αδύνατο για το λαό να πιστέψει ότι το πιο φιλελεύθερο έθνος το έθνος που υψώνει τη φωνή του για τα δικαιώματα άλλων εθνών, ακόμη και αν τα συμφέροντα της δικής του κυβέρνησης ζημιωθούν από αυτό, δεν επιτρέπει σε ένα λαό να μοιραστεί (ενν μαζί του) τα οφέλη μιας τέτοιας απαλοιφής (ενν του δανείου). Ένα λαό που έχει επωμιστεί ένα τέτοιο βάρος για λόγους πολιτικής, που γογγύζει κάτω από πολλά βάρη και που για μεγάλη περίοδο αναζήτησε ανακούφιση από τα βάρη του με τα πιο έννομα μέσα».¹¹⁶

Οι «πολιτικοί» λόγοι για την καταβολή του «φόρου υποτελείας» δεν διέφυγαν της προσοχής των ντόπιων βουλευτών από εκείνη ακόμη την πρώιμη περίοδο, ακόμη και αν είχαν διαφορετικό νόημα για κάθε μια από τις δύο κοινότητες. Οι χριστιανοί βουλευτές αναφέρθηκαν στην ανάγκη της βρετανικής διοίκησης να επιβεβαιώσει μέσω του φόρου την «υψηλή

¹¹⁵ Ό.π., σελ 67.

¹¹⁶ Ό.π., σελ 68

εποπτεία» της Πύλης στο νησί. Ενώ οι μουσουλμάνοι επιβεβαιώνοντας αυτή την ανάγκη ως υπαρκτή, υποστήριξαν ότι η ίδια η διοίκηση έπρεπε να την επιβεβαιώσει επωμιζόμενη το οικονομικό βάρος, και όχι ο πληθυσμός του νησιού. Ο λόγος που χρησιμοποιείται στο υπόμνημα χαρακτηρίζει μάλλον τους χριστιανούς βουλευτές, με τις αναφορές στις φιλελεύθερες ιδέες της Βρετανικής κυβέρνησης, ωστόσο το γεγονός και μόνο ότι οι μουσουλμάνοι συνάδελφοι τους τις προσυπέγραψαν, καταδεικνύει τους δισταγμούς τους να ταυτιστούν και να συμπορευτούν μαζί της, όπως συχνά τους καταμαρτυρήθηκε, ιδίως από την ελληνική βιβλιογραφία. Δεν ενέδωσαν άκριτα στην επιρροή της, ούτε υιοθέτησαν την οπτική της, παρά τις εμφανείς πιέσεις.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, ενώ διακηρύσσουν την αντίθεσή τους στις βρετανικές κυβερνητικές μεθοδεύσεις, τόσο οι χριστιανοί βουλευτές όσο και οι μουσουλμάνοι συνάδελφοί τους δεν μπαίνουν σε καμία περίπτωση στη διαδικασία να αμφισβητήσουν τη νομιμότητά της παρουσίας της στο νησί. Και σε αυτή την περίπτωση κατά την οποία της ασκούν δριμεία κριτική, δεν χάνουν ταυτόχρονα την ευκαιρία να διακηρύξουν τη νομιμοφροσύνη τους και την πειθαρχία τους σε αυτή. Η πεποίθηση ότι το μέλλον του νησιού ήταν άρρηκτα δεμένο με τη νέα διοίκηση ήταν δεδομένη, καθώς και η απόφαση να μην συμβεί οτιδήποτε που θα μπορούσε να διαταράξει τη διατήρηση του *κράτους*, ως είχε.

Υπομνήματα με παρόμοιο περιεχόμενο, υπεβλήθησαν από τους ντόπιους βουλευτές από κοινού, και το 1902 (14 Μαΐου) προς τον Υπατο Αρμοστή. Το νησί όφειλε να καλύψει οικονομικά μόνο τα διοικητικά του έξοδα, ενώ «η Αγγλία θα έπρεπε να πληρώσει η ίδια τις βαρείς (οικονομικές) υποχρεώσεις που είχε αναλάβει προκειμένου να διευρύνει τις βλέψεις της στην Ανατολή». Δεν θα ήταν υπερβολικό να εντοπίσει κανείς τα πρώτα σπέρματα αντιαποικιοκρατικού λόγου στα επιχειρήματα

των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου από αυτή ακόμη τη χρονική περίοδο.

Κατά το 1900, δύο από τους τρεις μουσουλμάνους αντιπροσώπους του Νομοθετικού υπέβαλλαν υπόμνημα συνοδευόμενο από τις υπογραφές πολλών συμπατριωτών τους, ασκώντας λεπτομερειακή κριτική σε αρκετά ζητήματα που κατά τα φαινόμενα απασχόλησαν την μουσουλμανική κοινότητα της Κύπρου από το πρώτο διάστημα της βρετανικής παρουσίας στο νησί.

Τα αιτήματα τους καταρρίπτουν για άλλη μια φορά τη γενική εντύπωση της «υποχωρητικότητας» ή «ανατολίτικης μοιρολατρίας» με την οποία υποθετικά οι μουσουλμάνοι της Κύπρου υποδέχθηκαν την βρετανική κυριαρχία. Καθώς επίσης και την πεποίθηση ότι δεν προσπάθησαν ή δεν κατάφεραν να υιοθετήσουν με επιτυχία τους καινοτόμους βρετανικούς θεσμούς. Μια προσεκτική μελέτη των κινήσεών τους θα οδηγούσε μάλλον στο πιο μετριοπαθές συμπέρασμα ότι κινήθηκαν μέσα στα πλαίσια της κοινότητας σαφέστατα, δεν αμφισβήτησαν τη βρετανική εξουσία και διοίκηση, αλλά άδραξαν και όποια ευκαιρία για εκπροσώπηση τους δόθηκε, στην προσπάθεια τους να διεκδικήσουν τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης της κοινότητας και να αυξήσουν τα περιθώρια αυτενέργειας των μελών της.

Οι υπογράφωντες το υπόμνημα μουσουλμάνοι βουλευτές του Νομοθετικού Συμβουλίου, Dervish Pasha και Haji Hafiz Ziai eff. Τα αιτήματά τους, πάγια αιτήματα της κοινότητας, που αρθρώνονται κατά καιρούς από όλους τους μουσουλμανικούς φορείς οιασδήποτε εξουσίας. Άσκησαν κριτική για τον τρόπο διαχείρισης της μουσουλμανικής παιδείας, ζητώντας να γίνει περισσότερο «μουσουλμανική» και να μην ισχύσει η κυβερνητική απόφαση για διορισμό βρετανού εκπαιδευτικού επιτρόπου για τα σχολεία της κοινότητας. Επιπλέον είχαν ήδη ενστάσεις για τις μεθόδους διοίκησης των βακουφιών και διαχείρισης των κεφαλαίων του Evkaf. Και

αυτά γιατί κατά τη γνώμη τους η διαχείριση των θρησκευτικών γαιών δεν ρυθμιζόταν από τότε ακόμη με βασικό γνώμονα την οθωμανική νομοθεσία (Dustour ή Destour) όπως επί Οθωμανικής διοίκησης. Ακριβώς επειδή το Ενκαφ είχε βγει εκτός των «οθωμανικών» ορίων του, παρουσίαζε διοικητικές αδυναμίες και δεν συνεργαζόταν με τους υπόλοιπους θρησκευτικούς- διοικητικούς οθωμανικούς θεσμούς όπως στο παρελθόν.

Βασικό αίτημα όσων υπέγραψαν το υπόμνημα, να μείνει αμετάβλητο το θρησκευτικό πλαίσιο των θεσμών υπό ανάλυση και να μην καταλυθεί ο «οθωμανικός» τους χαρακτήρας. Τέλος φαίνεται ότι οι μουσουλμάνοι βουλευτές θεώρησαν ότι η βρετανική παρεμβατικότητα στους μηχανισμούς αυτοδιοίκησης της κοινότητάς τους, παραβίαζε τα σχετικά άρθρα της σύμβασης της Κύπρου, που έδιναν, με ασαφή τρόπο ήταν η αλήθεια, τη δυνατότητα στην μουσουλμανική «κυρίαρχη» κοινότητα να διατηρήσει αναλλοίωτους τους οθωμανικούς θεσμούς που τη διείπαν στα χρόνια της αυτοκρατορίας, και μέσα στο βρετανικό διοικητικό πλαίσιο.

Για την ακρίβεια, κατηγόρησαν τους επιτρόπους του Ενκαφ ότι έχασαν χρήματα του ιδρύματος, στρέφοντας την κριτική τους και ενάντια στον βρετανό επίτροπο. Επιπλέον ζητούσαν να επιστρέψει η διοίκηση του Ενκαφ στους θρησκευτικούς κύκλους στους οποίους κατά κάποιο τρόπο δικαιωματικά ανήκε, λόγω οθωμανικής παράδοσης και σύνδεσης θρησκευτικών «αξιωματούχων» με τη διοίκηση της «ιερής κτημοσύνης». Τέλος υποσχέθηκαν στους μουσουλμάνους πολίτες που συνυπέγραψαν το ψήφισμα ότι αν η βρετανική διοίκηση δικαίωνε την διαμαρτυρία τους και έδινε σε εκείνους τη διοίκηση του Ενκαφ, θα ανέλαμβανε το ίδρυμα την συντήρηση των δημοτικών σχολείων, απαλλάσσοντας έτσι τα μουσουλμανικά επαρχιακά συμβούλια από ένα σημαντικό από ότι φαίνεται, οικονομικό βάρος. Σημαντικό στοιχείο του ψηφίσματος τους, ο δημοκρατικός του χαρακτήρας, κάτι που δεν συνάδει απαραίτητα με την νοοτροπία που τους είχε κληροδοτήσει το οθωμανικό διοικητικό τυπικό.